971976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HÁRS JÓZSEF *olvasószerkesztő,* HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő,* HORVÁTH ZOLTÁN, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRŐHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző,* TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

Winkler Gábor: Újkori építészeti emlékek Sopronban

I.

Az elmúlt évszázad soproni építészetének emlékeiről, az ismert és kevésbé ismert alkotások sorsáról és védelméről e helyen már írtam[1(1)]. Helytörténeti irodalmunk egy sor értékes tanulmányban foglalkozott ezzel a korral[2(2)], a kutatás azonban inkább egy-egy stílusirányzat emlékeit vizsgálta. A legutóbbi idők kutatási eredményei arra figyelmeztetnek, hogy a tanulmányozott emlékek száma kevés, nem ad mindenben hű képet a század építészetéről és a korábban alkalmazott merev periodizációs rendszerben több fontos alkotás vizsgálata elsikkadt. Figyelmünket gyakran elkerülte az a tény is, hogy a 19. század építészete mai építészetünk közvetlen előzménye, így alkotásainak gondos tanulmányozása a 20. század építészeti fejlődésének megoldatlan kérdéseire is fényt deríthet.

A tanulmány összefoglaló soraiban azoknak az emlékeknek folyamatos ismertetését jeleztem, amelyek eddig elkerülték a műemlékvédelemmel foglalkozó hatóságaink figyelmét. Az ismertetéseket most abban a reményben közlöm, hogy a leírt épületek műemléki védelme előbb-utóbb megoldódik és így megóvjuk őket a további, szakszerűtlen átalakításoktól és megmentjük a pusztulástól. Az emlékek leírását a későbbiekben szeretném kiegészíteni a 20. század legjelentősebb korai emlékeinek ismertetésével is, mert ezek egyre inkább építészettörténeti kutatásunk előterébe kerülnek[3(3)].

98A leírások tartalmazzák mindazokat az adatokat, amelyeket a „Magyarországi műemléki topográfia” c. sorozat épületleírásai magukban foglalnak; az adatok így a „Sopron és környéke műemlékei” c. kötet esetleges bővített, újabb kiadásának kiegészítésénél is felhasználhatók. A jobb áttekinthetőség és a szakszerűbb, pontosabb ismertetés kedvéért a leírásoknál átcsoportosítottam és bővítettem a topográfiák megszokott fejezeti beosztását[4(4)]; célom az volt, hogy az épületekről lehetőleg mindenre kiterjedő, történetileg és szakmailag egyformán hű képet adjak.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Winkler Gábor: Újkori építészeti emlékek Sopronban / 1. Rozália út 3. szám. Lakóház és óvoda.

1. Rozália út 3. szám. Lakóház és óvoda.

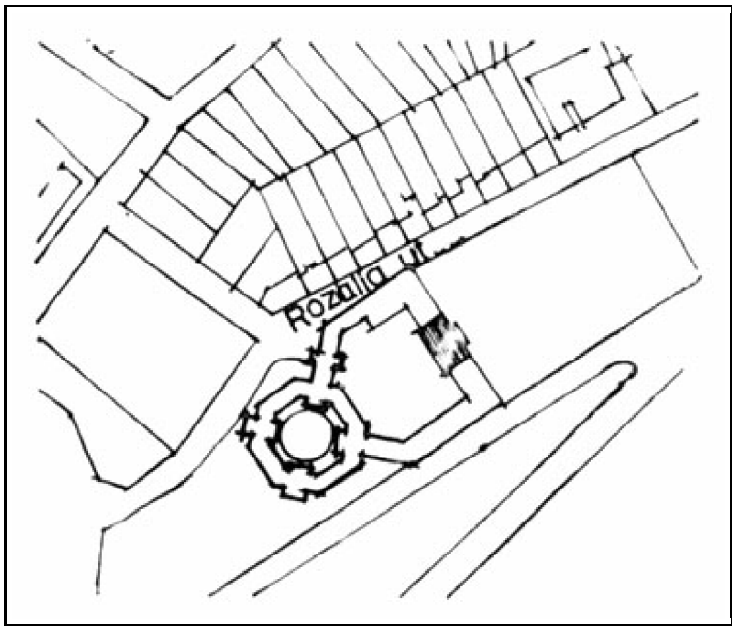

1. Rozália út 3: Helyszínrajz

Története. Salzmann Károly bécsi mérnök soproni lakóházát saját tervei alapján, 1846-ban építette fel. A lakóház építésével egy időben szélmalom építésére is engedélyt kért, az engedélyezési eljárás iratait a lakóház és a szélmalom tornyának terveivel együtt a Bau- und Verschönerungs-Comission iratai között őrzik (GySmL. 2. sz. 1648/24 és 1846/33). Salzmann Károly korábban a bécsi Polytechnikum tanítványa, majd tanársegédje volt, lakóházának építésével egyidőben a polgárok közé való felvételét is kérte (i. h.). A „zseniális technikus és itteni polgár” („…des gen alen Technikers und hiesigen Bürgers Herr Carl Salzmann…”, Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt, 1856. márc. 15), lakóháza kisebb változtatásokkal, a benyújtott tervek szerint épült fel (Steinacker Károly 1860 körül készített olajfestménye az épületet eredeti formájában, hozzáépítések nélkül ábrázolja). Az épületet a város 1870 körül a szélmalommal és a hozzá tartozó épületekkel együtt megvette, minden bizonnyal ekkor került sor gyökeres átépítésére. 1919 óta az addig kaszárnyának használt épületet lakások céljára alakították át, ezeket 1950 körül korszerűsítették.

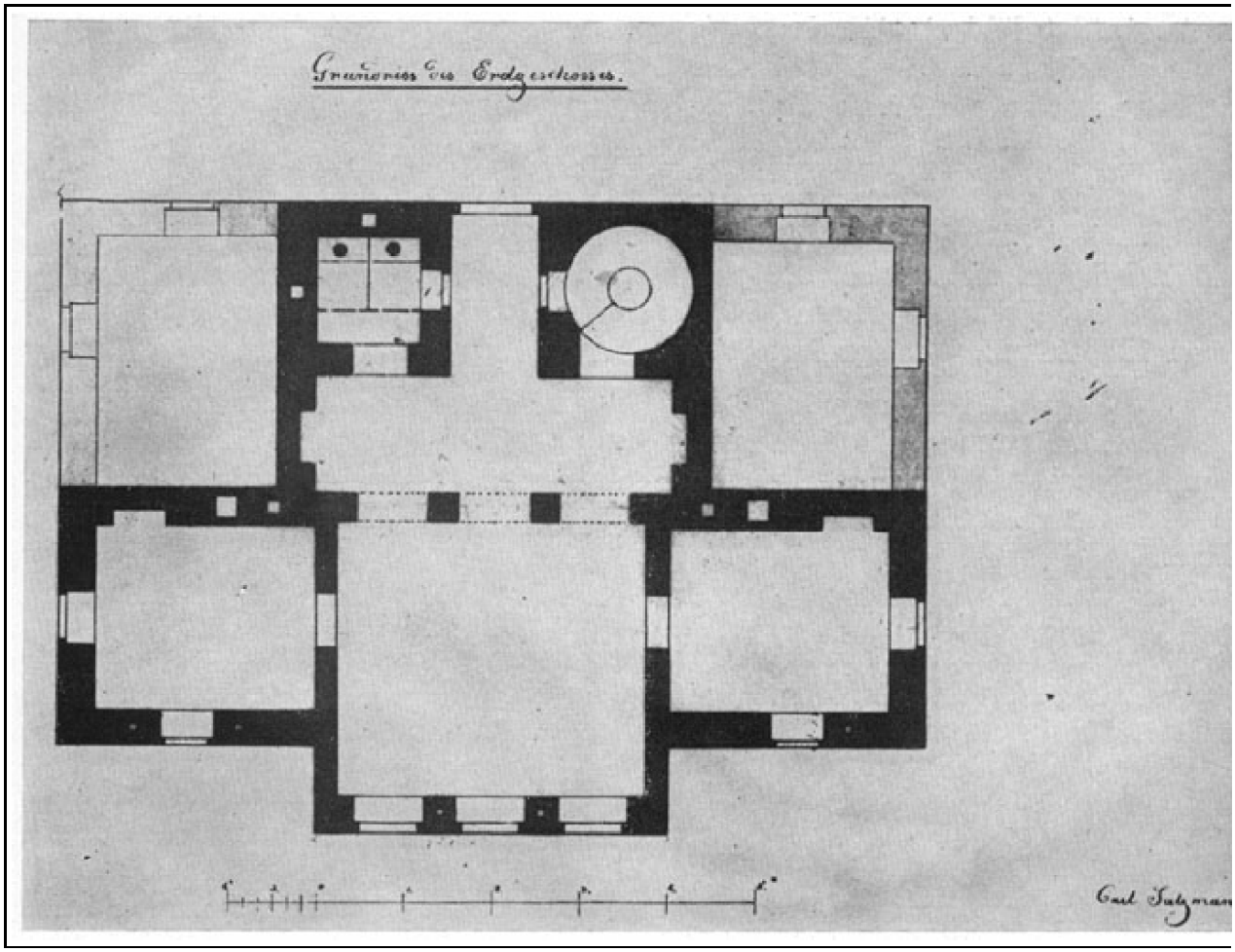

992. Rozália út 3: A földszint alaprajza (Salzmann Károly terve 1845-ből)

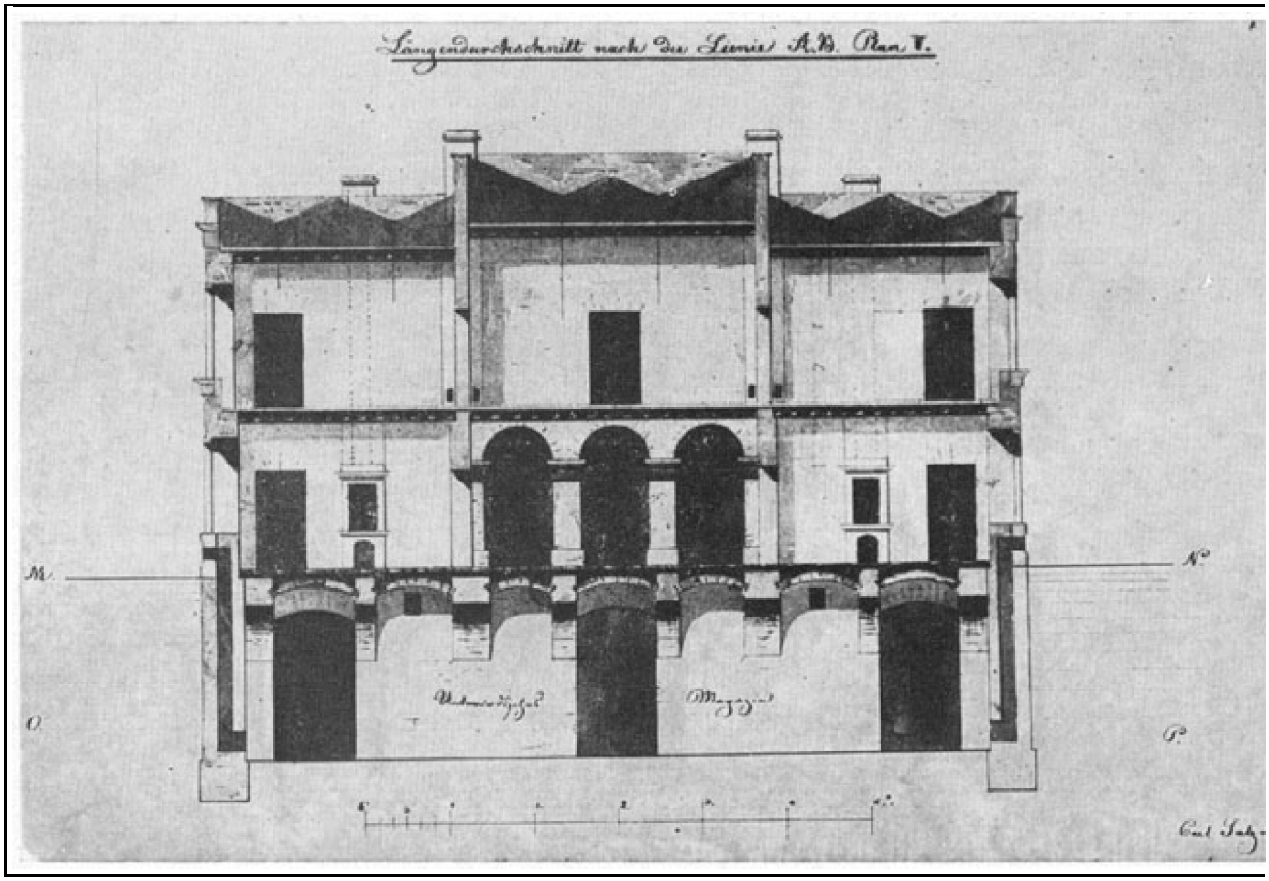

3. Rozália út 3: Metszet (Salzmann Károly terve 1845-ből)

100Az épület földszintjén óvoda kapott helyet, amelynek belsejét 1974-ben ismét átalakították. Az épület eredeti formáját az engedélyezési tervekről és korabeli ábrázolásokról ismerjük.

Ábrázolások. Bau- und Verschönerungs-Comission iratai, 1846/24 és 1846/33: a pince, a földszint, az emelet alaprajza, nyugati homlokzat, hosszmetszet); Steinacker Károly: A kurucdombi szélmalom. (Olajfestmény 1860 körül, ismeretlen helyen, SSz. 1960, 250); Kugler János: Sopron látképe (Kőnyomat 1857 után, Liszt Ferenc Múzeum, Sopron); Soproni látkép (Színezett fotó levelezőlapon 1900 körül, Verlags-No. 80.)

Stílusa. Jellegétől megfosztott lakóépület, eredeti formájában az egyszerűsítő historizmus kiemelkedő fontosságú helyi emléke. Tömege és részleteinek megformálása a „bécsi kubizmus", ennek közvetítésével pedig a francia forradalmi építészet hatását tükrözi; a 20. század építészetének egyik jelentős, helyi előfutára.

Beépítése. Eredetileg szabadon álló földszint + egyemeletes épület volt, amelyet kétoldali hozzáépítéssel később a szélmalom tornyát körülvevő épületegyütteshez kapcsoltak. Megközelítése ma az így kialakult, nagyméretű belső udvarról történik.

Alaprajzi elrendezés és belső. „T" alakú alaprajz, kéttraktusos, hosszfőfalas rendszerrel. Földszintjén eredetileg tágas előcsarnok volt, két dór fejezetű, vájatolt felületű oszloppal. Az engedélyezési terven

ábrázolt csigalépcső helyett az épület főtengelyében egyeneskarú lépcső épült. A lakóház teljesen alápincézett, a pincét korábban raktárnak használták. A korabeli tervek szerint az épületben korábban egy lakás volt, ma földszintjén óvoda, emeletén két lakás van. A pincét téglából falazott csehsüveg boltozatok sora fedi, a földszint és az emelet felett sík fafödém épült. A földszinti előcsarnokot a legutóbbi időben válaszfalakkal három részre osztották, nem maradtak fent a terven jelölt kandallók sem.

Épülettömeg. A földszint + egyemeletes épület fő tömege korábban egyszerű, fekvő hasáb volt, középtengelyében magasabb, tömbszerű középrizalittal. Az épület egyszerű, geometrikus hatását a lapostetős lefedés fokozta, a szabadonálló épület zártságát pedig magaslaton való elhelyezkedése és a hangsúlyos támfalak erősítették. A későbbi átépítések ezt a hatást magastetős fedélszék ráépítésével és kétoldali épületbővítéssel teljesen megszüntették.

Homlokzatok. Az épület homlokzatai kis plasztikájúak. A homlokzati nyílások eredetileg a homlokzat síkján voltak, az ablakok és a bejárat nyílásai félköríves záródással épültek, egyszerű szalagkeretezéssel. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy a terveken jelölt hálószerű, finomrajzú kváderezés kivitelre került-e. A fogsorral díszített övpárkány és az ívsoros főpárkány megmaradt és szinte változatlan a bejárat pilléreinek fejezete is. A keleti és nyugati homlokzat azonos tagolással, 1 + 3 + 1 homlokzati tengellyel épült, az épület magas, sima attikafala azonban csupán a nyugati homlokzaton maradt fent.

Épületszerkezetek. Az épület főfalai téglából készültek, a födémszerkezetek téglaboltozattal ill. borított fagerendafödémmel. A lapostető vízszigetelését és a szükséges lejtést korábban valószínűleg kátránnyal kevert kavicsréteg adta. Az utólag épített fedélszerkezet fából készült, sajtolt cserép héjalással. A nyílászárók fából készültek, az eredetileg kifelé-befelé nyíló ablakokból csupán 102egy maradt fent, az udvari homlokzat emeletén. A homlokzati tagozatok puha mészkőből készültek, az épület homlokzatai vakoltak.

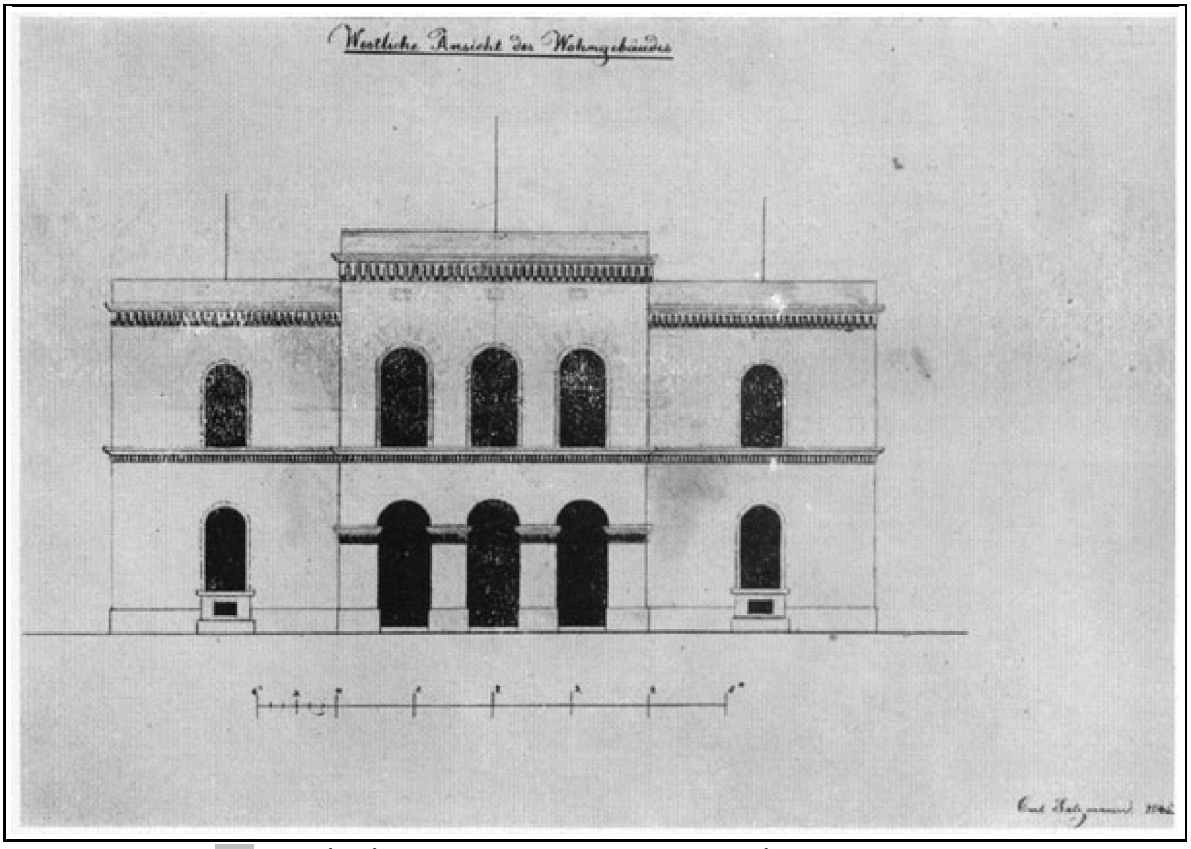

1014. Rozália út 3: Nyugati homlokzat (Salzmann Károly terve 1845-ből)

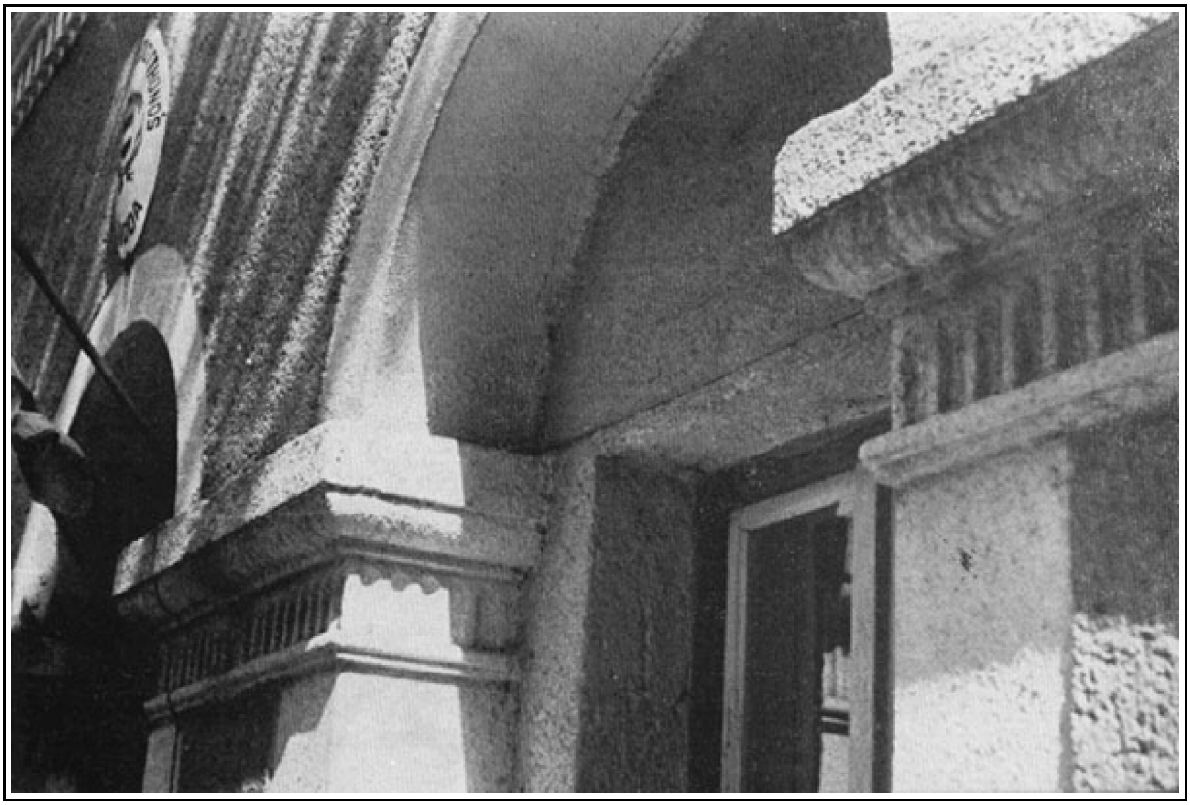

5. Rozália út 3: Megmaradt építészeti részletek a nyugati homlokzaton

Épülettartozékok. A korábbi, minden bizonnyal gazdagon berendezett, igényes lakás berendezéseiből semmi sem maradt fent.

Kert. A város felé néző támfalas, függőkertes elrendezés jellegében megmaradt, a támfalakat azonban átépítették.

Javaslat. Az épület átalakítása előtt építészettörténeti és helytörténeti szempontból egyaránt jelentős építészeti alkotás volt, amely előremutató építészeti vonásait ma már azonban kevés kivétellel elvesztette. Helyreállítása és eredeti formában való visszaállítása a meglévő tervek alapján lehetséges, megváltozott tömegének visszaállítására azonban nincs mód. A becses szakmai emlék városképi védettségének biztosítását javasoljuk.

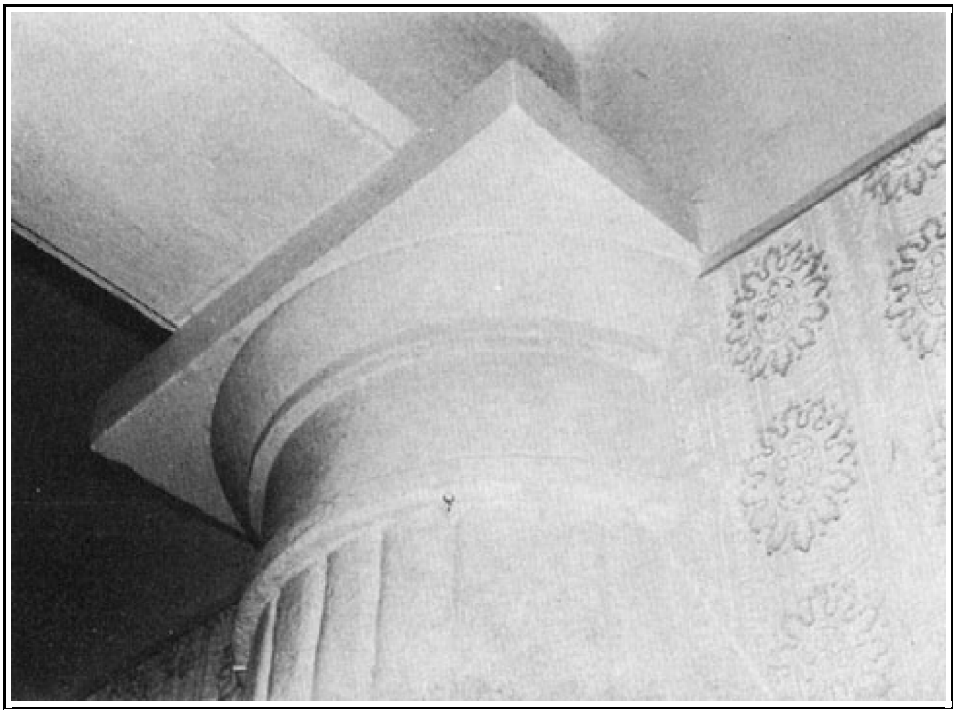

6. Rozália út 3: Elfalazott oszlop a nyugati homlokzaton a hajdani földszinti előcsarnokban (Persa András felvétele)

Irodalom: Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Budapest, 1953. 61; Winkler Gábor: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem 1973, 164–170; uő.: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 1974, 200.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Winkler Gábor: Újkori építészeti emlékek Sopronban / 2. Rákóczi Ferenc utca 14. szám. Lakóház.

2. Rákóczi Ferenc utca 14. szám. Lakóház.

Története. 1847-ben építette Preisz György, a lakóház engedélyezési terveit Handler József építőmester készítette Leopold, Walter bécsi építész tervei alapján. Az építkezés engedélyezési iratait az épület terveivel együtt a GySmL. 2. sz. Bau- und Verschönerungs-Comission iratai között őrzik (1847/8 és 1847/11). Az építész a bécsi historizmus korai szakaszának jelentős képviselője volt, Bécsben több lakóházat tervezett (Wien I., Hoher Markt 4., elpusztult). L. Walter 103Peter Nobile tanítványa volt, építészetében az ő korai, akademizáló, szigorú történelemszemlélete érvényesül. Az épületet Handler József kivitelezte, aki a szomszédos Új teleki utca 43. számú ház terveit is készítette. Valószínűleg a két épület közel egyidőben épült, a házak ugyanis ma egységes hatást keltenek.

Ábrázolások. Bau- und Verschönerungs-Comission iratai (GySmL. 2. sz., 1847/8 és 1847/11): a pince, a földszint és az emelet alaprajza, metszet és homlokzatok.

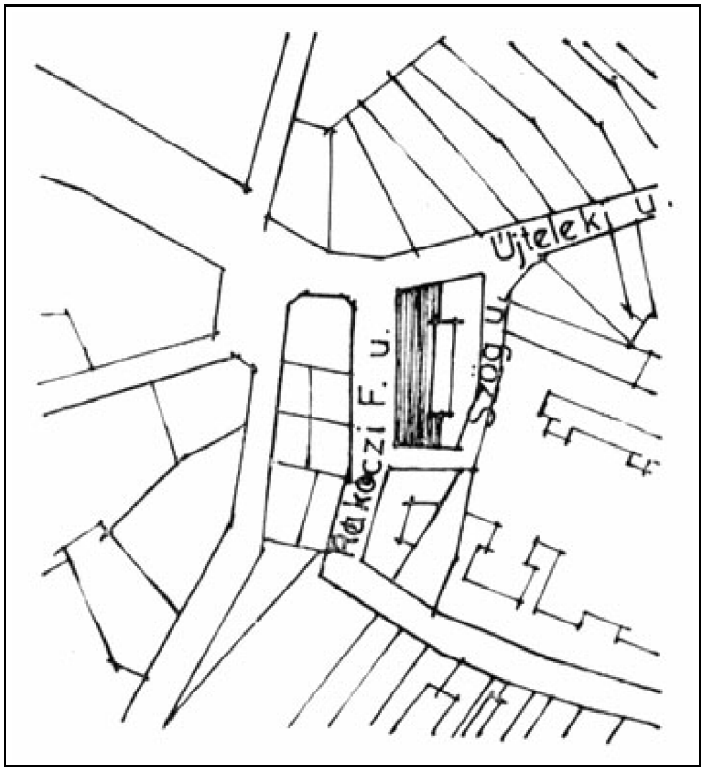

7. Rákóczi Ferenc utca 14: Helyszínrajz

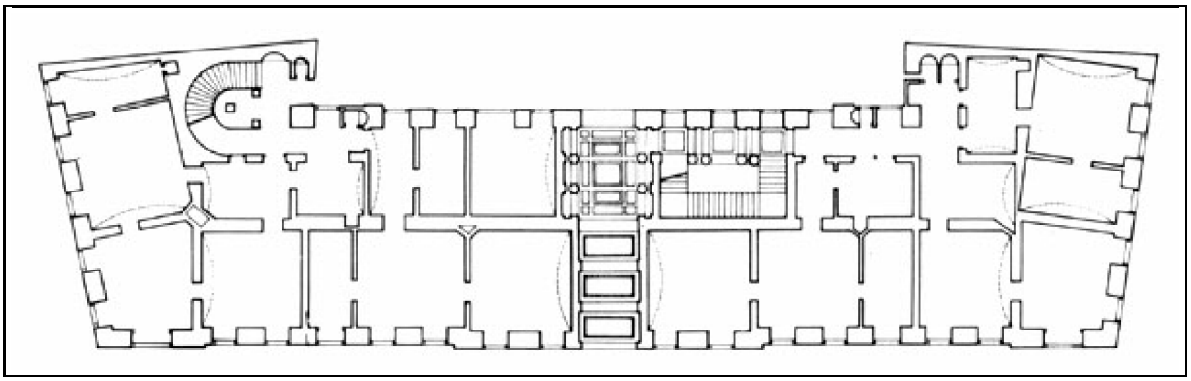
8. Rákóczi Ferenc utca 14: Földszinti alaprajz (1847)

Stílusa. Egyszerű, nagyméretű épület, tömeg- és homlokzati megoldása az egyszerűsítő historizmus, ezen belül az ún. „kubista stílus” hatását tükrözi. Lépcsőháza a szigorú historizmus legkorábbi soproni emléke: akademizáló-hellenizáló klasszicizmusa P. Nobile építészetének közvetlen hatását mutatja.

Beépítése. Zártsorú, földszint + kétemeletes, részben alápincézett épület; az Újteleki utca 43. számú házzal együtt nagyméretű tömböt alkot az Újteleki utca, Rákóczi Ferenc utca és Szög utca által határolt területen. Belső udvarát 1973-ban újabb beépítéssel zárttá tették.

104*Alaprajzi elrendezés és épületbelső*. Az „U” alakú alaprajz kéttraktusos, Rákóczi Ferenc utcai oldalának főtengelyében széles kocsiáthajtóval, amelyhez egyik oldalán nagyméretű lépcsőház kapcsolódik,

háromkarú, egyenes lépcsőkkel, széles emeleti pihenőkkel. A pihenőkről korábban szintenként 2–2 nagyméretű lakás nyílott, ezeket többször átalakították és több, kisebb lakásra osztották. Az épület félköríves alaprajzú mellék lépcsőháza ma az Újteleki utca 43. számú ház kapualjából közelíthető meg. A kocsiáthajtó lapos, szegmensívű boltozata kazettás, alatta egyszerű, háromrészes, vakolatból húzott párkánnyal. A kapubejárat két oldalán kiskiülésű, tükrös felületű pillérek között félköríves-lizénás hármas vakárkád van, a lépcsőházi bejárat mélyedésében és azzal szemben 2–2 vájatolt, dór oszlop négyzetes talapzaton. A lépcsőház terébe vezető ajtó felett finom rajzú, gótizáló üvegfal volt, ezt 1974-ben jellegtelen osztású asztalosszerkezettel cserélték ki. A lépcsőháztér háromszintes, három oldalán egyenes lépcsőkar vezet (a középső kar hosszabb). A lépcsőkarok lebegő fokokból állnak, a fokokat kőből faragták. Az emeleti pihenők gerendái hármas osztásúak, a szemöldökpárkány viszonylag alacsony, a képszék osztás nélküli, 105a koszorúpárkány közepes kiülésű. A szegélygerendákat vájatolt dór oszlopok támasztják alá. A 4–4 oszlop és a párkány kialakítása és arányai (pl. fejezet: oszloptörzs = 1 : 13 + 5/6 stb.) a római dór oszloprend formáit és arányait követik, csupán a metopa-triglif motívum hiányzik, az oszlopok pedig nem sudarasodnak.

9. Rákóczi Ferenc utca 14: Főhomlokzat

10. Rákóczi Ferenc utca 14: a lépcsőház földszintje (eredeti állapot)

Épülettömeg. Zárt, magastetős épülettömb, egységes hatását a nagyon kis kiülésű sarokrizalitok nem befolyásolják.

Homlokzatok. A lakóház Rákóczi Ferenc utcai homlokzata 1 + 9 + 1 tengelyes. Szög utcai homlokzata 9, ill. 4 tengelyes. A lakóház földszintje kváderezett, az ablakok itt félköríves záródásúak. Hasonlóan félkörívvel záródik a 106nagyméretű kapu is, utóbbit egyszerű szalag keretezi, felette egyrészes, egyenes szemöldökpárkánnyal. A földszint feletti övpárkány nagyobb kiülésű, az emelet feletti kevésbé plasztikus. Az emeleti ablakok egyenes záródásúak, övpárkányig lenyúló szalagkeretezéssel, állókonzolos, egyenes szemöldökpárkánnyal. A Rákóczi Ferenc utcai homlokzat két szélső axisa szélesebb, széles ablakokkal, ezeket kis plasztikájú, toszkán fejezetű lizénák, háromrészes szemöldökpárkány és nagyobb kiülésű mellvéd

párkány keretezik. Az Újteleki utca felé eső utolsó axis keretezését az 1974-ben történt helyreállítás során szakszerűtlenül megbontották. Az épületek egyrészes főpárkánya kis kiülésű.

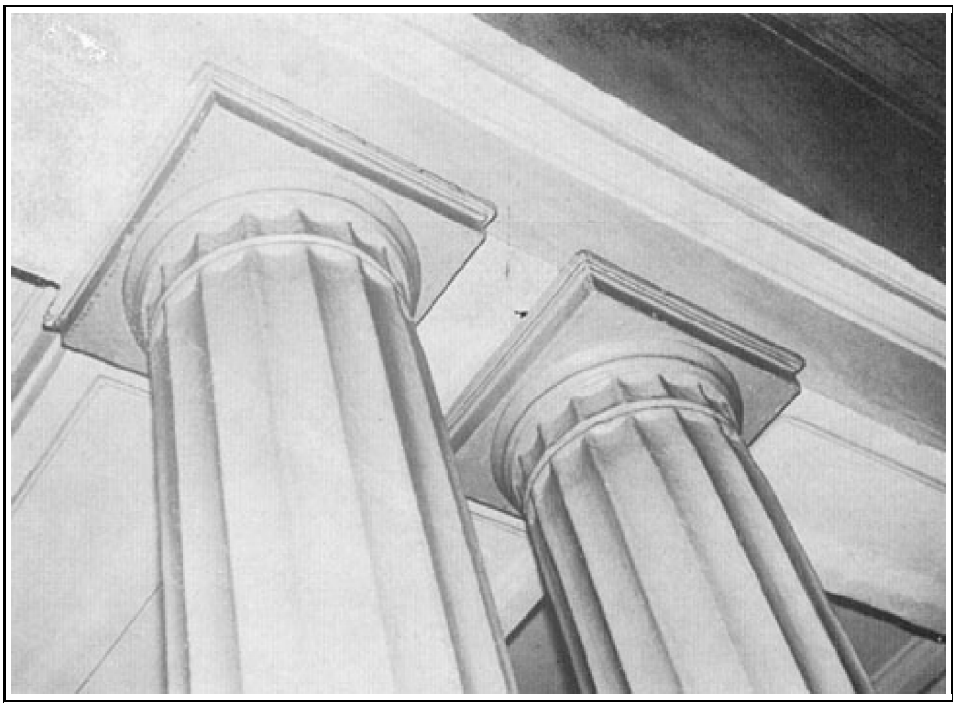

11. Rákóczi Ferenc utca 14: Oszlopfejezetek a lépcsőházból (Persa András felvétele)

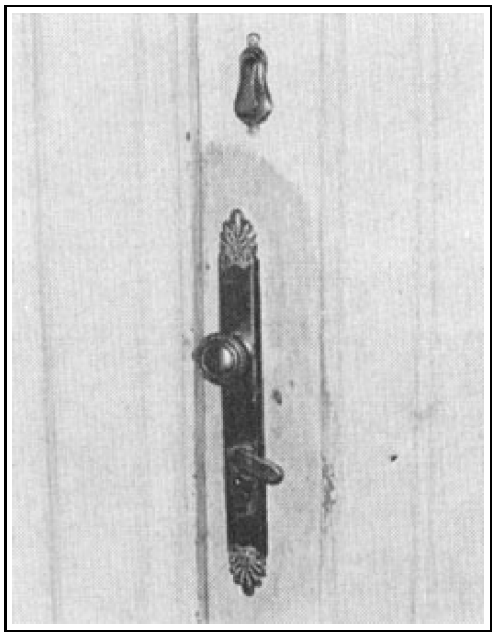

12. Rákóczi Ferenc utca 14: Korabeli ajtóvasalás az első emeleten (Persa András felvétele)

107*Épületszerkezetek.* Hosszfőfalas épület, téglafalakkal, alagsorában és földszintjén téglából rakott

dongaboltozattal, az emeletek felett sík csapos, ill. borított fagerendafödémmel. A lakóház fa anyagú fedélszerkezete három állószékes, tetőhéjalása kettős hódfarkú cserépfedés, ill. hornyolt egyrétegű cserépfedés. A belső burkolatokat folyamatosan átalakították, eredeti padlóburkolatot sehol nem találunk. Az összes nyílászárók anyaga fa, a kifelé-befelé nyíló ablakokat befelé nyílókra alakították át, a külső szárnyak azonban továbbra is a homlokzat síkjában maradtak, így a homlokzat jellege nem változott. A homlokzati részletek nagyobb részét kőből faragták, a homlokzat vakolt. A lépcsőház szép pálcás lépcsőkorlátja öntöttvasból készült. Az első emelet bejárati ajtójának sárgaréz zára feltételezhetően az épülettel egykorú.

Épülettartozékok. Az épületben épülettartozék, belső berendezés nem maradt fent.

Kert. A késői beépítés a belső udvar jellegét egészen megváltoztatta, nem maradt fent az udvar eredeti burkolata sem.

Javaslat. Jellegzetesen egyszerű lakóépület, nagyhatású, háromszintes lépcsőháza a szigorú historizmus egyik legkorábbi hazai emléke. Az épület teljes felújítást kíván, az építészeti részletek gondos helyreállítását, a kőfelületek szakszerű tisztítását és javítását. A rekonstrukció során a korábbi felújítások során elkövetett indokolatlan változtatásokat is eredeti állapotukba kell helyreállítani (homlokzat armirozás, lizénakeretezés a szélső homlokzati tengelyben, földszinti lépcsőházi üvegfal). Az épület mai rendeltetése (lakások, a földszinten üzletekkel) fenntartandó. A lakóház részére – kiemelkedő építészeti értékeit figyelembe véve – műemléki védettséget javasolunk.

Irodalom: Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Budapest, 1953, 14; Winkler Gábor: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem 1973, 170; uő.: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 1974, 204, uo. 205 a lakóház lépcsőházának képe.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Winkler Gábor: Újkori építészeti emlékek Sopronban / 3. Kossuth Lajos utca 8. szám. Lakóház, volt kőfaragó műhely.

3. Kossuth Lajos utca 8. szám. Lakóház, volt kőfaragó műhely.

Története. 1849-ben Hild György soproni építőmester készítette az épület terveit öccse, Hild Károly kőfaragómester részére. Az építtetőnek a tervezésben való részvételét az építészeti feladat kötetlen megoldása és a különleges épületszobrászati részletek valószínűsítik. Talán magát az engedélyezési tervet is Hild Károly készítette és Hild György csupán aláírta azt. A műhelyépületre merőleges, az utcai szárnnyal párhuzamos udvari épületrész későbbi építésű. A műhelyépületet később vendéglőnek, majd lakóháznak alakították át.

Ábrázolások. Bau- und Verschönerungs-Comission iratai (GySmL. 2. sz.) 1849/5: a földszint és az emelet alaprajza, az udvari szárny keresztmetszete.

Stílusa. Egyszerű historizáló lakóház és műhelyépület, a romantikus klasszicizmus késői emléke. Udvari szárnyának a különleges építészeti feladat újszerű megoldása ad kiemelkedő jelentőséget.

Beépítése. Szabadon álló „U” alaprajzú épület, keleti oldalán nagyméretű, kerítéssel határolt kerttel. Utcai szárnya földszintes, az udvari szárnyak földszint + egyemeletesek.

108*Alaprajzi elrendezés és épületbelső.* Az utcai épületszárny kéttraktusos, a középfalakat később kiváltották. Az épületrész eredetileg is lakás céljára készült, bejárata később hozzáépített tornácról nyílik, az udvar felől. Az utcai szárnyra merőleges volt műhelyépület földszintje kéttraktusos, emelete egytraktusos, hasonlóan a belső udvari szárnyhoz. Az utcai épületrész részben alápincézett, lapos ívű, fiókos dongaboltozattal, a földszint feletti födém itt sík lefedésű. A műhelyszárny szélesebb földszinti traktusát széles hevederek között csehsüveg boltozat fedte, ennek egy része a legutóbbi időkben beomlott és sík fedésre cserélték ki. Az emelet és a hátsó traktus födémei sík lefedésűek. A lépcsőház a műhelyszárnyban kapott helyet, a kétkarú lépcsőt falak támasztják alá, az emeleti helyiség alaprajzában azonban korábban szabadon helyezkedett el. A lépcsőt kőből faragott kőkorlát kíséri, érdekes, áttört gótizáló motívummal. A lépcsőház a padlástérbe is felvezet, utóbbi szakasza fából készült, a kőkorláttal azonos rajzú fa lépcsőkorláttal.

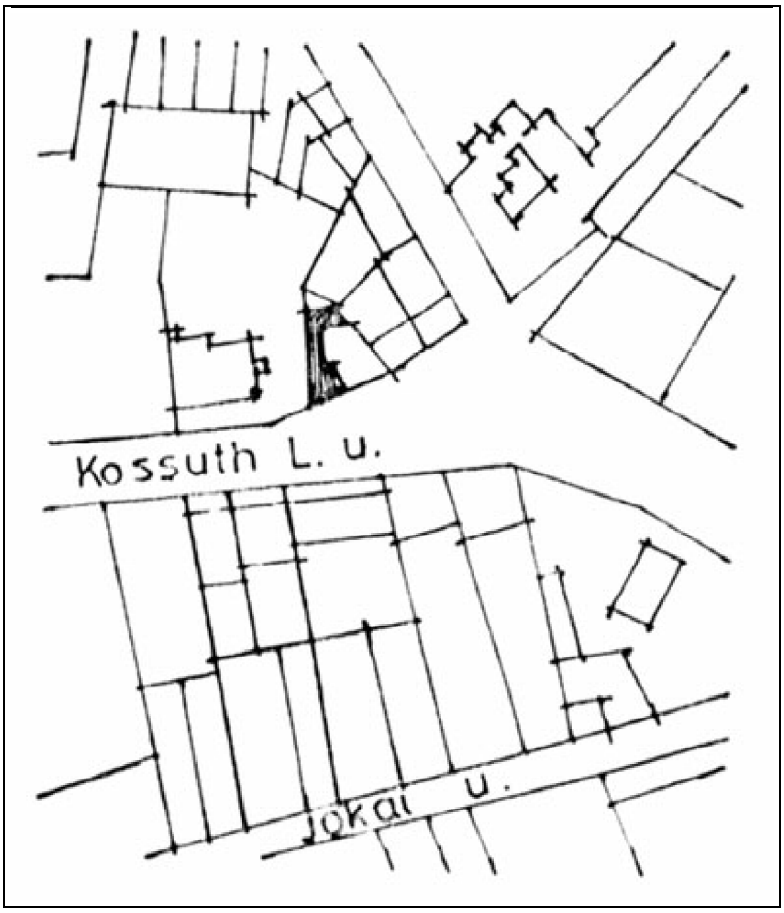

13. Kossuth Lajos utca 8: Helyszínrajz

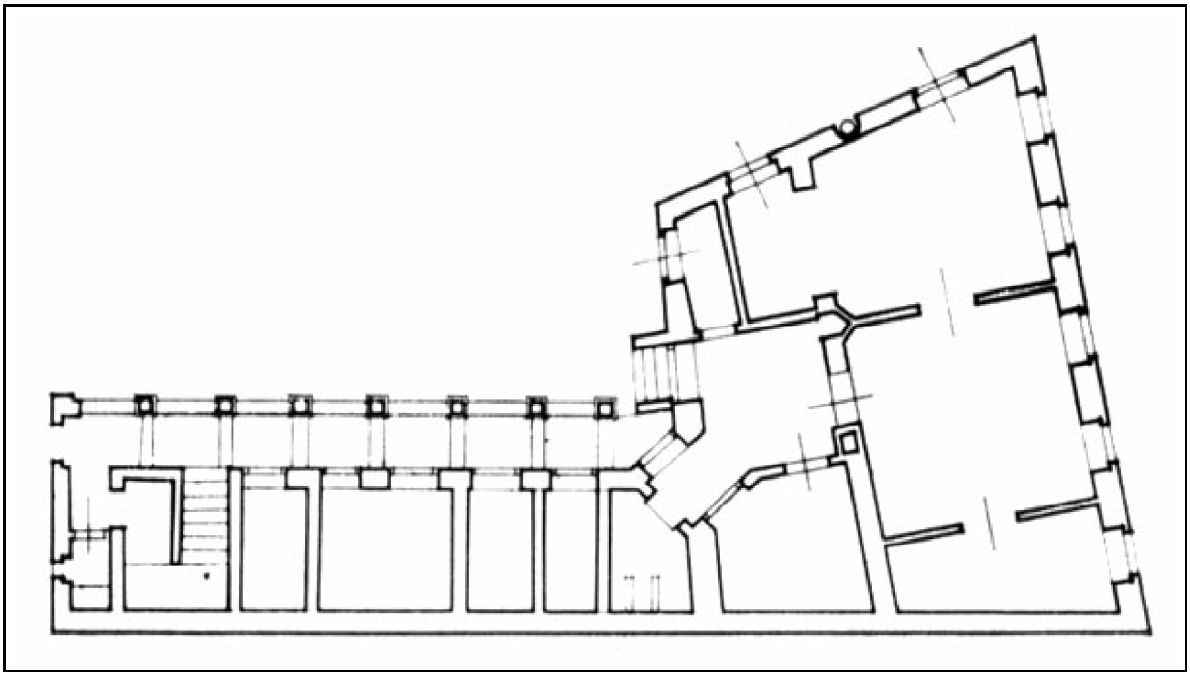

14. Kossuth Lajos utca 8: Földszinti alaprajz (1849)

Épülettömeg. Az épület földszintes és emeletes részei egyaránt magastetősek, előbbi nyeregtetős, utóbbiak félnyeregtetős lefedéssel. A két tetőforma 109találkozása kissé esetleges, az épület tömege bontott, szabálytalanságai ellenére festői hatású.

Homlokzatok. A földszintes utcai homlokzat 5 tengelyes, magas lábazatán négyszögletű és nyolcszögletű tükrök váltogatják egymást. Az ablakok félköríves záródásúak, az ablakkeretezés és az egyszerű pálca tagozat egyenes záródású. A szemöldökpárkány nagyobb kiülésű, lapos oromzatát közepén és két szélén akantusz-motívum díszíti. A főpárkány kétrészes, az állókonzolok közötti mezőket gyémántmetszésű táblák töltik ki.

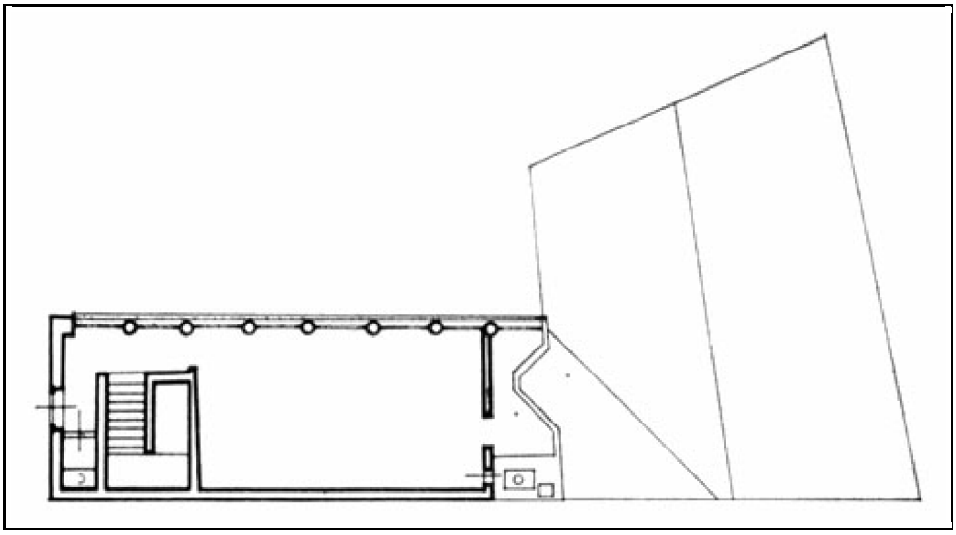

15. Kossuth Lajos utca 8: Emeleti alaprajz (1849)

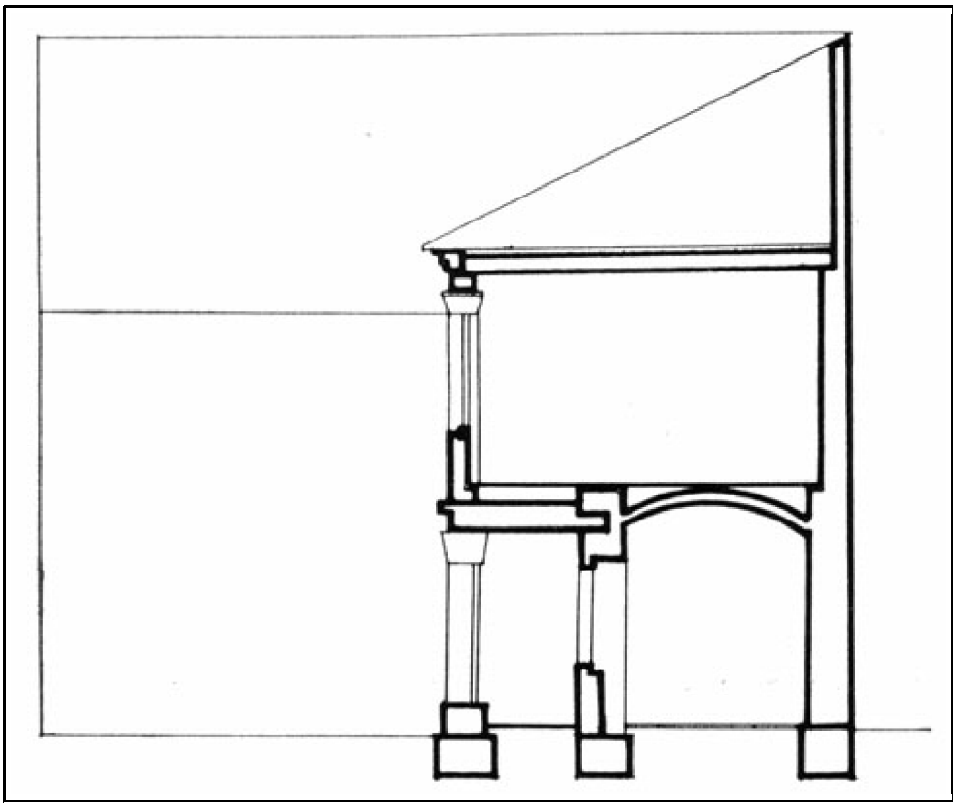

16. Kossuth Lajos utca 8: Az udvari szárny keresztmetszete

Az utcai homlokzat udvari oldalához – kicsit szervetlenül – különös megoldású kapu csatlakozik: a faragott kapuoszlopok nyolcszög alaprajzúak, egyszerű tömbfejezettel. A kapuoszlopok keresztmetszete felfelé szűkül, a határoló síkok felületét kismélységű tükrök bontják. A két kőoszlopot szegmensívű vasból

készült, lemezelt szalag köti össze.

110Az épület keleti oromfalának ferde vonalát a konzolos főpárkány végigkíséri, a homlokzat tengelyében a földszinten díszes, félköríves záródású falifülke kapott helyet, az emeleten pedig félkörív záródású ablak, szépfaragású, konzolos mellvéd párkánnyal és szemöldökpárkánnyal. Az ablak két oldalán lóhere formájú kőkeret helyezkedik el; az oromfal az utcai homlokzathoz hasonlóan kváderezett.

A bejárati tornác egyenes gerendáit két, akantuszlevéllel díszített, nyolcszög keresztmetszetű oszlop támasztja alá. Ez az architektura átfordul a műhelyépület földszintjére is. Az udvari homlokzat hálós rendszerű, az emeleti oszlopok karcsúsodás nélküliek, különösen formált, sásleveles fejezettel. A földszintet az emelettől elválasztó párkány kétrészes, magas gerendázattal és kiskiülésű szemöldökpárkánnyal. A főpárkány nagyon alacsony és tagozatlan.

17. Kossuth Lajos utca 8: Homlokzat (Persa András felvétele)

A homlokzati vázat a földszinten egyszerű, az emeleten csipkeszerűen áttört mellvédek és finomrajzú üvegfal tölti ki; utóbbi faszerkezetét a legutóbbi időben jellegtelen rajzú tokszerkezettel cserélték ki.

Az udvari hozzáépítés jellegtelen, négytengelyes földszintjén egy-egy félköríves záródású ajtó nyílással, emeletén egyszerű, egyenes záródású ablakokkal.

Épületszerkezetek. Az épület főfalai és a műhelyépület belső pillérei téglából készültek, a műhely udvari határolófala vázszerkezetű, kőoszlopokkal és kő-, ill. fagerendákkal. A boltozatok téglából készültek, a sík födémek csapos, 111ill. borított fagerendaszerkezettel. Az utcai szárny fedélszékének főállásai

függesztőművesek, az udvari lefedést ferde állószékes főállások hordják. A tetőfedés anyaga kettős hódfarkú cserépfedés. Eredeti belső burkolat – a lépcső mészkőből készült emeletközi pihenőjén túl – nem maradt fent. A nyílászárók anyaga fa, az ablakok kifelé-befelé nyíló szárnyakkal készültek, az üvegfalak egyrétegű üvegezésűek – ezek nagyobb részét szakszerűtlenül újították meg. A homlokzat összes építészeti tagozatai kőből készültek, a falfelületek vakoltak.

18. Kossuth Lajos utca 8: Az udvari homlokzat építészeti részletei (Persa András felvétele)

Épülettartozékok. A rendeltetés gyakori változása következtében épülettartozék, belső berendezés nem maradt fent.

Kert, kerti épületek. Az udvar ma gondozatlan, képét utólag beépített gépkocsitárolóval elrontották. Az

udvar közepén korábban kőváza állt, ennek vájatolt felületű, köralaprajzú talpazata az udvari bejárat előtt áll. A kevés növényzet, 112a kőváza és az oromfal fülkéjében található sárkányon ülő gyermekszobor – valószínűleg Hild Károly műve – őrzi az udvar korábbi hangulatát.

Javaslat. Az épület műemléki védelmét kiemelkedő helytörténeti és szakmatörténeti jelentősége és építészeti kialakításának szokatlan szépsége, az architektura egyéni megoldása és különös szerkesztése egyaránt indokolja. Az értékes emlék megfelelő rekonstrukcióját csak eredeti rendeltetésének visszaállítása (műterem, alkotóház) vagy ehhez hasonló rendeltetés (bemutatóterem, kamara kiállítóterem, stb.) kialakítása biztosíthatná, ami a benne lévő, komfort nélküli lakások megszüntetése nélkül elképzelhetetlen. A rekonstrukciót szakszerű, a műemléki helyreállítás szempontjait mindenben kielégítő tervezői és kivitelezői munkával kell végrehajtani. Az épület műemléki védettségét javasoljuk.

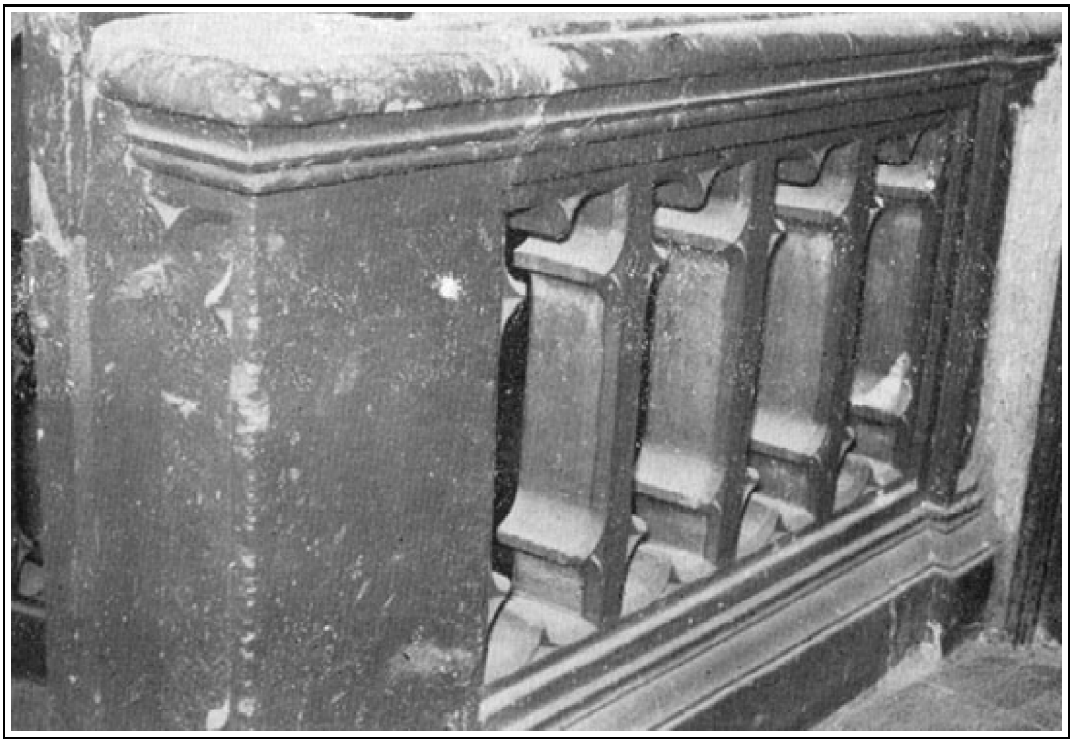

19. Kossuth Lajos utca 8: Az udvari szárny belső lépcsőjének gótizáló kőkorlátja

Irodalom: Tompos Ernő: Sopron romantikus épületei. Művészettörténeti Értesítő 1958, 181–182; Winkler Gábor: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem 1973, 164–166; uő.: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 1974, 201–202, uo. a kőfaragóműhely homlokzata.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690) (Folytatás)

113Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690)

(Folytatás)

2.3.2. Idegen katonaság telelése (1673–1688). Az átvonulásnál jóval súlyosabban megviselte a megyét a telelés, amikor a katonák egy fél évig (rendszerint novembertől májusig) a lakosság nyakán éltek. Megyénkben a telelés 1673-ban kezdődött. Már 1672. november vége felé a király fölszólította a főispánt, készítse elő megyéjét fölvidéki katonák telelésére. Úgy látszik, hogy az illetékesek nem voltak megelégedve a szolgáltatásokkal, mert Lipót (Bécs, 1673. dec. 20.) méltatlankodva azt írja Esterházynak, hogy eddig a megye sem fát, sem szalmát, sem gyertyát nem adott a német katonaságnak. Ezentúl minden 100 katona után 30 öl fát, elegendő szalmát és gyertyát bocsásson rendelkezésére.[84(5)]

1676-ban a megyében 10 század gyalogság telelt. Lakással és élelemmel való ellátása megyei föladat volt. Az ellátást a megye vagy pénzben fizeti, vagy természetben szolgáltatja. Minden porció napi 6 krajcár. Természetben: 1 font hús, 2 font kenyér, sör vagy bor. Ehhez járul még a szokásos szolgáltatás (solitum Servis), azaz só, világítás, fa, szalma és szállás. Az egy havi teher pénzben kb. 1200 Ft. Kollonics kamarai elnök levele szerint (Pozsony, 1675. dec. 29.) e katonaság csak azért szállt a megyébe, mivel nem kapta meg a megyétől részesedését, s így kénytelen a helyszínen gondoskodni róla. A vármegye a következő helyekre osztotta el a katonákat: Rusztra, a főispán, a győri püspök, Draskovics Miklós gróf és Sopron birtokaira, továbbá a kaboldi, a Nádasdy-féle kincstári uradalmakra és a nemesség birtokaira. De a kincstári Nádasdy-javak megbízottja a Kir. Kamara nevében tiltakozott.[85(6)]

1682. november 24-i levelében fölszólítja a megyét, hogy a nagy hidegre való tekintettel jelöljön ki biztosokat, és adjon szállást az ott táborozó katonaságnak. Másik levelében (nov. 28.) közli, a haditanács szigorú rendeletet adott ki a katonai fegyelem pontos megtartására, hogy a letelepülő katonák ne rabolják ki a szegény népet, és hogy saját költségükön éljenek. A megye csak lakó- és tűzhelyet, világítást és szalmát ad. A német katonák elosztásával a gyűlés az alispánt, a szolgabírákat és még másokat is megbízott.[86(7)] A király levelében (Linz, 1682. dec. 16.) a haditanácsétól részben eltérő járandóságot állapít meg a telelő német katonaság számára. Eszerint a napi emberporció 2 font kenyér, 1 font hús, 1 magyar icce bor (ein ungar. Halb Wein) természetben; ha pénzben adják, akkor 6 krajcár. Lóporció: napi 8 font széna, 6 font zab, hetenkint 2 köteg (Bend) szalma. A lóporciót mindig természetben kell szolgáltatni. Mindehhez még a szokott „serviz” járul: fa, só, világítás, fekhely. A viszonyokra jellemző, hogy a megye a nádorhoz és a katonák tábornokához követeket küldött: győzzék meg főként a kisebb csapatok tisztjeit arról, hogy ez az uralkodó rendelkezése. Mert a megye maga nemigen reméli, hogy ezt a katonaságnál elérhetné.[87(8)]

1684 kora őszén a király már előre jelezte, hogy az új hadi helyzet követelése szerint téli szállásra ismét katonák fognak érkezni. A megye erre jegyzőjét 114elküldte a budai táborban tartózkodó nádorhoz, hogy ettől a tűrhetetlen tehertől (ab hoc intolerabili onere inquartirizationis hybernalis militum Suae Maiestatis) megszabaduljon, vagy legalább enyhítést kapjon. A követnek útiköltségül 50 forintot adtak. Ennek födözésére minden porta 25 dénárt, a taxátusok egyszerű taksát, Kismarton és Ruszt pedig 5–5 forintot fizetnek.[88(9)] Alig egy hónappal később a megye kézhez vette Abele Kristóf grófnak, a király megbízottjának a téli szállásra vonatkozó pontjait. A porció nagyrészt egyezik az előzővel, de mindent természetben kell adni. A magasabb tisztek esetében a havi porcióhoz még 2 forint járul. Porciót mindazok kapnak, akik életben vannak[89(10)], és az ezredhez tartoznak, mégha időközben felsőbb parancsra el is utaznak, föltéve, hogy nem véglegesen. Abele szerint a megyének hasznára fog válni, ha minden járásban a szolgabíró hétről hétre pontosan vezeti a porciók számát, figyelembe véve az elhaltakat és a szökevényeket. Nyugta nélkül ne adjanak semmit sem a katonáknak. A kastélyok és a nemesi kúriák a téli beszállásolás alól ki vannak véve. Abele továbbá megkívánja, hogy minden századtól s ugyanígy a megyétől is küldjenek

számadást hozzá, mint a király teljes hatalmú megbízottjához, s ebből láthassa, milyen a katonaság táplálkozása. Olyan helyekre, ahol a földesurak jól ellátják hússal és borral a katonákat, mészáros és kocsmáros ne merészeljen letelepedni. Semmiféle rév vagy átjáró címén nem szabad a megyétől exactiót követelni. A királyi biztos továbbá figyelmezteti a megyét, hogy a porciókat egyenletesen vesse ki. A telelés ideje november elsejével kezdődik, és a hadseregnek az ellenség elleni vezetéséig tart. A szabad királyi városok közvetlenül a királynak fizetnek. A királyi kincstárhoz tartozó falvaknál ügyelni kell arra, hogy az aránynál többet ne követeljenek tőlük. A sérelmek és kártételek dolgában való igazságszolgáltatást a király teljes hatalmú megbízottjára és az országban tartózkodó tábornokokra ruházza.[90(11)]

A megye nem volt megelégedve az említett előírásokkal, ezért követeket küldött Abeléhez. De ezek eredménytelenül tértek vissza. A vármegye azonban nem csüggedt el: újra elküldte őket azzal az utasítással, tárják föl rettentő pusztulását, és a telelés helyett ajánljanak föl méltányos összeget. Ha pedig Abele ebbe nem egyezik bele, akkor legyenek hajlandók eltűrhető számú porciót vállalni. Kérjék, hogy az örökös tartományok mintájára szedjék itt is a porciót természetben és pénzben, bort és sört azonban – mivel igen kevés van belőle – ne követeljenek. Ha pedig a beszállásolás alól már semmiképpen sem lehet megmenekülni, akkor legalább csak gyalogos katonák jöjjenek. Az átvonuló katonaság pedig a megyét semmiféle fuvarra ne kényszerítse.[91(12)] A követek azonban ezúttal sem járhattak el eredményesen, mert az eltávozásuk után két hétre tartott gyűlésen már nyilvánvaló a megye sorsa: a közeljövőben letelepülő katonáknak 6000 porciót fog szolgáltatni, de ezekből 600 a szabad királyi városokra esik. Az elmenekülő parasztok (rustici) terhe másokra háramlik. Ezért a megye elrendelte, az ilyeneket elfogatásuk esetén vissza kell hozni, minden náluk levő jószágot el kell venni tőlük, és ingó s ingatlan javaikból azokat kell kártalanítani, akik helyettük fizettek. A közgyűlésen az alispán tiltakozott az ellen, hogy a szabad királyi városok teljesen önállóan jártak el a királyi megbízottnál a telelés ügyében. Ha e szakításukról a városok nem mondanak le, akkor a jövőben a megye is önállóan fog cselekedni a velük közös természetű 115ügyekben. A városok követei kijelentették, hogy eljárásukkal nem akarták magukat kivonni a megyéből. Az alispán viszont kifejtette: a megye ragaszkodik jogaihoz, amelyek neki régi idők óta megengedik, hogy ilyen ügyekben a városok és a megyei közönség közt megossza a terheket. A gyűlésnek még egy érdekes határozata volt: az alispán javait – tekintettel 14 éves és még jövőbeli szolgálataira – dicséretes megemlékezés kíséretében fölmentette a kiszabott terhekben való részvételtől.[92(13)] A nádor 1685 elején fölszólította a megyét, értesítse őt pontosan a beszállásolás okozta károkról és a fölmerült sérelmekről, hogy ilyen esetekben az uralkodó határozatát, illetve enyhítést eszközölhessen ki.[93(14)]

A felső-rajnai ezred parancsnoka, Spiegel ezredes, a katonáitól okozott kihágásokra nézve maga kereste a megegyezést az alispánnal, majd – amikor ez nem fogadta el tervezetét – a megyegyűléssel. Az utóbbi is hasonlóképpen járt el, és követei útján a sok kárt okozó rajnai katonaság eltávolítását, vagy pedig az Abele főbiztostól fölállított szabályok megtartását kérte.[94(15)] 1685 májusában a téli beszállásolás elszámolása alkalmával a megye ünnepélyesen tiltakozott Abele számításai ellen, és a következőképpen határozta meg köteles fizetési kulcsát: 1. november hónapra az emberi (orális) porció 4, a ló (equilis) 3 Ft; amit ezenfölül kicsikartak, adják vissza; 2. decemberre minden porció 5 garas, ezenkívül még 2 Ft jár a katonáknak fejenkint; 3. januártól márciusig a megye a természetbeni élelmezést, ámbár többet ér 10–12 garasnál, porciónkint 5 garas értékűnek számítja. De akik ebben az időközben porciójukat pénzben követelték, és ezen a címen több mint 5 garast vettek föl, azok a többletet szolgáltassák vissza. Hasonlóképpen a havi 2 forintot mindazok, akik megkapták, a király rendelkezése szerint adják vissza; 4. a sok ezerre rúgó többletet, kivéve az említett természetbeni fölülszolgáltatást, fizessék vissza a megyének.[95(16)]

Élénk ellentétes hatásról értesít a Sopronkeresztúrott tartott június 26-i megyegyűlés jegyzőkönyve. Pecz

(Pace?) báró ezrede (regimen Peczianum, Pacianum) a megyéből kivonulva még 3671 Ft 8 dénárt igényelt, és behajtására egyik kapitányát 30 közkatonával a megyében hagyta, s ezek Locsmándon (Lutzmannsburg) telepedtek le, 38 lovukkal s kb. 60 – lefoglalással szerzett – barmukkal együtt a megye volt kénytelen őket élelemmel ellátni. Sérelmével a nádorhoz fordult. Az ügy további sorsáról a jegyzőkönyv nem szól.[96(17)] Az 1685. év ezenkívül még sok szenvedést okozott megyénk lakosságának. A Rábaközben a stájer katonák két hónap alatt mindent föléltek, úgyhogy a legtöbb falu kiürült, a parasztok elmenekültek. Február végén a katonaság már kénytelen volt szállásait elhagyni és Ausztriába vonulni, „dass sie dar ihnen nichts mehr zu fressen gehabt, also dass die armen Leuth in der Rabau die Hund und katzen essen miessen vor Hunger, dass sie ihnen sogar nichts übrigs haben lassen" – mondja megrázó közvetlenséggel az egykorú soproni krónikás. Ugyanő arról is értesít, hogy más katonák csak június 8–10-e körül mentek ki kvártélyaikból, tehát a kelleténél jóval tovább ültek a szegény nép nyakán.[97(18)]

Az 1685. szeptember 26-i megyegyűlés jegyzőkönyve szerint a katonai igénybevétel tovább folytatódott. Pálffy Károly gr. fölszólította a megyét, gondoskodjék 116kellő mennyiségű élelem és széna szállításáról, mert a király és Lotharingiai Károly rendeletére 6000 német katonával a megyével szomszédos részekre fog érkezni. Azért kéri idejében a szükségeseket, hogy a katonák nagyobb foglalásokkal ne zaklassák a vármegyét.[98(19)] Az október 18-i megyegyűlésen ismét hasonló tárgy került szőnyegre. Rabatta Rudolf gróf katonai főbiztos jelzi levelében (Bécs, okt. 11.), hogy Pregh Szeverin hadi biztos katonák telelése előkészítésére a megyébe fog érkezni. Pregh pontjai szerint a megyére 3000 porció + 210 ökör ellátása, a szabadkirályi városokra pedig 500 porció + 60 ló jut. Középületek, iskolák, malmok, templomok, nemesi házak szállásai nem vehetők igénybe. A nádor rendeletéből még ki vannak véve a leégett falvak is, továbbá Kollonics győri püspök birtokai, amelyek kötelesek pénzben előre megfizetni részüket. A megye a biztos kívánságainak teljesítését lehetetlennek nyilvánította, és a királyhoz fordult könnyítésért. Tanácskozás közben a gyűlésezők közt véleményeltérés támadt arra nézve, vajon porták vagy képesség szerint vessék-e ki a repartitiót? A megye könnyítés végett két követet küldött a nádorhoz, majd a királyhoz, Rabattához és Kollonicshoz pedig levelet azzal a kéréssel, hogy ne álljanak útjában a könnyítéseknek. A követek azonban eredménytelenül tértek vissza Bécsből.[99(20)] A beszállásolással kapcsolatban a megye és a városok ismét összetűztek. A mágnások és nemesek nevében Tholnay Dániel tiltakozott az ellen, hogy a városok ezúttal is külön járnak el, és nem alkalmazkodnak a megyei kivetéshez. A városi követek azt felelték, nem önszántukból cselekedtek, hanem királyi megbízás folytán. Ezután a gyűlés megbízta a szolgabírákat és esküdteket a beszállásolás előkészítésével: írják össze az egyes birtokokhoz tartozó lakott telkek számát, továbbá az elhagyottakét, s vegyék figyelembe azt is, mely helyeknek van szőlőhegyük. Az 1685. november 8-i gyűlés határozata szerint csakis a megyében portákkal rendelkező nemesek vannak kivéve a beszállásolás terhe alól. Az elhagyott birtokok (possessiones desertae) felényit, az elpusztultak (p. desolatae) tehetségük szerint fizetnek.[100(21)]

De a letelepült katonaságnak még a megyétől oly nagy áldozattal nyújtott szolgáltatás sem volt elég. Az 1686. január 2-i nemeskéri gyűlésen előterjesztett alispáni jelentés szerint a német katonák némely helyen a napi adagon fölül még 6 krajcárt csikarnak ki a szegény néptől. Az április 6-i közgyűlésen maga a nádor-főispán (Esterházy Pál) kelt ki olyan katonák ellen, akik még májusban is porciót követelnek.[101(22)] 1686. június 1-én kelt levelében a király hadseregéhez való csatlakozásra buzdítja a nemeseket, és a mindvégig kitartóknak a jövőbeli beszállásolásoktól mentességet ígér. A megye ezzel szemben azonnal elhatározta, hogy e törvényellenes ügyben a királynál és a nádornál közbe fog lépni.[102(23)] Így védte meg a már amúgyis lerongyolódott népet az egyenlőtlen teherviselés fokozásától. A Buda bevétele utáni első megyegyűlés (Nemeskér, 1686. szept. 19.) a telelés kérdésében úgy döntött, hogy – mivel a beszállásolást úgysem tudja elkerülni – a többi megyéhez hasonlóan s velük együttesen követet küld az uralkodóhoz és

levelet a nádorhoz a terhek könnyítése érdekében. A nádor néhány nap múlva válaszolt, és biztosítja a megyét, hogy – miként a múltban – a jövőben is mindent meg fog tenni célja elérésére. Viszont 117a király szeptember 30-i levelében közli, hogy 1686–87 folyamán is lesz telelés a megyében. Ezt Rabatta teljeshatalmú biztos fogja intézni. Lipót a katonai fegyelem szigorú megtartását ígéri. Rabatta a beszállásolás előkészítésére de Grossa János Vencel hadbiztost küldte a megyébe, egyúttal ő közölte a fizetendő porciók szabályzatát is. (Sopron, 1686. nov. 5.).[103(24)]

A szabályzat főbb intézkedései:

1. Császári rendelet szerint az ember után járó (orális) adag (porció) napi 1 font hús, 2 font kenyér és 1 icce (media) bor vagy osztrák mérték szerint adott sör; a ló után járó (equilis) adag naponkint 6 font zab, 8 font széna és hetenkint 2 kéve szalma. Tehát a természetbeni szolgáltatás nem változott.
2. Ha pénzben adják a porciót, akkor mindegyik napi 11 kr, illetve havi 5 rajnai forint és 30 kr. Minden emberadaghoz még a „Servicz” helyett napi 1 kr járul. Más semmiféle címen sem követelhető.
3. A természetben vagy pénzben való fizetés a hadbiztos határozatától és a katonának szállásadójával való megegyezésétől függ; de az utóbbiról tudnia kell a biztosnak.
4. Servicz: tisztnek napi 1 kr vagy havi 1/2 rajnai Ft. Közkatonának természetben jár olyképpen, hogy a szállásadója állapotához mérten nyújtott fekvőhellyel, világítással, sóval és fával meg kell elégednie.
5. Ha a katona kiküldetésben van, akkor servicz fejében napi 1 kr-t vagy havi 1/2 r. forintot kap.
6. Kiküldetéskor az orális porcióért 12, az equilisért 11 kr-t kap.
7. Aki a jelzettnél többet csikar ki, visszatérítésre kötelezett, s ennek nagysága szerint még külön büntetésben is részesül.
8. A szabad királyi városokat kivéve Sopron vármegye havi 2820 porciót ad; ossza el arányosan népessége közt.
9. A nemesek – a megyében levő javaik és az ezekből származó hasznuk címén – szintén arányos fizetésre kötelesek.
10. Minden hónap 10-ig, legkésőbb 14-ig a havi pénzt ki kell fizetni, máskülönben végrehajtás következik.
11. Kihágások esetén a hadbiztossághoz kell fordulni, mégpedig esetenkint.
12. Előfogat nem jár, csak szükség esetén – kiutalásra – kell küldeni a megyei kommisszáriátushoz.

A megye a 2820 porciót soknak találta, és akként határozott, hogy mindenki képessége szerint fizessen, úgyhogy pl. amennyit egy telkes jobbágy (sessionatus) fizet, ugyanannyit 4 „alsóbbrendű” lakos (incola) csak együttvéve adjon, illetve 10 elhagyott telek (sessiones desertae). A nemesség, a taxátusok és a puszta telkek részéről fölszólaltak a határozat ellen.[104(25)] Bármily nehezére esett is a megyének a 2820 porció, a következő (1688.) évre is ugyanannyi volt a kivetés, ezenkívül még 410 a szabad kir. városokra. Ez az utolsó telelés, amelyről a megyei jegyzőkönyv a tárgyalt 50 év alatt megemlékezik. 1688. május 9–10-e körül a német katonák elhagyták beszállásolási helyeiket és Székesfehérvár irányában elvonultak.[105(26)]

1182.3.3. Idegen katonaság garázdálkodása. Az ötvenes évektől gyakorlatban levő átvonulások, az 1673

óta tartó telelések hivatalos terheihez még hozzájárult az átvonuló és beszállásolt katonák féktelen viselkedése és garázdálkodása. Vessünk néhány futó pillantást az idegen katonáknak a megyegyűléseken is előkerült kihágásaira! 1645 tavaszán Esterházy Miklós nádor és főispán a királyhoz intézett föliratában arról panaszkodik, hogy a megyében elhelyezett katonaság igen durva. A vitézek a templomokban tiszteletlenül viselkednek és bemocskolják azokat, továbbá embereket ölnek. A megye jelentése szerint éppen a német katonák garázda magatartása volt az egyik oka annak, hogy a királytól kívánt általános fölkelés nem jöhetett létre, mivel a nemesség ilyen körülmények között nem volt hajlandó családi tűzhelyeit elhagyni.[106(27)] 1664 nyarán a király egyik leirata fényt vet az élelemszállítással megbízott katonák visszaéléseire. Ebben meghagyja, hogy e katonák közül azokat, akik minden engedély nélkül kóborolnak, a falvakra kiszállnak, és a szegény népet nyomorgatják, még a lakosság segítségének fölhasználásával is – ha ez szükséges – fogják el, és vessék börtönbe.[107(28)]

A Nemeskéren 1670. szeptember 27-én tartott megyegyűlés követeket küldött az uralkodóhoz a német katonák okozta károkról szóló jelentéssel. Eszerint Spankau katonáinak kártételeit – bár ökrök és lovak elhajtásával ezek is eléggé nagy károkat okoztak – a király jóindulatára való tekintettel még eltűrné a megye; de nem hallgathatja el a Portia gróftól vezetett gyalogezred féktelenségeit, mert ezek sokkalta nagyobb kellemetlenségekkel és kiadásokkal jártak. Ez a katonaság több mint hat héten át, semmivel sem törődve, főúri kastélyokba és nemesi kúriákba telepedett be, továbbá gyalázatos módon bánt a tisztviselőkkel. Portia maga az alispánt – mivel számára kastélyban vagy más szilárd épületben nem jelöltetett ki szállást – a legocsmányabban ócsárolta, kezet emelt rá, tettleg bántalmazta, sőt még fogságba is akarta vetni, de az alispánt kísérete szerencsésen kiszabadította. A vezér és katonái a kijáró porciókon kívül még különféle adókat is szedtek. Amikor Ballenstein úr (bizonyára az egyik tiszt) is hasonlóképpen akart cselekedni, és a megyétől mellé rendelt kommisszárius szándéka jogtalanságára figyelmeztette, megkorbácsoltatta a megyei biztost. A király a Portia-katonák okozta károkról a megyétől pontos kimutatást kért. Hasonlóképpen járt el Vas vármegyében is ugyanebben az ügyben. Ezzel a dolog körülbelül be is fejeződött, csak az 1671. április 23-án tartott megyegyűlésen került elő még egyszer. Ekkor a vármegye az uralkodóhoz intézett iratában arról panaszkodik, hogy a Portia-légió, amely több mint hat hétig volt a megyében, kártételeivel együtt több mint 50 ezer forintjába került, és a pénz nagyrészét még most sem kapták meg a hitelezők.[108(29)] 1671. június 2-án a megyegyűlésen az a panasz merült föl, hogy a Kapuvárott és Sárvárott állomásozó királyi katonaságot gyakran váltogatják, s az átvonuló katonák útközben megpihenve nem elégszenek meg a kapottakkal, hanem adókat vetnek és csikarnak ki. A június 15-i gyűlés szerint az említett katonák váltogatása már 50 ezer forintjába került a megyének.[109(30)]

1677-ben a német katonaság kihágásai: rablás, gyilkosság, szentségtörés már oly méreteket öltöttek, hogy néhol a nép elhagyta otthonát, és biztosabb helyet keresett magának.[110(31)] 1681-ben az országgyűlés tartamára Sopron környékére 119elhelyezett német katonák néhány faluban raboltak.[111(32)] Az 1685. március 12-i gyűlés jegyzőkönyvében azt olvassuk, a féktelenkedő katonák azzal mentegetik magukat, hogy ők semmiféle császári rendeletről nem tudnak. Ezért a megye ezt követe útján a királynak tudtára adja, és kéri, tegyen róla, hogy parancsait közöljék.[112(33)] Az összes kihágások ügyében egyidejűleg a vármegye a szolgabírák vezetésével nyomozást indított. És elhatározta, hogy az elmenekült földművesek (coloni) és jobbágyok javai – láttuk, hogy szegényeket a végső nyomorúság hajtotta tova! – 15 nap elmúltával csak kétszeres árért válthatók vissza.[113(34)] 1685. május 23-án a Locsmándon tartott megyegyűlés követet küld de Pace (Pecz?) báró ezredeshez, és fölszólítja, hogy tartsa vissza katonáit a barmok elhajtásától, emberek megverésétől, bebörtönzésétől és a házakba való betörésektől.[114(35)]

Az egykorú soproni krónikás, Csányi János szerint is 1685 május és június hónapjában a kvártélyozó

német katonák erősen foglaltak, mert nem volt pénzük. Elhajtották a marhákat, és eladták őket. Mivel a parasztok elmenekültek, a katonák a nemeseket zsarolták. A nemesek erre ingóságaikkal együtt Schimöck (Sümeg) várába menekültek, és ott ellenállásra készültek. Már három ezredet ki is rendeltek ellenük, de végül is a következmények elkerülése végett királyi parancs a katonákat Horvátországba rendelte. E szomorú idő múltán sok magyar koldult Sopron városában. Ezek a tatárok, majd a kétszeri téli beszállásolás következtében elvesztették vagyonukat. Olyan parasztok, kiknek előbb 12 ökrük, 12 lovuk, 30 disznójuk, juhnyájuk volt; kiknek földjein évenkint 300 boglyát arattak le az aratómunkások. Mivel a város eleinte nem engedte be őket, a mezőkön csalánt ettek. Ebből elgondolható, mekkora éhséget szenvedtek, és mennyire megbüntette Isten javainak elpocsékolásáért a magyarokat. Mert ennekelőtte a magyarok nem ették meg a búzakenyér héját, hanem a kutyáknak dobták oda, és ezt a közmondást hangoztatták a németek ellen: Német, neked fehér házad, de fekete kenyered van; nekem ellenben fekete házam és fehér kenyerem. Így jellemzi Csányi a fölszabadító háborúk hátországbeli szenvedéseit.[115(36)]

1688. február 26-án Sopronban a nádor is megjelent a gyűlésen. Ezt azért hivatta egybe, hogy a telelő német katonák esetleges túlkapásai tudomására jussanak, mert ezeket palatinusi közbenjáró tiszténél fogva orvosolni óhajtotta. A gyűlés elrendelte a károk összeírását és elégtétel adása céljából Pregh hadbiztos elé terjesztését. A szeptember 13-i nemeskéri gyűlésen ismét panaszok merülnek föl rablók és kóborló tolvaj katonák nagy kihágásai miatt. Aki ilyen menetlevél (litterae passuales) nélküli kóbor katonákkal találkozik, szabadon elfoghatja őket. A megye egyúttal megbízta egyik emberét, Hertelendi Sándort, fogadjon 10 zsoldost, és induljon a rablók és kóborló katonák üldözésére.[116(37)] 1689-ben (Locsmánd. márc. 31-i gyűlés) a nádor közbenjárására a király elengedte a májusra járó porciók felét, és elrendelte, hogy a beszállásolás kártételeit 120a hadbiztos előtt rendezni kell, és a kárért jóvátételt kell adni; a megszállt katonáknak saját költségükön kell élniök. Az orális és equilis porcióért egyaránt napi 2–2 garast fizetnek a megyebelieknek.[117(38)] Ez bizony alig haladta meg a felét annak az összegnek, amelyet a megye népének – ha pénzben fizette a porciót – le kellett rónia, azaz napi 11 krajcárt! (L. az előzőkben az 1686. porciós norma 2. pontját.)[118(39)]

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690) (Folytatás) / 2.4. Sopron vármegye anyagi áldozatai.

2.4. Sopron vármegye anyagi áldozatai.

2.4.1. Pénz- és természetbeli szolgáltatás. Itt-ott már az eddigiek során is érintettük néhány részletét azoknak a kiadásoknak, amelyekbe az ország állapota megyénket is belevonta. Láttuk a megye gondoskodását a Rába-vonal érdekében, valamint az átvonulások és telelések megroppantó terheit. De ezenkívül még más célokra is ürítenie kellett erszényét: repartitiót fizetett hazánk más tájain működő katonaság számára is, és más – a megyén kívül tartózkodó – csapatok élelmezése is részben vállára nehezedett. Mindezeket a szolgáltatásokat itt figyelemmel fogjuk kísérni, részint kiegészítjük az eddig föltártakat, részint merőben újakat is ismertetünk. Ahol a jegyzőkönyv más megyék terheit is hozza, ezeket is közöljük, egyrészt az egybevetés, másrészt az adatok fontossága miatt.

1645 májusában a nádor fölszólította a megyét, adózzék 300 katonára – 6 magyar forintjával számítva – két hónapi időtartamra.[119(40)] 1648-ban a Magyarország déli részén és Horvátországban állomásozó három gyalogos és két lovas ezred eltartására vetettek ki repartitiót. Ennek egy hónapra szóló terhét közöljük.

3 gyalogezrednek jár	6181 1/2 orális és 348 equilis porció
2 lovasezrednek jár	2202 orális és 1818 equilis porció
összesen	8383 1/2 orális és 2166 equilis porció
1 orális porcio havonkint	1 1/2 Ft
1 equilis porcio havonkint (széna és szalma nélkül)	1 Ft
Tehát az egész egy hónapra	14,741 Ft 15 kr.

A kívánt összeg előteremtésére a királyi Magyarország megyéi portánkint 3 Ft 12 krajcárral adóznak. Sopron vármegye 793 3/4 porta után 2536 Ft 49 krajcárral az élen áll. Utána Vas következik (696 1/4 porta után 2224 Ft 39 kr). Közepesen szerepel Trencsén (427 porta után 1364 Ft 39 kr). A legkevesebbet Veszprém fizet (81 3/4 porta után 261 Ft 39 kr). Sopron megye porciója Kaiserstein ezredes regimentjének jutott, ugyanennek Sopron városa is adott 666 Ft 40 krajcárt. Kismarton 60 forintja Zaÿsz ezredes lovasaira esett.[120(41)]

Az 1661. május 2-án Nemeskéren tartott közgyűlés a nádor sürgető levelére azt felelte, hogy az annona (gabonabeadás) behajtása aratás előtt nem lehetséges, de a subsidium gyors beszedésére a megye utasítást adott. Az augusztus 16-i megyegyűlésen a nemesek – a mágnások és a sz. kir. városok kivételével 121– 1500 mérő zabot ajánlottak föl a király kívánságára. Ezt a mennyiséget Szent Márton napjára (nov. 11) kétszeres büntetés kötelezettsége terhével Győrbe fogják szállítani.[121(42)] Ugyanebben az évben a dunántúli részek (főként Sopron megye) jelentékeny mennyiségű gabonát adtak Egerszeg, Kiskomárom és Pápa várának. Az egyes tételek a következők:

Gróf Nádasdy Ferenc	5000 köböl búza és rozs	
győri püspök	2500 köböl búza és rozs	
Sopron megye	1500 köböl búza és rozs	+ 500 köböl zab
győri káptalan	200 köböl búza és rozs	
Moson megye	709 köböl búza és rozs	{ + 61 köböl zab + 95 köböl árpa
Veszprém megye	200 köböl búza és rozs	
Szenttamásy Máté csornai prépost	100 köböl búza és rozs	
pannonhalmi főapát[122(43)]	50 köböl búza és rozs	+ 50 köböl zab

Mások kisebb szolgáltatásainak hozzáadásával az egész mennyiség búzából és rozsból 9109 köböl, zabból 901, árpából 95 köböl, pozsonyi mérték szerint. Ugyanakkor a Petőfalván állomásozó Stab tábornoknak is adott megyénk, még pedig jelentős mennyiséget: 1000 köböl búzát és rozsot + 500 köböl zabot. A megye összes szolgáltatása tehát 3500 köböllel a második helyet foglalja el. E szép hozzájárulást kimutató gyűlés után következő első alkalommal már azt a szomorú hírt tudjuk meg, hogy a német katonaság a kapott gabonával kereskedik.[123(44)]

1671-ben megkezdődik a porciós idők legnehezebb szakasza. 1671. február 2-án kelt levelében Lipót arra kéri a megyét, hogy a főispántól kitűzendő időpontban gyűljenek össze egyháziak és világiak, nemesek, városi polgárok, céhek és kereskedők, tüntessék föl hiteles kimutatásban, mit hajlandók adni gabonasegélyként (subsidium annonarium) az életét áldozva őrködő katonaságnak. Egyik későbbi levelében (márc. 3.) kifejti a király, hogy ezen nemcsak kenyeret és lisztet, hanem minden egyéb – a végváriak

ellátásához tartozó – szükségletet ért. Majd a főispánhoz intézett iratában (márc. 21.) sürgeti a subsidium annonarium beszolgáltatását, máskülönben a hadi tisztviselők maguk lesznek kénytelenek gondoskodni a szükségesekről. Ugyanekkor kivetést (repartitiót) is mellékelt. Eszerint megyénkre a már említett – a Muraközben tartózkodó – Kaiserstein és Zeis ezredei jutnak. A király pontosan megállapítja a porció nagyságát is. Erről az előző részben már szóltunk. De úgy látszik, a megye nemigen volt kapható rendszeres szolgáltatásra, mert kimerültségére hivatkozva követeket küldött a királyhoz, még pedig Esterházy Pál főispánt, Széchenyi György kalocsai érseket és győri püspököt s Kéry Ferenc grófot. Ők a vármegye nevében 5000 forintot ajánlottak föl, és a további kontribúciótól való mentességet kértek.[124(45)] A király nem fogadta el az ajánlatot. A május 11-i közgyűlésen 122már meg is állapították a megye kb. 7000 forintot kitevő fizetési kötelezettségének kivetését. E szerint a taksás nemesek 50, a zsellérek 25 dénárt fizetnek fejenkint. Ez a tétel 417 Ft 25 dénárt tesz ki. A molnárok minden malomkerék után 50 dénárt adnak, ebből könnyen kikerül 400 Ft. A saját malommal rendelkezők 75 dénárt, a Sopron területén álló malmok ugyanannyit fizetnek, a polgári telken (fundus) állókról a király határoz. Kismarton városa 80 forinttal járul hozzá a kivetéshez. Kismarton területén sok az extraneus, ezek szőlőik után fontonként 1 garast fizetnek. Ebből kb. 30 Ft kerül ki. A megyében levő többi szőlő is résztvesz a fizetésben, az alábbi módon:

a fertőrákosi territoriumban	500 font	à	1 garas 25 Ft	
a szarvkői territoriumban	50 font		garas 2 Ft	05 d
a soproni territoriumban	300 font		garas 15 Ft	
a ruszti territoriumban	150 font		garas 7 Ft	50 d
a lajtapordányi territoriumban	1000 font		garas 50 Ft	
a fraknói, kismartoni, lánzséri territoriumban	10000 font		garas 500 Ft	
a sopronkeresztúri territoriumban	300 font		garas 15 Ft	
a péterfai (Petersdorf) territoriumban	100 font		garas 5 Ft	
a borbolyai territoriumban	200 font		garas 10 Ft	
a vimpáci territoriumban	500 font		garas 25 Ft	
összesen	13100 font		után 654 Ft	55 d
328 porta à 16 Ft			5248 Ft	

A kivetés behajtása a megyei perceptor föladata, és még Sopron város kiküldöttje csatlakozik hozzá. Háromszoros büntetés terhe mellett egy hét alatt kell beszolgáltatni a kivetett összeget. A hanyag fizetőt bárki pótolhatja, a helyettes adózó azután zálogként mindaddig kezében tarthatja az illető birtokát, amíg a háromszoros díjat le nem fizeti neki.[125(46)] A repartitiót egyes megyék sokallották, mások hazafiasan teljesítették. De a helyzet nem lehetett valami fényes, mert már a következő (június) hónapra a király enyhítette: felére szállította le, a pótlást pedig az örökös tartományokra bízta. Még más könnyítést is engedélyezett: ezután csak sót és fát kell adni az erdőkben élő katonáknak. A pénz nélkül kóborló vitézeknek pedig a szabad szállással űzött visszaéléseit igyekezett megszüntetni. Az uralkodó kifejezte azt a reményét, hogy a könnyítések fejében ezentúl a kivetett összeg előzetesen (a hónap 14-ig) befolyik, s így nem lesz szükség katonai végrehajtásra, mert akkor az ártatlanok is szenvednek.[126(47)] De a remény nem teljesedett be, mivel a június 15-i gyűlés jegyzőkönyve a Heiszter Gottfried báróhoz küldött követek tájékoztató jelentése mentegetőzéseivel van teli. A megye hivatkozik a 70 portából álló Rábaköz elszakadására (így!), a szarvkői uradalom (18 porta) késedelmezésére; az extráneusok (a megyén kívüliek) fizetési hajlamának hiányára, pedig 300 ezer forintot érő szőlőik vannak a megyében. (E számot másutt is

fejükre olvassa.) Továbbá: az árpásiaknak és a nagyszombati apácák kolónusainak pedig királyi exemtiójuk van. Ennek következtében a fizetés megcsappant. A jelzett napig egyébként még csak a kincstári és főispáni javak fizettek, mert 123a nyomorult nemeseknek csak 40, Sopron városának 13, egyenlőképpen annyira megterhelt portájuk van, hogy csupán 5 ház számítódik egy portának, holott annak előtte mindegyik 16 forintot fizetett. Továbbá panaszkodik a megye a király tisztviselőire (officiales), akik a túlnyomóan magyar pénzben fizetett májusi részletet nem fogadták el. De azért továbbra is fönntartják lakásaikat, úgyhogy Sopron és Vas megye emiatt már kb. 1000 forintot fordított rájuk. A megye kéri a királyt, ne küldjön többé ilyen tiszteket, inkább majd saját megbízottai gyűjtik össze egy helyre, s azután eljöhet érte a királyi kiküldött, aki természetesen fogadja el a magyar pénzt. Ennek ellenére a következő hónapban tartott gyűlésen ismétlődik a panasz, hogy a magyar pénz elfogadásától való vonakodás is hátráltatja az adófizetést.[127(48)]

Az 1671. július 16-i jegyzőkönyvben kimutatást találunk a már többször említett Kaiserstein, továbbá Herberstein ezredének járó egy havi repartitióról. Tehát a megye ismét rendszeres szolgáltatásra volt köteles. Megyénk főként az elsőhöz járult hozzá igen tekintélyes mértékben, de a másikban is része volt. A latin nyelvű kimutatást – megyénken kívüli adataival együtt – az alábbiakban magyarul közöljük.

1.	Kajszer (!) Gábor ezredes regimentje	
	emberi adag	2060 1/2
	ló-adag	116
	1 emberi adagért jár	1 1/2 Ft
	1 ló-adag	1 Ft (széna és szalma nélkül)
	az egy hónapra eső összeg	3206 Ft 45 kr
	erre adóznak az alábbi megyék	
	Sopron vm. 647 3/4 porta	2071 Ft 45 kr
	Vas vm. 146 2/4 porta	468 Ft 20 kr
	Sopron városa	666 Ft 40 kr
	Összesen	3206 Ft 45 d[128(49)]
2.	Hoberstain (!) ezredes regimentje ugyanannyi és ugyanolyan megoszlású adagja van, mint az előzőnek, tehát a fizetendő összeg is ugyanannyi, azaz	3206 Ft 45 kr
	Ehhez adnak az alábbi megyék	
	Győr vm 95 1/2 porta	305 Ft 30 kr
	Moson vm. 194 1/2 porta	621 Ft 20 kr
	Veszprém 81 3/4 porta	261 Ft 39 kr
	Sopron vm. rábaközi kerülete (districtus) 145 3/4 porta	465 Ft 04 kr
	Sz. kir. városok: Pozsony	625 Ft
	Nagyszombat	208 Ft 20 kr
	Szakolca (Scaliz)	41 Ft 40 kr
		2528 Ft 33 kr

124Modor (Modorna)	250 Ft
Pöstyén (Pösing)	166 Ft 40 kr
Trencsén (Trenchin)	50 Ft
Szentgyörgy (S. Georg)	166 Ft 40 kr
Hátralék Pozsony és Komárom vm.-ben	44 Ft 52 kr
	678 Ft 12 d
Összesen: 2528 Ft 33 kr + 678 Ft 12 kr =	3206 Ft 45 kr[129(50)]

Az 1671. augusztus 3-án Nemeskéren tartott megyegyűlésen fölolvasták a király levelét. Ebben megtiltja az extráneusok igazságtalan és túlzó megadóztatását. Ugyanekkor ismertették a király haditanácsosának, Heiszternek iratát, amelyben közölte a megyével a júniusi és júliusi repartitio összegét (7366 Ft). A taxátusok 651 Ft 35 dénárt fizetnek, tehát a portákra marad 6714 Ft 65 dénár, vagyis egy-egy porta a két hónapra 20 Ft 47 1/4 dénárral adózik. Óriási megterhelés! A megye ismét ki akart bújni a rendszeres fizetés alól, s ezért azt írta a királynak: bár az ország törvényei ily adók kivetését az országgyűlés hozzájárulása nélkül szigorúan tiltják, hűsége nyilvánítására Vas megyével együtt mégis fölajánl egyszer s mindenkorra 10 ezer forintot. Tovább azzal menti magát, hogy 1670 húsvétja óta többször vonultak át csapatok a megyén, ezekre kb. 50 ezer forintot költött, s ezzel az összeggel még mindig adósa hitelezőinek. Az elmúlt török zavargások óta – itt valószínűleg az 1663–64. évi hadjáratra céloz – a császári katonaság költségeihez a szenvedett károkat is hozzászámítva 200 ezer Ft a megye áldozata. A főispán pedig nemcsak hogy életét kockáztatva résztvett a harcban, hanem saját költségén katonákat is tartott, úgyhogy több mint 100 ezer forintjába került a török háború.[130(51)] 1671. szeptember 4-i levelében Lipót kifejti a főispánnak, hogy a repartito természetben is, pénzben is adható; továbbá nemcsak a szabad királyi és bányavárosokba, hanem a végvárakba és fallal kerített mezővárosokba (oppida) is elszállítható. A repartitióra kötelezettek a nemesek, armalisták, kézművesek, parasztok egyaránt, sőt még a hódoltságbeliek (deditii) is. A megye viszont ugyanekkor jelenti a királynak, hogy az októberi adókivetés eredménye nem fogja megütni a kívánt összeget, mert csak mindössze 1000 forintra tehető a behajtás. A december 14-i közgyűlés pedig már a főispánhoz fordult a kivetés enyhítése érdekében. A panaszos irat szerint oly nagy a nyomorúság, hogy akadtak olyanok, akik – mivel szegénységük miatt fizetni nem tudtak – öngyilkosok lettek; mások fiaik és leányaik eladása révén szereztek pénzt. A gyilkosság és rablás napról napra szaporodik.[131(52)]

1672-ben bevezetik a megyében a fogyasztási adót, az accisát, Lipót 1671 december 14-i, a főispánhoz intézett levele értelmében. Egy későbbi leiratában (1671. dec. 31.) a király a nemesektől fejenkint 5 forintot követel nemességük elvesztésének terhe alatt (Capitatio.) Az év elején a megye ismét szorgalmazza az uralkodónál a kontribúció megszüntetését. A januári és februári kivetést még eljuttatja az adószedőhöz, közben pedig kiküldi a szolgabírákat, hogy minden birtok szőlőit, rétjeit és kaszálóit összeírják. A király február 10-én kelt rendelkezésével leszállítja a repartitiót: míg addig az ún. serviczért, továbbá 125szénára és zabra külön-külön fél forint járt, ezentúl mindkettőért együttesen kell ennyit fizetni. De a megye ezzel nem érte be, hanem nagy szegénységére hivatkozva a még meglévő hadi adózásnak elengedését kéri. A házak összedőlnek, s nemcsak az egyszerű nép, hanem a nemesek is elmenekülnek. Többen fölakasztották magukat.[132(53)]

1672. május 25-én kelt levelében a király új adókivetési szolgáltatást állapít meg. Eszerint az országban levő katonaság eltartására minden porta évenkint 40 forintot fizet. Az összeg felét a földesurak, felét pedig alattvalóik adják. A portákhoz nem tartozók méltóságuk és vagyonuk arányában fizetnek. Még pedig egy

mázsa hús után 30 krajcárt vagy 50 dénárt, egy akó pálinka után ugyanannyit, egy akó sör után pedig 9 krajcárt vagy 15 dénárt. Mindezt a Magyar Kamarának, illetve kiküldötteinek kell adni. Katonák ezentúl a nép házaiban ingyen nem szállhatnak meg. Az említett hús és szeszes ital utáni fizetésre a katonák markotányosai (marquetantes) is kötelesek. Az új rendszer 1672 júniusával kezdődik.[133(54)] De mit használt a megyének ez a könnyítés, amikor alig másfél hónappal később (július 7-én) az uralkodó fölhívta a főispánt, hogy Spankau hadserege részére, amely a Fölvidékre tart, a júliusi és a januártól kezdve hátralékos havi pénzt a megye haladéktalanul, egyszerre fizesse meg. A Spankau-hadsereget illető fizetés mérlege így állt:

január–május közt havonta	2071 Ft 75 dénár	10,358 Ft 75 d
június és július hónapra à	1981 Ft 40 dénár	3,963 Ft 33 1/3 d
		14,322 Ft 8 1/3 d
a servicz levonásba kerül		3,406 Ft 37 1/2 d
	Marad	10,915 Ft 71 d
Perceptor beszedett (jan., febr.)		5,325 Ft 10 d
taxátusok fizettek		549 Ft 13 d
márc., ápr., máj. minden portától 15 Ft		3,877 Ft 50 d
Taxátusok fizettek		235 Ft 71 d
Rábaköz hátraléka		603 Ft 95 d
a nemes vármegye hátraléka		324 Ft 32 d
		10,915 Ft 71 d

A hátralék behajtása katonai módon történik a szolgabírák és a mellékük kijelöltek által három napon belül.[134(55)] A kimutatásból láthatjuk, hogy megyénk a korabeli viszonyokhoz mérten nagyon is lelkiismeretesen eleget tett kötelezettségének. Július 20-án a király azzal a kívánsággal lépett elő, hogy a megye a Spankau-féle kivetés augusztusi részét már előre fizesse meg. Ilyképpen egy portára 7 Ft 78 dénár esett, a taxátusok kétszeres taksát fizetnek: 156 Ft 88 dénárt, tehát összesen 1985 Ft 28 dénár a váratlanul fölmerült új megterhelés.[135(56)] Augusztus 19-i levelében a király meghagyja, hogy a megye repartitióját ezentúl már ne a Spankau-légiónak fizesse, amely korábbi állomáshelyéről, a Muraközből Felső-Magyarországra vonult, hanem az ország déli részén tartózkodó Souches-légiónak. Megyénk ebben nem tanúsított nagy buzgóságot, ezért az uralkodó november 11-én kelt levelében értesíti a főispánt, hogy Zeis ezredes vezetésével 4 szakasz (turma) katonaság Sopron, más négy szakasz pedig 126az ugyancsak makacsul vonakodó Vas megyét szállja meg a kivetés megfizetéséig.[136(57)]

1673-nak mindjárt az elején kezdődött a régi nóta: még az előző év vége felé (1672. dec. 22.) a király fölszólította a főispánt, hogy a pozsonyi tanácskozáson az egész országra elosztott 200 ezer forintnak a megyére eső részét fizesse meg Sopron vármegye, portánkint 5 Ft 30 dénárnyi kivetéssel. Az 1673. évre eső repartitiót a király portánkint 27 forintban állapította meg.[137(58)]

1675. szept. 13-án Kollonics kamarai elnök írásban sürgette a vármegyét, hogy hátralékos adóját – kivéve Sopront és Kismartont, amelyek eleget tettek – Rainstelhoffen századának fizesse ki, egy hónapra 500, tehát egy hétre 125 forintot. Az év vége felé a főispán értesítette a magát mentegető és ígérgető megyét, hogy két század katona fog érkezni a hátralék behajtására.[138(59)] 1676. május 15-i iratában a pozsonyi Magyar Kamara kimerítő számadást küldött megyénknek az 1672–1676 közti években rá kirótt repartitióról, annak teljesítéséről és a hátralevő tartozásról. A kimutatás szerint a megye 1672. június

elejétől fizet repartitiót, mégpedig portánkint évi 40 forintot, tehát hónaponkint 3 Ft 20 dénárt. (739 3/4 portát számítva.)

Az 1672. év hét hónapjára adós maradt		180 Ft 86 d
Az 1673. évre fizetni tartozott		20692 Ft
Az 1674. évre fizetni tartozott		20692 Ft
Az 1675. évre fizetni tartozott		20692 Ft
	összesen	62236 Ft 86 d

A megye a nyugták szerint fizetett:

1673-ban július 19-én	4411 Ft
október 3-án	1650 Ft 79 d
1674-ben március 19-én	2015 Ft
április 3-án	1756 Ft 67 d
június 18-án	707 Ft 45 d
1675-ben február 7-én	3071 Ft
augusztus 29-én	2000 Ft
december 12-én	6077 Ft 25 d
1676-ban március 11-én	9923 Ft 24 d
május 15-én	7161 Ft 93 d
A perceptor által kezelt összeg	38774 Ft 33 d
1673-ban a Kamara a megyében tartózkodó ezredek fejében 1/4 évi fizetést elengedett	5173 Ft
a feketevárosi (Purbach) tűzvész miatt elengedett összeg	301 Ft
a Nádasdy-féle kincstári javak befizetése	2333 Ft 65 d
a fizetett összeg 1675 végéig	46581 Ft 98 d
hátralék	15654 Ft 88 d[139(60]

127 1677. július 17-én kelt levelében az uralkodó elrendeli, hogy ezentúl a kvótának egy-egy helyen való lerovásakor csak egyetlen mód érvényesüljön. (Addig háromféle volt: portánkinti, fogyasztási adó és az évi tallér minden háztól.) Továbbá kimondja, hogy az elpusztult (desolatus) falvakban semmi sem követelhető. De előzőleg az ilyen helyeken vizsgálatot kell tartani. A fizető községekben az ezredek markotányosai is kötelesek a fogyasztási adó levonására. Az átvonuló katonák ellátására fordított porciók fele értékét a kvótából le kell vonni. S a király megígéri, hogy a katonai végrehajtást csak a vonakodó gazdagok ellen fogja alkalmazni. Az uralkodó irata úgy látszik – félreértésekre adott okot, mert Kollonics Lipót kamarai prefektus szeptember 23-i levelében kifejti: a király megállapítását úgy kell érteni, hogy ha valamely ház évi egy tallért fizet, többre nem kényszeríthető; de Sopron és Kismarton, mivel semmi dolguk sincs a megye repartitiójával, a Kamarával kötött külön megállapodásuk szerint fizetnek.[140(61)] 1678-ban (júl. 16.) Lipót az addigi 200 ezer forintnyi repartitiót 170 ezerre szállította le. Beszedése negyedévenként történik. A Sopron megyére eső részt 17,130 forintban állapította meg. A megye 758 1/2 portájára tehát egyenkint évi 17 Ft 50 dénár jut. Ebből összesen 13,273 Ft 75 dénár kerül ki. A taxátusok 19 forintot fizetnek, ez összesen 1526 Ft 8 dénár. A Sopron városi accisát 3000, a kismartonit 300 forintnak számítva kijön a kívánt összeg, – állapítja meg a megyegyűlés. 1679. augusztus 29-én kelt levelében a Magyar Kamara a

megyét hátraléka megfizetésére szólítja föl. A megye a főispánnál nehéz helyzetére hivatkozott.[141(62)]

Az 1677–1681-es évek megyei életéről, gyűléseiről a jegyzőkönyvek csak igen szegényes képet adnak, s így a megye anyagi áldozatairól sem értesülünk. Öt évről mindössze 40 oldal van a protocollumban (1210–1250). A következő esztendőkben (1682–1685) pedig katonai ügyek: fölkelések, átvonulások, telelések a gyűlések örökösen ismétlődő tárgyai. Legföljebb Sopron városáról tudunk meg egyet-mást Csányi krónikájából. Az adójegyzékek szerint e korban Sopron az ország második városa, a Dunántúl legfőbb kereskedelmi központja.[142(63)] A polgárság ebben az időben nem katonáskodott, hanem pénzzel vagy zsoldos katonasággal támogatta az uralkodót, és a hadsereg tüzérségét előfogattal látta el. 1684-ben a város méltányos adófizetés céljából összeiratta a polgárság ingatlanait, a szőlőket, szántókat, réteket. A következő évben (1685) minden polgárnak annyit kellett katonai kiadásokra áldoznia, amennyi adót fizetett; de az iparosokra még többet vetett ki a város. Három hónap múlva újabb, ugyanakkora hadi adót kellett fizetni. Az év végén pedig Lotharingiai Károly herceg beszállásolása is a várost terhelte. Ez havonta 1800 forintjába került, ezenkívül még a lovakat is el kellett látnia. 1686 februárjában a polgároknak ismét adójukkal egyenlő kontribúciót kellett vállalniok. 1689-ben a város téli szállásra megint Lotharingiai Károlyt kapta, s ez a telelés 13 ezer forintnál többe került. De ezúttal nem vetett ki adót a polgárokra, hanem kölcsönvette a szükséges összeget.[143(64)]

A megye 1690-ig terjedő korszakából végül egy 1685-ből származó kimutatást közlünk. Ez egyrészt a nádor és főispán, Esterházy Pál gróf, másrészt a 128megye hatalmas anyagi megerőltetését tanúsítja. A kimutatás szerint a nádor uradalmai a legutóbbi teleléskor és beszállásoláskor (1684–1685) a következő tételeket költötték katonai célokra:

	telelés	beszállásolás
Lánzsér és Lakompak (Lackenbach) pro Regimine Paciano	9,667 Ft 07 1/2 d	5,116 Ft 57 d
Kabold (Kobersdorf)	9,694 Ft 45 d	1,134 Ft 78 d
Fraknó	28,671 Ft –	5,812 Ft 40 d
Kismarton	21,783 Ft 80 d	19,900 Ft 86 d
Szarvkő	8,720 Ft 67 d	620 Ft 28 d
Léka	20,358 Ft 72 1/2 d	6,975 Ft 87 d
Keresztúr	10,883 Ft 26 1/6 d	2,150 Ft 71 d
Összesen	109,778 Ft 96 1/6 d	36,711 Ft 47 d

Az ifj. Lotharingiai hg. Lánzséron és Lakompakon telelő ezredének	20,467 Ft 64 d
Tehát a nádor összes kiadása	166,958 Ft 07 d[144(65)]

A megye többi részének ugyanilyen tárgyú és ugyanebbe az időbe eső anyagi áldozata:

A Felső Járás (Processus Superior) a nádor

javait kivéve telelésre fizetett		81,145 Ft 51 d
beszállásolásra fizetett		11,691 Ft 79 d
telelési károkra fizetett		2,646 Ft 83 d
	összesen	95,484 Ft 13 d

Az Alsó Járás (Proc. Inferior) a Pace- és lotharingiai ezredre és károkra	61,770 Ft 67 d
A megye befizetése együttvéve, a nádorét is ideszámítva, de a rábai kerület nélkül	324,212 Ft 87 d[144(66)]

A megye pénzbeli áldozatainál meg kell még emlékeznünk az ún. koronapénzről (pecunia coronalis). Ez a koronaőrség költségeit volt hivatva fedezni, ámbár a nemesség – mint teherviselő fél – nagyon rendetlenül fizette.[145(67)] 1658 szeptemberében a nádortól fölszólítás érkezett a megyéhez a coronalis contributio behajtása és a pozsonyi Kamarához való gyors eljuttatása érdekében.[146(68)]

129De a fölhívásnak nem sok foganatja volt. Tíz évvel később (1668. máj. 2.) a Kamara 739 3/4 porta után járó koronapénz 13 évi (1655–1667) hátralékainak beszolgáltatását kéri.

739 3/4 portára évente 1 Ft 13 év alatt a megye ebből fizetett:		9,616.75 Ft
1655:	200.– Ft	
1656:	–	
1657:	372.40 Ft	
1658:	627.13 Ft	
1659:	1650 – Ft	
1660:	500 – Ft	
1661:	300 – Ft	
1662:	950 – Ft	
1663:	210 – Ft	
1664:	220 – Ft	
1665 és 1666:	–	
1667:	245.40 Ft	
összesen	5274.93 Ft	– 5,274.93 Ft
	A megye tartozása	4,341.82 Ft

A vármegye válaszában kifejtette, hogy a porták számát az 1647–48-i összeírás (739 3/4) óta helyesbítették, sok volt a beszállásolás (condescensio), továbbá az 1663., 1664. és 1665. évre a nyomorúságos népet és nemességet kivette e fizetés alól.[147(69)] 1672. január 4-én a Kamara újból fölhívta a megyét a hátralékos koronapénz befizetésére, mert a gyalogos katonaság állapota a késlekedés következtében nagyon rossz. De az anyagi terhektől agyoncsigázott vármegye azt felelte, hogy – amíg annyira el van halmozva kontribúciókkal – a koronapénz fizetését abbahagyja. A hátralék így évről évre nőtt. Végre 1682. február 26-án a Kamara ismét fölszólította a megyét: fizesse meg az 1655-től 1681-ig hátralékban maradt 13,133 Ft 32 dénár koronapénzt. A megye felelete ezúttal is az eddigiekhez hasonló: a súlyos adókivetésre hivatkozott, és kijelentette, a fölhívásnak nem képes eleget tenni.[148(70)]

(Folytatjuk)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Katona Imre: A fertődi kastélyrendszer kialakulása

Katona Imre: A fertődi kastélyrendszer kialakulása

A fertődi kastély a maga 126 szobájával méretre is a legnagyobb. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a fertődihez még más kisebb kastélyok is csatlakoztak, s ezek együttesen alkották a barokk főúr: Esterházy Miklós rezidenciáját, úgy a méretek méginkább meghökkentőek.

A gyanútlan szemlélőnek is feltűnik, hogy a fertődi kastélytól különböző nyílegyenes fasorok vezetnek a tájba legyezőszerűen. Abból, hogy ezeknek ma már nincs „funkciójuk", egyesek arra következtetnek, hogy nem is volt s létrejöttüket pusztán a főúri szeszélynek köszönhették. Ez azonban tévedés, mert a fasorok más újabb épületet kapcsolnak az „anya-kastélyhoz".

Kérdés, hogyan és mikor alakult ki ez a rendszer, mit tudnak róla az egykori források? Elsőként talán a hálózat központját, a fertődi kastély kialakulását, építéstörténetét tisztázzuk.

A kastély és története már régóta érdekli a szakembereket; művészettörténészeket, építésztörténészeket, zenetörténészeket és a helytörténészeket egyaránt. Az Országos Levéltárban lévő Esterházy hercegi hitbizományi levéltár adatai azonban nemcsak erről az állandó érdeklődésről tanúskodnak, hanem arról is, hogy a herceg és tisztviselői hogyan próbálták megakadályozni, lehetetlenné tenni a levéltárban történő kutatást. Josef Pohl, az ismert Haydn-kutató volt az első, akit a hercegi tisztviselők felkaroltak és beengedtek a levéltárba.

Aki a kastély történetével, kialakulásával akart foglalkozni, vagy azt az utat választotta mint Pasteiner Gyula s a megjelent leírások adatait használta fel, vagy mint Meller Simon, akit az Esterházy-képtár története, kialakulása foglalkoztatott és Pohl adataiból próbált eljutni egy-két építészettörténeti következtetés levonásához. Azonban mindkét módszer – Pasteineré ugyanúgy, mint Meller Simoné – a már ismertetett okok miatt nélkülözte a módszeres és következetes levéltári adatkutatást, a probléma új nézőpontú megközelítését, feltárását. Különösen akkor tűntek szembe e módszerek gyengeségei, amikor 1949-ben a hitbizományi törvény következtében a család budapesti hitbizományi levéltárát államosították és az addig elzárt levéltárban megindulhatott a rendszeres és módszeres kutatás. Valkó Arisztid és Balogh András adatközlései már jelezték, hogy a kastély megoldottnak hitt építéstörténeti periódizációja a levéltári adatok alapján kiigazításra szorul. Meller Simon adatközlései Esterházy Fényes Miklós gyűjtő és művészetpártoló tevékenységére vonatkoztak elsősorban és csak ritkán a kastély építéstörténetére, Pasteiner Gyula a korabeli leírások, kiváltképpen a Pozsonyban, 1784-ben névtelenül megjelent, „Beschreibung des Hochfürstlichen Schlosses Esterház im Königreiche Ungern" adataira támaszkodva a kastély történetét, kialakulását igyekezett feltárni, bemutatni. A kutatások akkori állásának tulajdonítható, hogy a „Beschreibung" adatait felhasználva olyan képet rajzolt Fertődről, mely a „Beschreibung" szellemével

egyezett ugyan, de a kastély építését – a régi sarródi mulatóvárt kivéve – teljes egészében Esterházy Fényes Miklósnak tulajdonítja. Pasteiner megállapításait évtizedekig kritikátlanul idézték a kastély történetével, kialakulásával 132foglalkozó cikkek, tanulmányok. Ma már tudjuk, hogy az 1784-ben Pozsonyban megjelent „Beschreibung" és az Országos Széchényi Könyvtárban közben felfedezett Dallos Márton féle 1781-es leírás tendenciózus, a leírók a kastély nagyszerűségének, pompájának méltatásával Esterházy Fényes Miklós dicsőítését szolgálták elsősorban s nem méltatták kellő figyelemre a kastély korábbi építőit, az építkezések ösztönzőit, pedig – mint azt Esterházy József és Anton Erhard Martinelli szerződése bizonyítja – az építkezések nem 1762-ben, hanem már 1720-ban megindultak és csak 1781-ben értek véget. Eszerint az építkezések nem húsz, hanem kereken hatvan évig tartottak, s a munkák vezetését, irányítását sem lehet csak kizárólag Esterházy Fényes Miklós személyéhez kötni – mint ezt a feldolgozók eddig tették –, hanem tisztázni kell azok szerepét is, akiknek nevéhez, tevékenységéhez az építkezések megindulása és az első elgondolások fűződnek.

1311. Eszterháza (Fertőd) és környékének kastélyrendszere. A fasorok valóságos (harántcsíkozású) és szerkesztett (fekete vonalú) háromszögeinek rendszere az 1784. évi térkép alapján

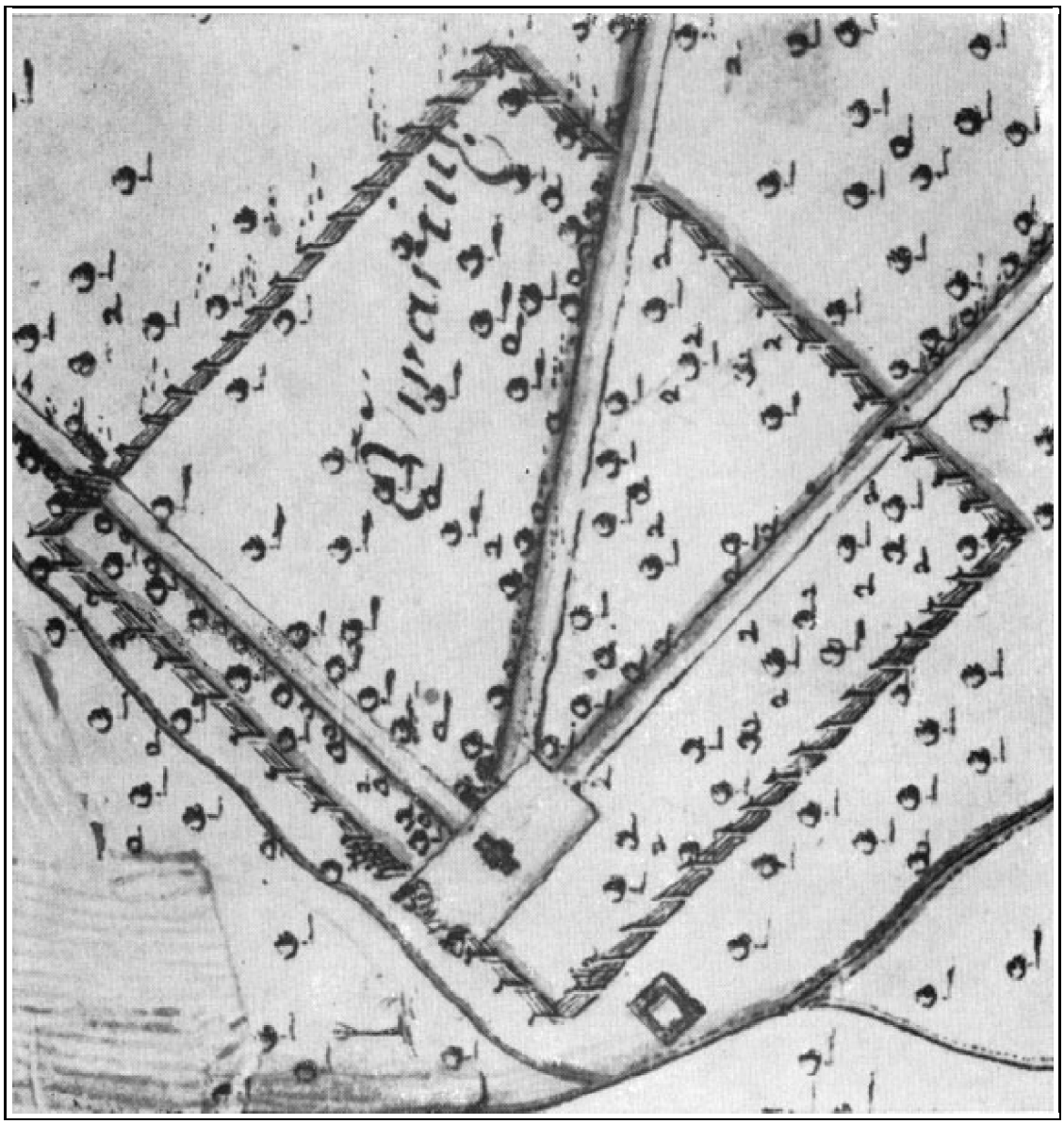

2. A Monbijou kastély (XVIII. sz. második fele)

Eredetileg Esterházy József, aki – mint az 1720 júliusában Anton Erhard Martinellivel kötött szerződése mutatja – húsz szobából és két díszteremből álló kastélyt építtetett. E kastélynak később – az Esterházy Fényes Miklós-féle átalakítás következtében – olyannyira nyoma veszett, hogy ma már csak úgy rekonstruálható eredeti formája és belső tagolása, ha alaprajzát az Országos Levéltár többször publikált rajzán levő kastély fő épületének alaprajzával vetjük össze. A tervrajzból olyan épület körvonalai bontakoznak ki, mely – a két dísztermet kivéve – ugyanúgy tíz földszinti és tíz emeleti szobából áll, mint ahogy ebben Esterházy József 1720-ban Martinelli építésszel megállapodott. 133A kiugró középrizalit mögött kétszer forduló lépcső vezet az emeletre. Ennek tulajdonítható, hogy a szobák száma – a dísztermet kivéve – emeletenként nem 11–11, hanem csak 10–10 volt.

Az építkezéseket megkezdő Esterházy József Mihály hg. mostohaöccse volt. Mihály – a majorátus tényleges ura – Pál nádor első, József pedig a második házasságából született legidősebb fia volt. Mihály hg. 1721. március 26-án meghal. A majorátust József örökli. Azonban alig 3 hónapig ura a majorátusnak, mert 1721. június 7-én – 33 éves korában – váratlanul meghal. Ezzel a majorátust fia, az 1711-ben született Pál Antal (–1762) örökli. Apja vadász szenvedélyével szemben ő inkább a politikai és diplomáciai pálya vonzkörébe kerül.

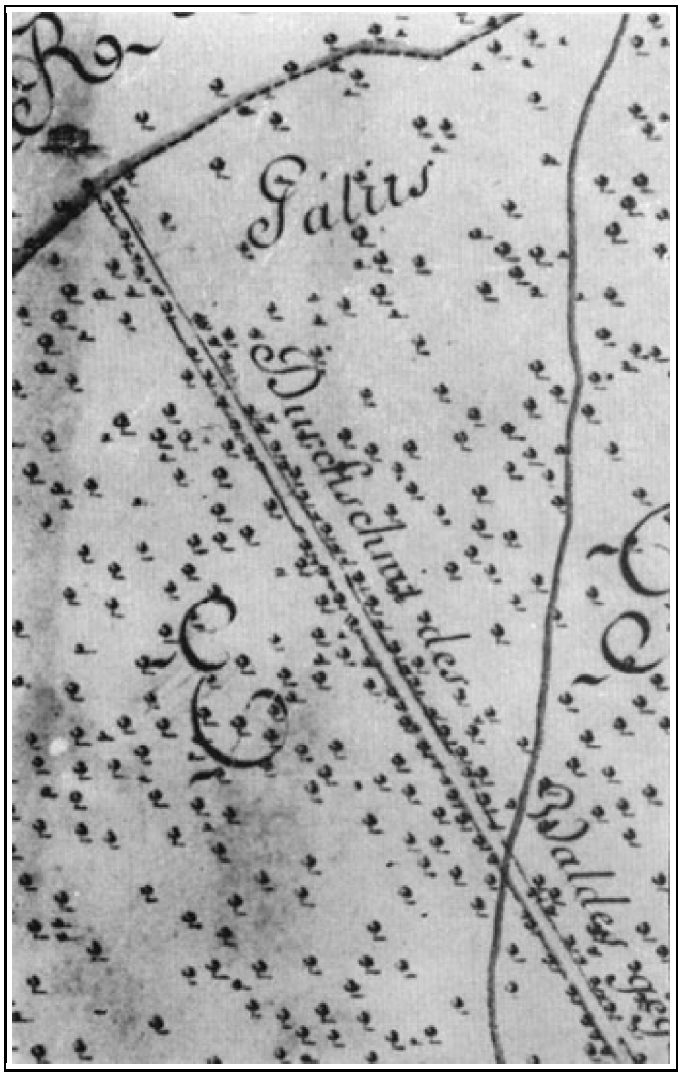

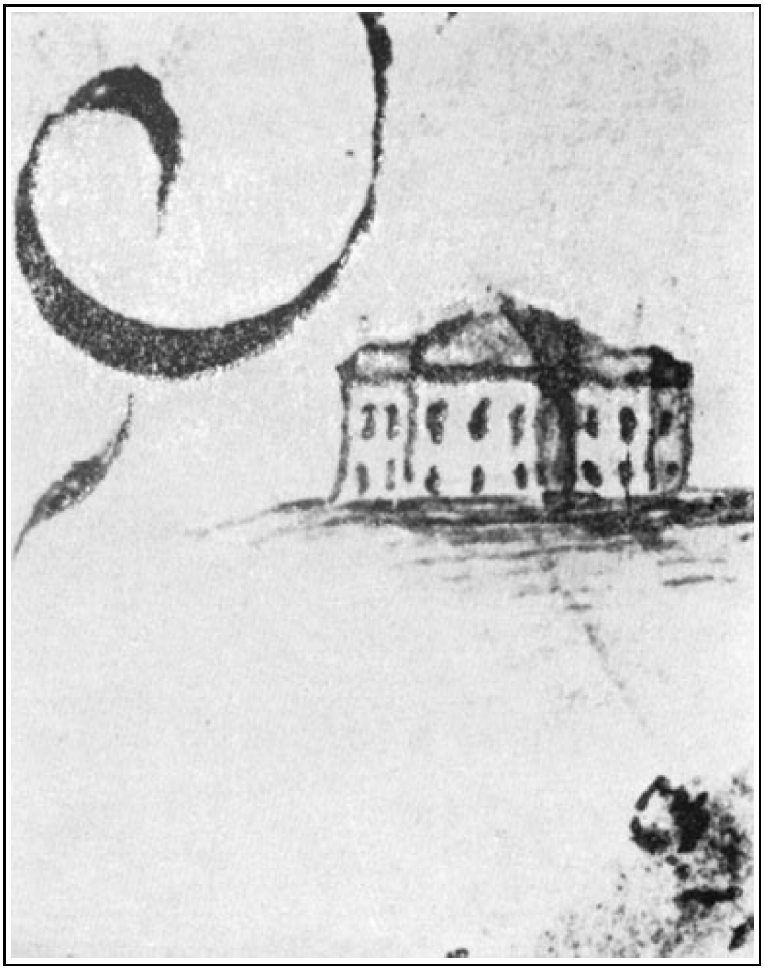

3. a/b. A Monbijou kastély a térképen és nagyítva

Életének nagy részét nemcsak Kismartontól és Fertődtől töltötte távol, hanem hazájától is. A csak alig elkészült kastélyt hamar kikezdi az idő. Megrongálódott tetőszerkezete már 1732-ben javításra szorul. Az ácsmunkákat az a Simon Mödlhammer végzi, akinek fia – Ferdinand Mödlhammer – 1762-ben Esterházy Fényes Miklós megbízásából a kastély oldal- és összekötőszárnyait építi. Egyike azoknak, akiknek a kastély mai, végleges kialakítása köszönhető. A nagyobb építkezések megkezdésére utaló első adatok a soproni állami levéltár 1751–52-es megyei összeírásai között találhatók. Ezek szerint az építkezések az évtizedes rongálódások helyrehozásával, a kastély tetőzetének kijavításával, talán födémcseréjével kezdődtek. Ezért az első, Süttörön letelepedő kézművesek Vitus Conrad (Veit Konrad) kőmívesmesteren, Joannes Tangl kőmíveslegényen, Mathias Grober kovácson és Nicolaus Sedl vagy Niclas Schell kovácsmesteren 134kívül szinte kizárólag tetőfedőmesterek, illetve segédek (Urbanus Sedl, Adamus Ganczl, Joannes Frievirt, Mathias Holtzer, Andreas Kögl).

Ezek az építkezések az elhanyagolt kastély kijavítását, helyrehozását szolgálták, az 1750-es évek közepén viszont már olyan intézkedésekről olvashatunk a hercegi levéltár aktáiban, melyek a későbbi, egyre kiterebélyesedő építkezések kezdeteinek, kiindulópontjainak tekinthetők. Fényes Miklós, bár csak 1762-ben veszi át a majorátus vezetését, már 1754-ben – Pál Antal herceg életében – lépéseket tesz, hogy

udvartartását átköltöztesse Kismartonból Eszterházára (a mai Fertődre). Előbb azonban saját lakosztályát készítteti el a főépület ma is ennek nevezett baloldali szárnyában. E munkák előrehaladását bizonyítja, hogy 1754-ben már az elkészült hercegi szobák kifestését és mázolását végzi Gottfried Wolf festő. Az 1720-tól 1751-ig eltelt időszakból az építést kivéve csak egyetlen olyan adatunk van – 1732-ből –, mely a kastélyon folyó munkákról tudósít, 1754-től – a lakosztály elkészülésétől kezdve – szinte már minden év hoz valami újat a kastély és a környék életében. 1756-ban tovább folyik a kastély tatarozása, a nyári lak falazása, a kastély bolthajtásos folyosóinak és kertiházainak építése.[1(71)]

4. A csapodi templom az 1792. évi átépítés előtt

Ezekkel kapcsolatban érdemes felfigyelni azokra az intézkedésekre, melyek a fasor-rendszer más objektumainak építését szolgálták. Az egyik nyílegyenes fasor a Fertődtől délnyugatra mintegy 5 km-re fekvő Monbijou-ra vezet, melynek kastélya ahhoz lehetett hasonló, melyre Esterházy József 1720-ban Anton Erhard Martinellivel szerződött. Ezt a feltevést a falmaradványokon kívül, melyek azon a helyen kerültek elő, ahol a feltételezések szerint Monbijou kastélya 135állott, régi térképeink is megerősítik. Egyik XVIII. századi térképünkön a kastély környékének távlati képét is megtalálhatjuk.[2(72)] Hatalmas kert vette körül, mely a csapodi templomtól vezető fasor kivételével erős kapukkal volt elzárva a külvilágtól. A kertet fák és cserjék díszítették, csak a kastély közvetlen környéke állt szabadon. Ebből nyílt – a fertődihez hasonlóan – három nyílegyenes fasor. A kastély homlokzatával a csapodi templom felé nézett. A kastély több alaprajza és homlokzati képe maradt fenn. Ezek alapján egykori formáját is könnyen rekonstruálhatjuk. Eszerint az 1780-as évek átalakító munkálatai a kastély külső képében és alaprajzában nem idéztek elő változást. Egyszerű vidéki kastély, melynek mindkét homlokzata a barokkban fogant ízlésre mutat. A Csapod felé néző egyemeletes homlokzat négyszeresen tagolódik. Két oldalán egy-egy rizalit helyezkedik el. A manzardtetős középrizalit – az alaprajzban is jól látható módon – az oldalak elé ugrik, három emeleti és két földszinti ablakkal, középütt kosáríves ajtóval, ugyanúgy, mint az átépítés előtti Martinelli-féle kastélyon.[3(73)]

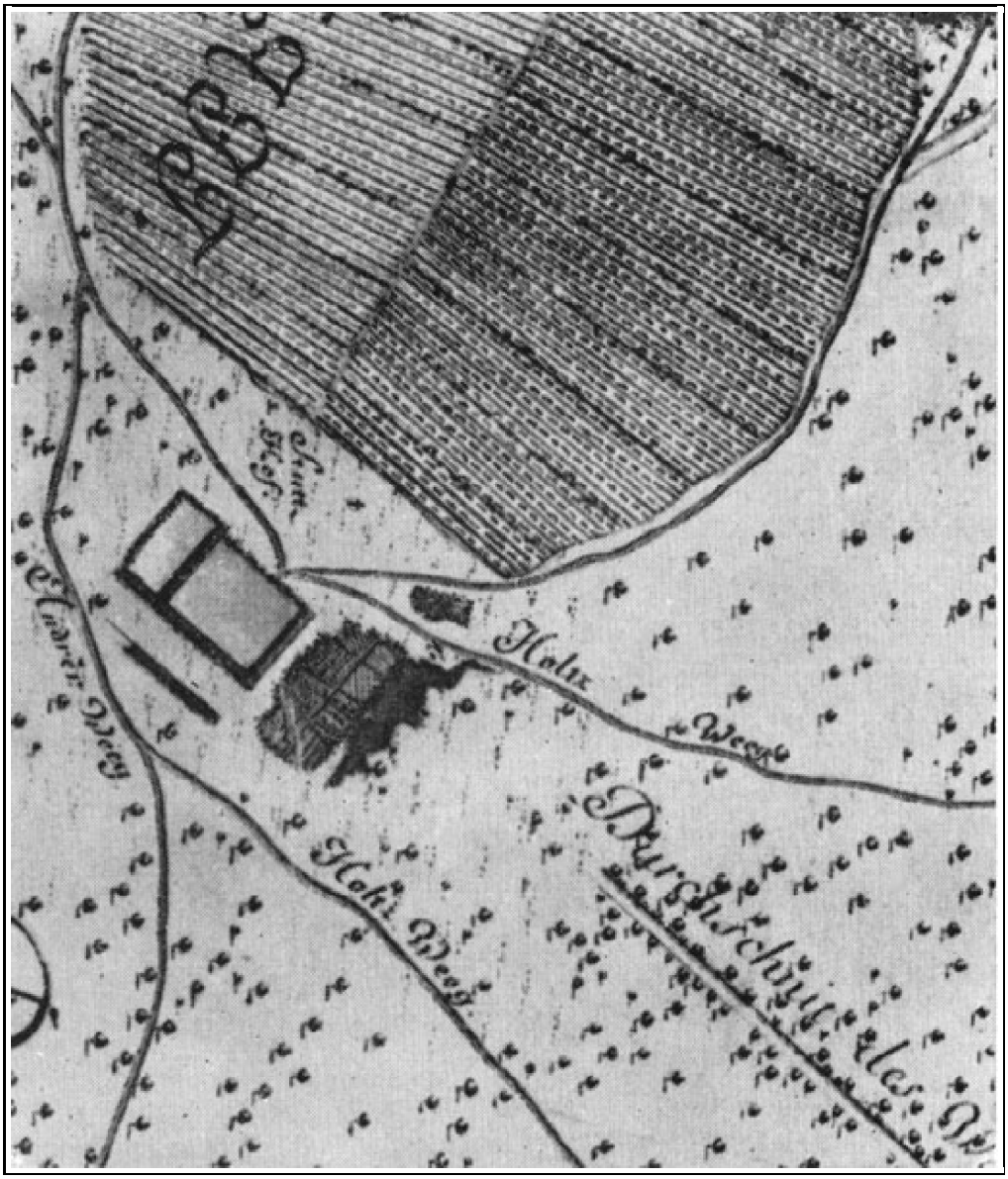

5. Göbös a XVIII. sz. második felében

A süttöri kastély oldalrizalitjaihoz egy-egy hattengelyes szárny csatlakozik, a Monbijou kastélyoldal szárnyainak felépítésére azonban nem kerülhetett sor: Süttör ugyanis az uradalom visszaváltását (1719) követően végleg az Esterházyaké lett, Monbijou-t viszont néhány év múlva franciák veszik bérbe. Ezek varázsolták olyan kéjlakká, hogy gazdáik joggal keresztelhették Mon bijou-nak (’Ékszerem’).

136E szerint Monbijou akkor, vagy csak alig azután épült, hogy a fertődi kastély építése előrehaladt. Amíg azonban a lesvári kastély építését a zálogba adás miatt nem folytathatták, a fertődit az 1750-es évektől újabb részekkel bővítik. Az oldalrizalitokhoz két merőleges szárnyat ragasztanak, melyek sarkukkal a félköríves szárnyakhoz kapcsolódnak. A Monbijou kastély nemcsak külsejében utánozza a fertődit, hanem belső berendezésében is. A hasonlóság még a „Beschreibung des hochfürstlichen Schlosses Esterhás in

königreiche Ungern. Pressburg, 1784” c. könyv alapján is felismerhető.[4(74)]

A fertődi építkezések megindulásával egyidőben merül fel a hercegben a csapodi fasorban emelendő kastély felépítésének eszméje is. [5(75)] Így a fertődivel együtt már háromra emelkedik az Esterházyak Nagyerdőben levő kastélyainak száma. Ezt a kastélyt ugyanúgy nyílegyenes fasor kapcsolja Fertődhöz, mint a Röjtökmuzsajhoz közel eső, de időközben teljesen feledésbe merült Monbijou-kastélyt. Az, hogy miért éppen a csapodi fasorban és nem másutt kívánta felépíttetni Esterházy Miklós új kastélyát, számos ismert és ismeretlen okra vezethető vissza. A Fertőd környéki Esterházy-birtokok egyik tömbje az ettől délre fekvő Csapod felé húzódott. Fertőd különben fekvését illetően sem volt lebecsülendő: egyfelelől a Fertő, másfelől a vadban bővelkedő Nagyerdő rengetege vette körül. Építtetőjét – lévén szenvedélyes vadász – elsősorban a Nagyerdő vadállománya érdekelte, ezért próbálta itt növelni vadászkastélyainak számát.

Mint ahogy a Monbijou, sőt a fertődi kastély helyén is már korábban valamilyen vár vagy kastélyféle állt, Csapodra sem esett véletlenül a herceg választása. Arra vonatkozóan, hogy e kastély a faluhatár melyik részén állott, sajnos csak feltevésekre vagyunk utalva. A XVII. századi forrásokban is fel-fel bukkanó „Kastélyárok”-dűlő[6(76)] aligha jelölhette annak a kastélynak a helyét, melyet az irodalom – egy kissé elfogultan ugyan – a kor egyik legmodernebb urilakának nevez,[7(77)] ugyanis a még ma is kivehető romok, az ezeket környező 138árok- és földhányások egy ilyen kastély méreteit nem meghaladó arányokról tanúskodnak. Annyi bizonyos, hogy a Nádasdyak, főképpen Nádasdy Tamás (1498–1562) és felesége, Kanizsay Orsolya életében a kastélynak igen jelentős szerepe van a család életében. Falai között a kis Nádasdy Ferenc és Kanizsay Orsolya nem egyszer megfordult, de valószínűleg Nádasdy Tamás nádorispán is többször felkereste, ha országos gondjai közben pihenésre időt szakíthatott.[8(78)] Ezek ellenére szembeszökő, hogy Csapod XVI–XVII. századi forrásaiban egyetlen sort sem találunk a kastélyról. Ez a körülmény már önmagában is elegendő arra, hogy a kutató figyelmét más irányba terelje.

1376. A csapodi templom oltárképe (Basilius Grundemann műve)

Csapod területéből a majorgazdálkodásra való áttéréskor, a XVI. század közepén egy új település szakad ki: Göbös. Majorját 1548-ban említik először.[9(79)] A jobbágy- és zsellérporták összeírásában csak a következő századokban bukkan fel. Ebből arra következtethetünk, hogy a nagyrészt félhelyes jobbágytelkek nem érték el az egyre kevesebb háztartásra szűkülő adóporta mértékét. A XVII. század elején Viczay Tamás, majd 1608-ban Maróthy Zsuzsa férje, Hagymássy Miklós, illetve Hagymássy Péter a puszta birtokosa.[10(80)] Lakói olyan mostoha körülmények között élnek, hogy szinte „mind ell pusztulnak sanyarusághok miatt”.[11(81)] A század közepén a puszta ismét fellendül. 1639-ben jobbágyportáinak száma 19-re emelkedik. A majorház mellett udvarházzal is találkozunk. Alighanem ez utóbbiban kereshetjük a Nádasdyak híres, többször emlegetett csapodi kastélyát. A néhány évnyi fellendülés után 1672 körül Göbös teljesen elpusztul,[12(82)] lakói (Fertő-)Szentmiklósra költöznek. Az elpusztult falu évtizedekig lakatlan.

Betelepítésére úgy látszik csak a XVIII. században kerül sor. Az elpusztult magyar lakosságot azokkal pótolták, akikkel tudták. Ez azzal járt, hogy a még egy évszázaddal ezelőtt színmagyar községből Vályi András 1796–98-ban írt lexikona szerint „elegyes falu" lett. A magyar nevek közé *Wentz* és hasonló német nevek kerültek a csapodi plébánia anyakönyveibe, melyhez annak idején leányegyházként Göbös is tartozott.

A XVIII. század elején Göbös jelentősége csökkent. A 30-as és a 40-es években azonban megfigyelhető, hogy az Esterházyaknak különös terve van a vidékkel, a Göböstől és Csapodtól északnyugatra eső kiterjedt erdőséggel. Egy 1738-as tanúvallomási jegyzőkönyv szerint „Göböst mindenkor a Süttöri méltóságos Uraság" bírta, a füvet pedig a soproniaknak szokta eladni bérbe.[13(83)] De még ennél is többet mond ugyane jegyzőkönyv azon kitétele, hogy a Bezerédjek marhái nem maradhatnak meg a csapodi cserben.[14(84)]

Ily módon egy nagy összefüggő erdőség kerekedett ki, melynek északi sarka Süttörrel, a nyugati pedig Monbijou-val volt határos. Úgy hisszük nem tévedünk, ha a csapodi kastély helyét Göbösön keressük. XVIII. századi térképeink egyedül Göbösön tüntetnek fel olyan épületkomlexumot, mely a csapodi kastéllyal összefügghet.[15(85)] Ez valamiféle négyszögletes épület lehetett, a homlokzati részhez később, valószínűleg csak a XVIII. század végén, rövid kiegészítést 140kapcsoltak. Ez az alaprajzi elrendezés is mutatja, hogy a kastély a XVIII. század végén már nem eredeti rendeltetését tölti be, hanem majorsági épületül szolgált. Írásos feljegyzéseink is így emlegetik.

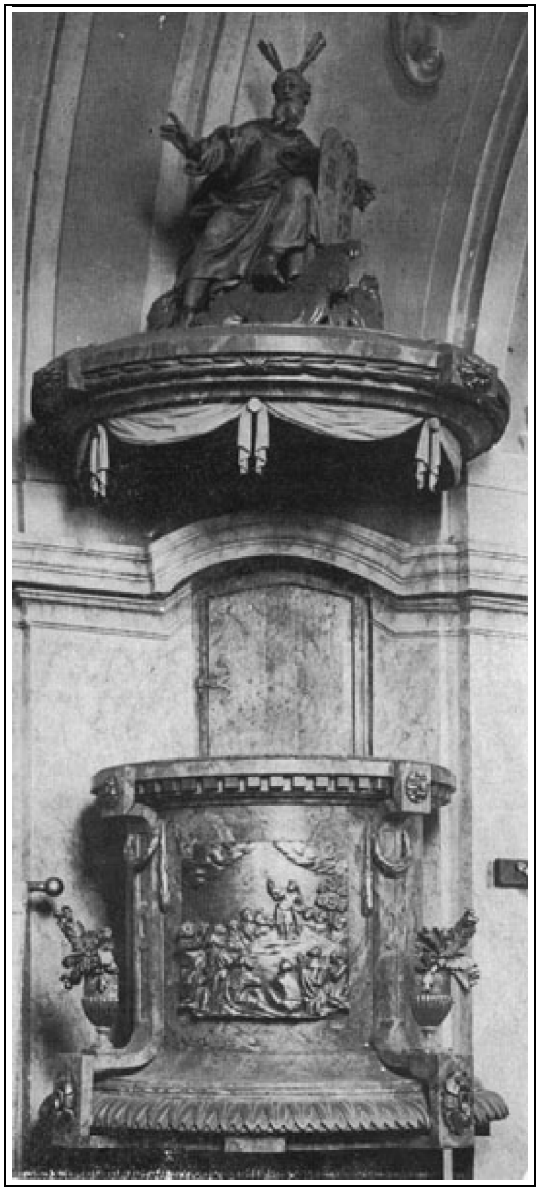

1397. A csapodi templom copf szószéke

A kastély 1756-ban épült. Építője a süttöri Conrad Veit kőművesmester volt. A kastély építésére vonatkozó szerződés fennmaradt, így lehetőség nyílik arra, hogy a kastélyról némi fogalmat alkossunk. Mielőtt azonban a szerződést ismertetném, Conrad Veitről mondunk el egyet-mást, amit az Esterházy-család levéltárának levelei megőriztek.

Conrad Veit neve többször szerepel a kastély építési számláin.[16(86)] 1757-ben Martin Conrat-tal dolgozik együtt egy kútépítésen. 1756 áprilisában a fertődi kastélyon végez kisebb javításokat. A göbösi kastély építésére 1756. július 1-én szerződött. Ebben elvállalja, hogy a csapodi fasorban egyemeletes, 15 helyiségből álló épületet épít, földszinti és emeleti díszteremmel. A nagytermet márványlapokkal borítja, stukatúrozza, az épület külsejét pedig kváderozza. A munkát négy hónap alatt fejezi be és 500 forintot, 10

véka búzát és 10 véka rozsot kap érte. A szerződés a kastély részletes leírását is tartalmazza. Az egész épület hossza 20 öl, a szélessége 4 öl és egy láb. A földszinti és az emeleti díszterem együttes magassága a szárnyakétól fél öllel magasabb.[17(87)]

Ezek alapján világos, hogy e kastély elrendezése teljesen a Monbijou-hoz és a fertődihez hasonlított. A középrizalithoz kétoldalt egy-egy oldalrizalit járult, melyhez az udvarról egy-egy szárny csatlakozott. A két kastély alaprajzának és homlokzatának feltűnő hasonlósága a Martinelli-féle tervhez, nem szorul különösebb bizonyításra.

Monbijou-tól még a csapodi templomhoz is vezetett egy ilyen nyílegyenes fasor. Mivel a Monbijou-ban és a csapodi kastélyban kápolna nem volt, feltehetően e templom töltötte be a kastélykápolnák sajátos szerepét. Nem lehetetlen, hogy ezzel kapcsolatos a hercegi családnak az a buzgólkodása is, melyet a templom berendezése, restaurálása és építtetése terén a század második felében kifejtett.

Már az elmondottak után is világos, hogy az Esterházyaknak kisebb kastélyrendszere alakult ki ezen a környéken. A Monbijou kastély felé különösen a XVIII. század második felében fordult a hercegi család figyelme. Az 1780-as években különböző iparosok egész raja dolgozik a kastélyon: kőművesek, lakatosok, asztalosok és bádogosok.[18(88)] Freskóinak helyreállítására azonban csak a következő évtizedekben kerül sor. Ezt azonban már nem a kiöregedett Basilius Grundemann, a herceg udvari festője, hanem Friedrich Rode végzi 1793-ban.[19(89)] Ugyancsak őt foglalkoztatják a kismartoni és az eszterházai (fertődi) kastélyok kifestésénél is. 1782-ben, tehát a Monbijou kastély restaurálásával szinte egyidőben Grundemann a csapodi templom kifestését végzi.[20(90)] Munkájáról nem alkothatunk fogalmat, mert néhány év múlva megkezdik a templom gyökeres átépítését,[21(91)] s a rövid, mintegy 10 évnyi időközről nem vettek fel püspöklátogatási 141jegyzőkönyvet. Érdekes és feltétlenül említésre méltó, hogy azalatt amíg a Monbijou, a kismartoni és az eszterházai (fertődi) kastélyok festési munkálatai folytak, Grundemann ismét a csapodi plébánia megbízatásainak teljesítését végzi. Ecsetje alól került ki a csapodi templom sokáig Maulbertsch-nek tulajdonított, Szt. Margit vértanú halálát és megdicsőülését ábrázoló oltárképe is.[22(92)] Többszöri restaurálás folytán a kép eredeti színhatását elvesztette, de még így is megállapítható, hogy az oltárkép Grundemann egyik legjobb, legérettebb alkotása. Ugyanis, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a weimári születésű Grundemann, aki fiatalabb korában rézmetszéssel is foglalkozott, nem volt valami elsőrendű művész.[23(93)] 1762–1794-ig az Esterházyak szolgálatában állt, többek között ő festette a fertődi kastély dísztermének mennyezetfreskóit és a palota faliképeinek túlnyomó részét is.[24(94)] Képei anyagi honorálására az Esterházyak többször találtak módot, mint erről a családi levéltár több nyugtája tanúskodik.[25(95)] A Szépművészeti Múzeum Régi Képtára is őriz néhány kisebb méretű Grundemann-képet Pyrker János László hagyatékából.[26(96)] Ezek a munkák közepes festőnek mutatják, akire valóban csak a „cubiculorum pictor”, 142azaz „szobafestő” elnevezés illett. Inkább ügyes mesterember volt, mint művész. Jellemző, hogy az 1780-as évektől kezdve inkább csak a fertődi színháznál alkalmazzák, mint díszletfestőt, és magánjellegű megbízatások kötik le. A csapodi templom építése közben neve kétszer is feltűnik. A templom végleges kifestésével csak 1786-ban készül el. Munkájáért 400 forintot kap.[27(97)]

A templom átépítése a fertődi és a hozzá közeleső, vele összefüggő kastélyok építési és átalakítási munkálatainak idejére esik. Ezért is indokolt, ha átépítését különös figyelemmel követjük s a különböző forrásokból a templom átépítés előtti képét rekonstruáljuk, hogy a változásokat megállapíthassuk. A plébániai számadáskönyvek adatai nyomán a restaurálás előtti templom képe meglehetősen tisztán áll előttünk. A templom magaslaton emelkedett, a mai helyén. Kicsi volt, de két harang kongott benne. Szószéke szegényes, kórusa fából volt. Orgonája rossz volt, melyet 1773-ban az akkori plébános kijavíttatott.[28(98)] Tornya kőből épült,[29(99)] emellett azonban 1773-ban a torony melletti haranglábról is

megemlékezik a számadáskönyv.[30(100)] Ehelyett 1791-ben, tehát amikor a templom építése már javában folyt, sőt a befejezéshez közeledett, a torony begerendázásával és a templom kellékeinek beszerzésével, berendezési tárgyainak készíttetésével egyidőben újat emeltek. A régi templomnak a maival szemben négy ablaka volt. Közülük kettőt befalaztak, mivel a templom északi falából nyílt és javíttatása e miatt a plébánosnak igen sok gondot okozott.[31(101)] 1790 körül már tető alatt állt a templom. 1791–92-ben már a belső kiképzése folyt. Ekkor készült az ajtóragasztó és a keresztelőkút. A szószék 1791-ben[32(102)], a tabernaculum pedig 1792-ben készült.[33(103)] A keresztelőkút valamelyik szentmargitbányai „kőfaragó mester" munkája.[34(104)] A nyolcszögletű alapból kiinduló, hólyagokkal díszített kávájú keresztelőkút megmunkálása több rokon vonást mutat a szószékkel, bár annál lényegesen gyengébb minőségű. Nem lehetetlen, hogy mindkettő készítője ugyanaz a mester. E feltételezést támogatja az is, hogy a különböző szobrászi munkák – a tabernaculumtól eltekintve – egymást gyorsan követően folytak. 1791 májusában az ajtóragasztó és a keresztelőkút készült el, s mindjárt a nyári hónapok elteltével a szószéket is megrendelték, 23 forintot fizettek ki foglalóul.[35(105)] A szószék két hét alatt készült el véglegesen és összesen 100 forintba került.[36(106)] A keresztelőkút csak közepes, a szószék viszont igen szép copfstílusú munka. Mellvédjén a hegyi beszéd jelenetét láthatjuk, hangvetőjén pedig Mózest a törvénytáblával. Arra nem gondolhatunk, hogy a szószék soproni mester munkája, mert a templomatya, bár 1792-ben és utána is gyakran ment Sopronba rendelések miatt, a szószék a megyei műemléktopográfia adatától eltérően, nem 1792-ben,[37(107)] hanem 1791-ben 143készült, valószínűleg előre elkészített elemek alapján.[38(108)] A szentmargitbányai kőfaragók, – mint ezt az Esterházy-család levéltárának adatai is bizonyítják – a család részéről nagy megbecsülésnek örvendtek. 1862-ig Walch János névszerint is többször feltűnik a fertődi kastély különböző szobrászi, illetve kőfaragói munkáinál.[39(109)]

Az Esterházyak fertődi kastélyánál alkalmazott művészekkel nemcsak a csapodi templom építésénél kell számolnunk, hanem a megye más, XVIII. századi templom- és kastélyépítkezéseinél is. Az ott megrendelésekhez jutó kőfaragó-, festő és egyéb mestereknek Sopron megye XVIII. századi művészetének kialakításában is számottevő szerepük volt.[40(110)]

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Gömöri János: Karikás markolatú vaskard Sopronból

1974 októberében Pápai János egy vaskardot hozott be a múzeumba. A fegyvert a téglagyár melletti agyagbányában, a kotrógép hozta felszínre. Sajnos a gép olyan mértékben megbolygatta a kardot is magába foglaló sírt, hogy kiszállásunkkor semmilyen leletet nem találtunk bolygatlan helyzetben. Néhány erőteljes férficsontvázra valló karcsont- és combcsont-töredék, a kard letörött hegye, valamint egy szíjvég

rosszezüst lemeze került csak elő.

Bár az ott dolgozók bemondása alapján a csontváz tájolását rekonstruálhattuk, sőt a közelben 1959–60-ban előkerült egyéb sírokról is tudomást szerezhettünk, összességében mégsem rendelkezünk elég adattal a megbolygatott temetkezés meghatározásához. Miután a bánya peremén egy 8 × 25 m-es (már gépileg gyalult) területet feltártunk, a megbolygatott sír mellett további sírokat nem találtunk. Így a kormeghatározáshoz egyetlen út vezethet, a kard és a szíjvég vizsgálata analógiáinak keresése.

144Úgy gondolom, hogy a hazai viszonylatban ritka, karikás markolatú kard megérdemli, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk vele, ismertessük. Ugyanakkor nem kell túl mélyre merülnünk a régészeti irodalom tengerébe, hogy leleteink segítségével Sopron településtörténetéhez újabb adatot szolgáltathassunk.

A leletek kb. 1 m mélységben kerültek elő egy nagyobb domb DNy-i lejtőjén folyó munka során (1. kép). A sír megközelítőleg Ny-K-i tájolású volt. A kard egész hossza 98,5 cm. Ebből 81,5 cm a penge, 17 cm a markolat hossza. Bár a penge korrodációja előrehaladott állapotban van, egészében a fegyver jó megtartásúnak mondható, kitűnő minőségű vasból készült kovácsmunka.

A penge egyélű, egészen enyhén az él felé hajlított, tulajdonképpen egyenesnek mondható. A penge szélessége a markolat alatt 5 cm, a kard hegye felé 3 cm, foka 0,5 cm vastag. A kard hegye letörött, de pontosan visszaillleszthető. A hegyénél sincs kettős él kialakítva. A keresztvas alatt 1 cm széles vaspánt simul a pengére (2. kép: 1).

A markolat téglalap átmetszetű, 1–2 cm széles, 0,4 cm vastag, a pengével összefüggő vastüske, amely a pengétől a karika felhegesztésének pontjáig 9,5 cm hosszú. A karika, amely a markolat végét díszíti, tulajdonképpen körte alakú és jól látható, hogy egy hengeresre kovácsolt, 20 cm hosszú vaspálcából hajlították, a pálca két végét összefogták és ezzel a részével a kard markolattüskéjére hegesztették. A hegesztés pontjától a karikás markolat végig 7,5 cm, egyébként 5–6 cm a karika átmérője.

145A keresztvasat a karika felhegesztése előtt húzták a tüskére. Rombusz alakú egyenes vaslemez, melynek hossza 9 cm, szélessége 3 cm, közepén egy 3 × 0,5 cm-es nyílás, a markolattüske számára. A keresztvas két csúcsa gömbalakúra kovácsolt (2. kép: 2.).

Egy öv nagyszíjvégének lemezveretei tartoznak még leletegyüttesünkbe.

A rosszezüst lemez két szegecs lyukával, lekerekedő vége letörött. Csonka állapotban hossza 7 cm, szélessége 2 cm, lemezvastagsága 0,5 mm (2. kép: 3.)

Bronz lemez, amely az előbbivel teljesen megegyező méretű, az ezüstlemezre helyezve a szegecslyukak fedik egymást. Tehát ugyanannak a szíjvégnek hátsó lapját képezte. Erősen korrodált, ketté törve (2. kép:

4.).

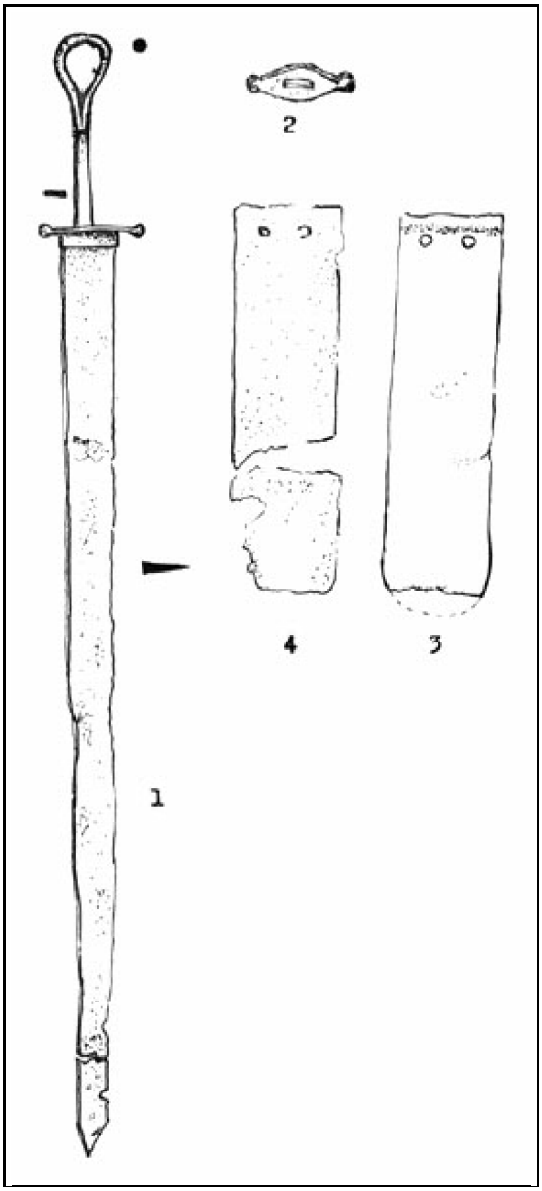

A kétségtelenül hiányos leletegyüttes tipológiai alapon első látásra a római korba, vagy a népvándorlás időszakára helyezhető. Igaz, hogy nyugaton[1(111)] 146és keleten[2(112)] már az időszámításunk előtti évszázadokban felbukkantak hasonló markolatvégződésű fegyverek (leginkább rövid tőrök, kések). Azok a népek, amelyeknek fegyverkészletében már karikás markolatú kardok is szerepeltek, csak az időszámításunk első századának első felében telepedtek be az Alföldre Dél-Oroszországból.[3(113)] Ezek a szarmatajazig népek aztán évszázadokon keresztül a romanizált Pannonia szomszédságában éltek. Már a Duna–Tisza vidékét megelőző hazájukban jellemző fegyverük volt a karikás markolatú kard. Ukrajna, Moldavia és a környező területek szarmata leletanyagában A. M. Hazanov 1967-ig kb. 130 karikás markolatú kardot talált.[4(114)] Ezek a kurgánokban lelt kardok kétélűek és rövidebbek, mint a soproni kard.

A leletek 40 százaléka (130 közül 52 kard) 40–50 cm hosszú, 50–70 cm közötti hosszúságot csak 27 kard éri el, 44 darab pedig 20–40 cm hosszú. 70 cm körüli méretet csak 7 kard esetében állapíthattak meg. Amennyire a rajzokról megállapítható, a markolatok karikás végződésének kialakítása a Hazanov által közölt daraboknál a soproni példánynál leírttól eltérő eljárással készült.[4/a(115)]

A Szovjetunióból ismert nagy számú hasonló lelet megerősít bennünket feltevésünkben, hogy ez a kardtípus, amelynek eredete Szibériának Minuszink–Altaj–Szajan-vidékére nyúlik vissza, s amelynek ábrázolását a Han-korszakbeli kínai művészet emlékei között is megtaláljuk,[5(116)] ilyen kifejlett formában legkorábban a szarmatákkal kerülhetett a Kárpát-medencébe. A hazai szarmata leletanyag kiváló monográfusa, Párducz Mihály Szil, Gáva, Kiskunfélegyháza–Belsőferencszállás (?) és Szentes–Kistőke lelőhelyekről ismertetett tipikus 147szarmata, karikás markolatú, rövid kardokat.[6(117)] Ezek i. sz. 180–250 közötti időszakból származhatnak.

A szili (Tolna m.) kard Pannoniába kerülését Párducz a II. század végi szarmat-quad betöréssel magyarázta és a szili kardot feltevése szerint lovassírban találták,[7(118)] amelyben egy barbár, szarmata harcos földi maradványai nyugodtak. Ha kardunkat a fentiek alapján már szarmata korinak mondanánk, hasonló módon megmagyarázhatnánk Pannoniába kerülését, hiszen e korszak barbár betörései következtében számos barbarikumi eredetű fegyver maradt (sokszor gazdástul) a provinciákban. Elég legyen erre csak a kálozi, vinári és Sopron-Bánfalva úti leleteket említeni.[8(119)]

A szili kard rövidebb a soproninál, kétélű és a markolatkarika kialakítása is más. A Gáva–Kótahalmon (Szabolcs m.) 1898-ban lelt kard, 50 cm hosszú, kétélű, markolatkarikája „kisujjnyi vastag, hengerded”[9(120)]. A kiskúnfélegyházi darab, szintén rövid, kétélű kard. Markolatkarikája hiányzik.

A Szentes-Kistőkén feltárt temető 143. sírjában lelt kard[10(121)] teljes hossza 55,5 cm, keresztvasa felfelé hajlik, markolata vastag karikában végződik, amely egy kettős csonkakúp formájú zöld üveggyöngyöt foglalt magába. Markolathossz 8 cm. A kétélű penge 5,2 cm széles. A karika külső átmérője 5 cm.

A kard méretei, a markolatkarika kiképzése alapján leletünket tehát el kell különíteni a szarmata anyagtól. Emellett a lemezes szíjvég sem illik a szarmaták tárgyi hagyatékába. Talán az Ada–Merzics-féle téglaégetőben lelt, nem hiteles ásatásokból származó hossznégyszögalakú, félköríves végződésű bronzveret (szíjvég?) hozható fel egyetlen szarmata kori analógiának. Szarmata kori voltát azonban Párducz is megkérdőjelezte.[11(122)]

A dunaharaszti 5. sír ezüstlemezes[12(123)] csuklótagját említhetnénk még a szarmata emlékek közül, ez a díszes ezüstveret azonban csak olyan távoli analógiája a soproni lemeznek, mint amilyen távol állanak a soproni kardtól a szarmata rövidkardok.

A római birodalom Rajna és Duna menti provinciáiban, például a raetiai Abodiacum (Epfach, Schongau körzetében) római telepe mellett, Denklingenben (Kaufbeuren körz.), továbbá a noricumi területen Tirolban találtak hasonló rövid karikás markolatú kardokat. A tiroli 41,5 cm hosszú kétélű fegyver, a denklingeni 53 cm hosszú és egyélű. Ismertetője H. J. Kellner[12/a(124)] is kiemeli e fegyver ritkaságát s hasonló egyélű fegyvereket csak két esetben említhet analógiaként: egy karikás markolatú egyélű tört Panticapaeum[12/b(125)] (Kertsch) 148mellől és egy Berlinben őrzött kisebb karikásmarkolatú kardot (h: 41,2 cm).

A denklingeni fegyvernek különös érdekessége szempontunkból, hogy markolatkarikáját ugyancsak külön vaspálcából hajlították és egy szegeccsel erősítették a nyéltüskére. Lényegében tehát a sopronihoz hasonló

módon, de primitívebb eljárással.

A jugoszláviai Ljabuskiban feltárt római kori sírban valószínűleg lovaskatona nyugodott,[12/c(126)] rövid kétélű, karikás markolatú kardján kívül ugyanis lószerszámvereteket is találtak a sírban. E harcos tehát a már említett pannoniai szili sírban talált szarmatának tartott harcoshoz hasonlóan lovas lehetett. A karikás markolatú rövid kardok elterjedése germán területen arra utal, hogy az ilyen kardokat jobbára azért a gyalogság használta. Az Elba vidékén Észak felé egészen a Jütland félsziget mélyéig követhető e rövid karikásmarkolatú kardok elterjedése. Trebusice (Kladnó környéke, Csehszl.), Pocaply (Melnik, Csehszl.); Litten (NDK), Töppel (NDK), Hofenferchesar (Westhavelland NDK) Kemnitz (Potzdam NDK), Hamfelde (Leaneburg NSZK), Malente Krummsee (Eutun, NSZK) Brokjaer Mark (Dánia), annak a nagy népmozgásnak legfontosabb útvonalát mutatja, amely a 160-as években átcsapott a birodalom határain. A Szabad Germániában feltérképezett karikás markolatú kardokat általában római importnak tartják. K. Raddatz,[12/d(127)] K. Dabrowski–J. Kolendo,[12/e(128)] H. Geisler[12/f(129)] kereskedelmi importárunak, (fekete kereskedelem) és hadizsákmánynak tartja e germán területen idegen, a római gladiushoz hasonló fegyvert. Raddatz egyébként a szarmata befolyást is lehetségesnek véli[12/g(130)], amit egyébként a 2. század 2. felében kialakult és közös haditettekkel megerősített germán szarmata kapcsolatok is magyaráznak. Magunk is szarmata eredetűnek tartjuk a germániai és római provinciákban lelt, mindenütt 2. század végére, a korai római kor és a későrómaikor átmeneti időszakára datált fegyvereket. Visszajutottunk tehát a szarmatákhoz, illetve a velük egyidőben a provincia határán élt germánokhoz. Említettük már, hogy a fegyver mérete és az övveret miatt nem igen kapcsolható a szarmatákhoz.

Mégis ezen a nyomon kell végighaladnunk. A szarmata népek kultúráját is befogadó s egyes részleteiben abban gyökerező avarság emlékanyagában is találunk hasonló kardokat, mégpedig olyan lemezes veretek, szíjvégek társaságában, amelyek a soproniak korát is meghatározzák.

149A korai avar korban egyenes (vagy alig görbülő), egyélű kardok gyakoriak voltak. Egy 80 cm hosszú vaskardot Bágyog–Gyürhegyről az avar temető 2. sírjából ismerünk. Ugyanott 1926-ban a 26. sírban egy 83,5[13(131)] cm hosszú kard került elő, amely végig egyélű. Tiszavárkony–Hugyinparton az 55. sírban találtak egyenes, egyélű vaskardot.[14(132)]

Nagymányokban 70 cm hosszú egyenes, egyélű avar kard került felszínre.[15(133)] Egyenes egyélű kardot találtak Némediben[16(134)] és Kunágotán[17(135)] is. A kunágotai[18(136)] leletre, és a hasonló egyélű, markolatkarikás kardokra fordítsunk nagyobb figyelmet. Az avarkori karikás markolatú kardok általában gazdag fejedelmi, vezéri sírokban, dús nemesfémborítással kerültek elő. Ilyen a bócsai[19(137)], Szegedcsengelei,[20(138)] keceli[21(139)] és a határainkon kívül eső Malaja-perescsepinai[22(140)] II., III. kard is. Leletünk, úgy látszik, a fentiekhez hasonlóan, magányos temetkezésből származik, hasonló méretű és rendszerű fegyver, mint a gazdag VI–VII. századi avar fegyverek. A korai avar kardokkal Csallány Dezső[23(141)] foglalkozott. Hogy a markolatkarika mi célt szolgálhatott, arra a legkézenfekvőbb magyarázatot Kada Elek adta,[24(142)] miszerint ez „arra való volt, hogy ebbe erősítsék bele a lovasságnál ma is használatos azon szíjat..,.. mellyel a kivont és kézbentartott kardot a kéz csuklójára hurkolják…” Az is feltehető, hogy e karikára díszes szalagokat kötöttek, mint azt a fentebb már idézett egyik Han-kori kínai ábrázoláson láthatjuk.

Avar kori karikás markolatú karddal a bócsai[24(143)] és a keceli[25(144)] leletegyüttesekben a sopronihoz hasonló lemezes szíjvégek kerültek elő, amelyek egyik végükön lekerekített téglalap formájúak, szögletes végüket 1–2 szegecs erősíti össze. Más korai avar temetőkre is jellemző e két lemezből (gyakran ezüst és bronz lemezből) összeállított szíjvégtípus. Itt csak az üllői temető 257. sírjának nagyszíjvégét[26(145)], a

kiskőrösi temető 19. sírjának ezüstözött nagyszíjvégét[27(146)] említem, továbbá a bácsfeketehegyi lovassír nagyszíjvégét,[28(147)] valamint az alattyáni[29(148)] és környei[30(149)] temető szíjvégeit és az abonyi (Pest m.) temető 292. sírjának ezüstlemez 150szíjvégét.[31(150)] Ezek alapján világosan látszik, hogy leletegyüttesünk a két szíjvég-tartozék alapján is az avar korba helyezhető. Ezen belül is a korábbi időszak, a VI–VII. század jöhet számításba.

Az ismertetett leletek így Sopron környékének avar kori leletanyagát gazdagítják. Ha még oly kis mértékben is, de hozzájárulnak majd annak a korszaknak a tisztázásához, amelyből még csak szórványos leleteket, néhány síros temetőrészleteket ismerünk szűkebb környékünkön: Sopronban a Pozsonyi úti[32(151)], továbbá a nagycenki[33(152)] sírokat, valamint a késő avar sopronkőhidai[34(153)] és Sopronban a Présház-telepi[35(154)] sírokat.

Összefoglalva, tehát a soproni Téglagyár agyagbányájában lelt sírról megállapíthattuk, hogy az eltemetett harcos keleti eredetű[36(155)] fegyvere és tipikus avar szíjvége alapján az avar honfoglalás első évtizedeiben, a VI–VII. században kerülhetett Sopron környékére.

Egyúttal azt is meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgált analógiák alapján halvány lehetősége fennáll annak, hogy kardunk II. századi „barbár” harcos fegyvere volt. A császárkori leletek között azonban ilyen hosszú kardot és ilyen szíjvéget nem találunk. Annál gyakrabban előfordulnak e típusok az avar emlékanyagban. Ezért datáljuk leletünket a korai avar korba.

Dávidházy István: A soproni posztósok legénycéhének társpohara

1. A céhélet aránylag kevés fennmaradt tárgyi emlékére utaló adatok összegyűjtése a kutatót az írott források hiánya miatt az esetek többségében megoldhatatlan feladatok elé állítja és ezért nagyon sokszor analógiák óvatos felhasználása bizonyul az egyetlen használható módszernek.

Az alábbiakban viszont egy olyan fenn nem maradt tárgyról, a soproni posztósok legénycéhének társpoharáról *(Willkums Pecher)* lesz szó, amelynek sorsa a soproni posztóscéh irataiban[1(156)] naptári pontossággal nyomon követhető és az ezzel kapcsolatos feljegyzések néhány kiragadott, de jellemzőnek tekinthető részletét világítják meg a soproni céhes iparban a 18. században végbement társadalmi változásoknak.

A soproni posztósok legénycéhe *(Bruderschaft der Tuchknappen)* 1627. május 25-én kapta meg a céhtől Frendl Dániel és Tetscher József legények *(Tuchknappen)* által előterjesztett kérésre 34 pontból álló díszes kivitelű artikulus 151levelét,[2(157)] 42 évvel az Iglau-i (Jihlava, CsSzSzK) posztósok legénycéhének[3(158)] megalakulása előtt, ahonnan a vallásüldözések elől 13 posztós menekült Sopronba és nyert itt 1626. március 4-én polgárjogot.[4(159)] Kétségtelen tehát, hogy a legénycéh megalakulása nem vezethető vissza Iglau-i előzményekre, jóllehet magának a posztósok céhének a megalakulása és az Iglau-i menekültek letelepedése közötti összefüggést a fennmaradt céhpecsétnyomó 1627-es keltezése valószínűsíti és egyben a posztósok céhe megalakulásának időpontját a korábbi megállapításokkal szemben legalább 1627-re hozza előre. (1. kép).

Az említett artikulusokat egy 1724. november 9-én kelt, a céh által kiadott és Danapf Sámuel[5(160)] céhmester, valamint Einbeck Gottfried és Müllner János mesterek aláírásával ellátott oklevélben további három artikulussal bővítették, amelyek közül az első a tárgyunkra vonatkozó feljegyzések kiindulópontja és eredeti szövege a következő:

1. A soproni posztóscéh pecsétje 1627-ből (a 4,5 cm átmérőjű pecsétnyomó a soproni múzeumban)

„Erstlichen. Nach leme Anno 1708: den 27-ten Juny vor einen ganzen Ehrsahmen Handwerckh erschienen, die Deputierte alt gesellen, Samuel Danapff, und Joannes Pottor: uns gehorsambst zuuernehmen gegeben, wie daseine Löbl(iche) Bruederschaft mit genehm Haltung der Herren Beysitz-Maister alss Zacharias Heinerich: und Gottfrid Einböckh einhöllig beschlossen: Nemblich, wan es einem Ehrsahmen Handwerckh nicht entgegen wäre, das wan einer nach Vollendung seiner Lehr Jahr, und von einem Ehrsahmen Handwerckh 152freÿ gesprochen ist: alsdan willens wäre beÿ einer Löbl. Bruederschaft das Stullgeldt zuerlegen: Ein solcher auch zugleich ein Loth schwär silbernen schild (2. kép) in die gesellen Laad geben solle. Dieses billiche begehren hat ein Ehrsahmes Handwerckh gehrne verwilliget, weilen solches sowohl zu Nutz der Laad alss Bruederschaft Ehr gereichet: Demnach soll khünftig hin ein Jedweder, der alhier das Löbl. Tuechmacher Handtwerckh ausgelehrnet hat und von einem Ehrsahmen Handwerckh freÿgesprochen wordten, er seÿe gleich ein Maisters Sohn oder frembder, Nöbst dem Stullgeldt, ein Loth schwär silbernen Schildt in die Gesellen Laad zugeben schuldig sein…”

2. Az esemény megtörténte és feljegyzése közötti tetemes időkülönbség megmutatkozik az itt felszabadult, illetve a soproni legénycéh ládájában a máshonnan jött legények által adományozott ezüst érmekről egy könyvecskében vezetett feljegyzések 1722. március 7-én történt megkezdésében is. Az első bejegyzés 15 érem és egy ezüst tál meglétéről tudósít *(Sindt an der Zahl 15 Sambt Einen silbernen Fähnl.)* Az inasok

felszabadulási könyvében (1681–1851) a fenti dátumtól 15 bejegyzést visszafelé számolva pontosan eljutunk az 1708-ban Müller János mesternél felszabadult és a céhiratokban először 1745-ben mesterként feltűnő Saxlehner Mihály nevéhez.

2. Társpohárra akasztható szíjgyártó címeres ezüst érem (Liszt Ferenc Múzeum, Sopron)

1708-tól 1737-ig az érmek száma 34-re szaporodott, ekkor határozták el, hogy belőlük társpoharat készíttetnek, amelyről két, egymás alatti, különböző írású bejegyzés ekként tanúskodik: „Anno 1737 den 1. December sind diese 34 Schilder zum Silbernen Wühlkoum genomen worden … Anno 1737ten Jahr Seÿent die hervor Gehe(n) der Silberne Schilder Zu dem Wülkumb gebraucht worden wellicher Noch vor allezeit Zu sehen.” A társpohár német nevének *Wühlkoum, Wülkomb* és a későbbi feljegyzésekben szereplő *Wühlkom, Willkums* 153*Pecher* alakjaiban nem nehéz a magyar *billikom* szó eredetét felismerni, amit egyébként nyelvtörténeti szótáraink tanúsítanak is.[6(161)]

Ha feltételezzük, hogy mind a 34 db egy-egy lat (17,5 gramm) súlyú érmet felhasználták a társpohár készítéséhez, úgy annak súlya 595 grammot tett ki. Az űrtartalmat illetően méginkább találgatásokra vagyunk utalva. Az e korban leginkább használt bormérték az akó *(Eimer)* volt (54, 30 l), amely 64 iccéből (0,8484 l), ez viszont 1/2 pinttel egyenlő.[7(162)] A soproni Liszt Ferenc Múzeum 17–19. századi 5 céhedényének űrtartalmát megvizsgálva két fedeles kancsó volt egy iccés (szűcsöké 1653-ban és az

1731-ben készült MT MT jelzésű), a 19. századi fedeles kancsó (molnároké 1803: 1,900 l) és a két serleg (1804: 0,714 l; 1835: 1,082 l) esetében pedig nem jutottunk olyan eredményhez, amely valamely ismert űrmértékre lenne visszavezethető (3. kép). Nem teszi könnyebbé a helyzetet, hogy a hivatkozott forrás még egy nem azonosítható nagyságú soproni akót és iccét is említ.

3. A soproni molnárcéh fedeles kancsója ráakasztott ezüst érmekkel (Liszt Ferenc Múzeum, Sopron)

154Azok közül a legények közül, akiknek érmeiből a társpohár készült, a soproni céhnél 30 szabadult fel, közöttük ekkor a mesterek fiai (10) még kisebbségben vannak. A húsz idegen és a másutt felszabadult négy legény közül a céhiratokból megállapíthatóan az idők folyamán hetet vettek fel mesterként a soproni posztóscéhbe, a mestereknek ebben az időszakban felszabadított fiai közül viszont kilencről állapítható meg, hogy mesterségüket Sopronban folytatták. Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a mesterek felvételi

jegyzőkönyvének meglétéről nem tudunk. Az inasfogadási és felszabadulási könyv adatai azonban valószínűsítik, hogy a 18. században, sőt még a 19. század első harmadában is a posztósmesterek fiai nagyrészt apjuk mesterségét folytatták, mert nem ritkák az olyan bejegyzések, amelyek azt tanúsítják, hogy az apa két vagy három fiát egyszerre szabadíttatja fel.

A társpohárra visszatérve, annak elkészülte után a legénycéh ládájába betett első adomány nem céhbelitől származott: „Anno 1738. den 13-ten Januarÿ verehrt einer Löbl. Bruderschaft Hr. Kleblatl[8(163)] einen Species Thaller". 1739. augusztus 3-án a Tengler Dániel mesternél felszabadult Kerner József érem helyett ezüst abroncsot adományoz a társpohárra, hogy arra az érmeket fel lehessen akasztani. Ettől az időtől kezdve gyakori lesz az ezüst érem helyett karikával (szószerinti fordításban 'fülecskével') ellátott tallér felajánlása *(anheng Daler*, 1738; *einen Taller mit einemn Ehrl*, 1747; *mit einem Kayserlign Gulden mit einem Öhr*, 1738; *Erdl Gulden*, 1779; leggyakrabban *Ehrl Gulden* vagy *Ehrl Thaller).*

3. A bejegyzések sorát ezekután az érmek és tallérok számának az 1762., 1765., 1768., 1769. és 1777. években (90 db tallér!) történt ellenőrzésén kívül csak egy olyan feljegyzés tarkítja, amelyből arra következtethetünk, hogy a posztóslegények céhe a 18. század közepén még a céhszokások megszabta keretek között folytatta szervezeti életét, amikor ezeket a kereteket az iparosodottabb nyugaton a manufaktúrák megjelenése már kezdte szétzilálni. Az 1751. aug. 1-e és 1752. február 13-a közötti keltezetlen adat a következőképpen tudósít két, a céhtalálkozókon használt ón boroskancsóról: „Meer seient Zweÿ Zünnern höbl Kannen vorhanden".

Az adományozásokról szóló feljegyzések, illetve az érmek és tallérok adományozása 1781. április 16-án Weiss Mátyással megszakad. A történtek hátterére a céhiratok között is meglévő, 1781. október 15-én kelt tanácsi határozat vet világosságot, amely a mesterek és a legénycéh között a társpohár, az érmek és tallérok eladása körül felmerült vitában dönt a „Poculum Beneventationis vulgo Wilkums Trunk"-ot eltiltó és 1781. augusztus 27-én Sopronban is kihirdetett 4342. sz. helytartótanácsi rendeletre való hivatkozás nélkül olyképpen, hogy elrendeli az eladást a mestercéh adósságainak kifizetése céljából. A legénycéh ládájába ezzel szemben az értékesítési összegről szóló évi 4%-al kamatozó adósságlevelet kell elhelyezni. A tőke örökös letétként kezelendő, a kamatokat pedig a szükséget szenvedő legények segélyezésére kell fordítani. A határozat szövege az alábbi:

„Extractus Prothocolli Senatorii a(nn)o 15ten October 1781. Nachdeme bey dem Ehrsamen Tuchmacher Handwerk in Ansehung des verkauffenden Silbernen Willkums-Pecher und darzu gehörigen Silbernen Pfennigen und Schilden, 155zwischen deren Meistern und Gesellen einige Strittigkeiten entstanden, als hat ein Wohledler Rath, nach vorher angestelter Untersuchung, die Sache dahin entschieden, dass das hievor einzugehende Geld dem Ehrsamen Handwerck, und zwar zu Bezahlung anderer Handwerks-Schulden gegen diesfahls auszustellender Obligation à 4 P(ro)c(en)t Inne(m)en dargeliehen, und der diesfältige Schuld-Brieff sofort in die Gesellen Laad geleget werden, das hievon abfallende Jährlich) In(n)em(e)n aber der nothleidenen Bruderschaft zustatten kommen solle; das Capital aber selbst, solle beständig beÿ den Ehrsamen Handwerk anliegend verbleiben".

A határozat semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a tanács kinek az érdekében döntött, még ha el is fogadnánk, hogy végeredményben holt tőke mobilizálása történt úgy, hogy kamatait jóléti célok szolgálatába állították. Az ügynek a 4%-os kamatláb csak a kisebbik szépséghibája, ugyanis a számadáskönyvből kitűnően a céh 1781-ben a saját tagjaitól felvett 2100 forint összegű kölcsönök után 5%-os kamatot fizetett. Sokkal súlyosabban bírálható el az a tény, hogy az eladáskor meglévő 40 éremért, 56 tallérért, a 34 éremből készült társpohárért és az ismeretlen súlyú ezüst tálért befolyt összegnek

egyszerűen nyoma veszett. A szabálytalanság megtörténtét valószínűsíti az is, hogy az 1781/82. évi elszámolásról az 1770 óta fennálló és betartott rendelkezések ellenére a tanács tagjai közül kijelölt céhbiztos (ezekben az években Bezzegh János) aláírása hiányzik.

4. A társpohár eladása körüli szabálytalanság csak egy tünete volt azoknak a jelenségeknek, amelyek arra mutatnak, hogy a soproni posztóscéh a 18. század végén anyagi nehézségekkel küzdött. Az 1755-ben megkezdett első fennmaradt számadáskönyv azt bizonyítja, hogy a céh kiadásait bevételeiből 1774-ig jelentősebb összegű idegen tőke igénybevétele nélkül fedezni tudta. Ebben a húsz évben csak nyolc esetben találunk 100–200 és 300 forint összegű, 6%-al kamatozó kölcsönről szóló bejegyzést. A helyzet az 1775/76-os[9(164)] gazdasági évben változott meg gyökeresen, amikor a céh eddig ismeretlen okból, kénytelen két tagjától 5%-os kamatra összesen 1900 forint összegű kölcsönt felvenni. Ez az állapot a 19. század közepéig változatlan maradt, 1781-ben, a társpohár eladásának évében a kölcsönök összege 2200 forintot, a kamatteher pedig 110 forintot tett ki. Sajnos, a céhnek, mint testületnek pontos anyagi helyzete a számadáskönyvekből azok nem pontos vezetése miatt nem állapítható meg, mert például az 1782/83-as bevételi rovatból kitűnik, hogy a céh eladott egy, a várárokban fekvő telket Mártony Istvánnak és egy rondellát Zoller Xavér Ferenc órásnak 35, illetve 50 forintért, de a kiadási rovatban nyoma sincs annak, hogy a várostól ugyanebben az évben megvett 491 forintos áron egy 491 öles Zwinger-telket, holott az erről szóló adásvételi szerződés a céhiratok között megtalálható.

Az anyagi helyzet megromlása mellett a céhélet formáinak megváltozása is szerepet játszhatott a társpohár eladásából befolyt összeg felhasználásában. Thirring idézett művéből tudjuk, hogy Sopronban a lakosság száma 1720 és 1782 között több mint kétszeresére, 5486-ról 12242-re emelkedett és ez a szám aztán 1802-ig alig változott (12.319). Jogosnak látszik az a feltételezés, hogy a 15618. század közepe táján, a lakosságnak a bevándorlás útján történő gyarapodása idején a legények huzamosabban tartózkodtak Sopronban, mert részükre a polgárjog elnyerése és a mesterré válás lehetősége adott volt és így a legénycéh többé kevésbé hagyományaihoz ragaszkodó szervezeti életet folytatott, amelynek keretei a gazdasági viszonyok változásával egyidejűleg fellazultak, amint azt a következő számok mutatják.

5. Az előzőekben említés történt arról, hogy 1708 és 1737 között a legénycéhnek összesen 34 tagja volt, akik közül a mesterek fiainak száma 10 és az idegeneké 24 volt. Az utóbbiakból heten lettek később soproni mesterek. Az összes bejegyzett 135 legény közül az utolsó 34-nél (1765–1781) ez az arány az ellenkezőjére változik, mert közülük 20 volt mesterfiú, a fennmaradó 14 idegenből viszont már csak 4 lett Sopronban mester. Ugyancsak az állandóbb legénytartás megszűnésére és ezzel a céhes kézművesipar gazdasági szerkezetének fellazulására utal, hogy az 1778-tól vezetett nyilvántartás szerint a társpohár eladásának évében a céh 96 vándorlevelet *(Kundschaft)* állított ki a céh tagjainál átmenetileg munkát vállaló és aztán tovább vándorló legények számára. A vándorló és valószínűleg olcsóbban munkát vállaló legények számának ezidőtájt való megnövekedése kétségkívül összefüggésbe hozható a manufaktúrák létrejöttével is, miután az örökös tartományokban céhes mestereknél munkát már nem találó és a manufaktúrákban bérmunkásnak nem álló legények Magyarország nyugati és északi városaiban működő posztósmestereknél próbáltak elhelyezkedni. Erre egyébként utalásokat találhatunk a céhiratok között megőrzött, a vándorlevelek kiadását és kezelését szabályozó 1780. november 20-án kelt 6571. számú helytartótanácsi rendeletben is.

A gazdasági környezet általános megváltozása mellett Sopronban a posztósmesterek számának korlátlan növelését a közösen használt termelőeszközök, mint a feszítős szárítókeretek és a kalló *(Rahm und Walk)* nem bővíthető kapacitása is megszabta és így a legénycéh elsorvadása a posztóscéh belterjessé válásával szükségszerűen együttjáró folyamat, amelynek az ezüstkészlet teljes kisajátítása volt az első kézzelfogható

jele akkor, mikor a rendelet csak a társpohár eladását írta elő. A teljes felbomlás 1798-ban következett be, amikor a céh olyan határozatot hozott, hogy a jövőben a mesterek csak saját gyermekeiket szabadíttathatják fel, illetve idegent csak 50 forintnyi prohibitiv taksa lefizetése ellenében fogadhatnak fel inasnak. Ezt a határozatot az 1798-tól 1851-ig felszabadult 63 inas esetében egy kivétellel szigorúan be is tartották.

157Vida Tivadar: Frankenburg Adolf (1811–1884), író és lapszerkesztő latin nyelvű levele

Frankenburg Adolf személye és élete nem egy szállal kapcsolódik Sopron város, illetve vármegye történetéhez. A születési helye Sopronkeresztúr (korábban Németkeresztúr). Diákévei egy részét Sopronban töltötte, s később kadétnak is itt jelentkezett. Igaz, a legmozgalmasabb évek aztán Budapesten következtek. De mindezek után, amikor 1866-ban nyugdíjba ment, már 1868-ban Sopront választja lakhelyéül. S az itt töltött több mint egy évtized nem volt a passzív visszavonulás ideje. Irodalmi és művészeti kört alapított Sopronban, melynek ő volt az elnöke, éppúgy mint a város társas körének. 1879-ben itt ünnepelték meg ötvenéves írói jubileumát is. 1881-ben ismét a fővárosban találjuk őt. (Vö. Magy. Életrajzi Lex. 1. kötet 538; Magy. Irod. Lex. 1. k. 364–5; Pallas N. L. 7. k. 589). Halála után a nevét viselő irodalmi kör sokáig volt jelentős tényezője a város kultúréletének. Ezek előrebocsátása után lássuk a címben jelzett latin levelet.

E levél egy egészségügyi akta túloldalán olvasható. A volt budapesti Kir. Orvosegyesület levéltárának egyik iratkötegében több más 1807-ből, ill. 1808-ból származó himlőoltási ügyirat között akadtam rá egy latinul írt fogalmazványra. A fogalmazó egy himlőoltási bizonyítványt (űrlapot) tervezett, és a mintapéldányon mindjárt megadta az űrlap kitöltésének a módját is (Dátuma 1808. dec. 5).

A félívnyi, 37,6 × 23,8 cm nagyságú papír túlsó oldalán olvasható az alábbi, világosan kivehetően más kézzel írt rövid levél, keltezés nélkül:

„Magnifice Domine!

Domicella ab hesterna die continua febri affligitur. Magnificentiam humillime inquirit, si sanitatis circumstantiae admittunt, dignaretur eam hodie visitare, interim jubebo eam Decoctum Corticis praescriptum summere.

Magnificentiae suae

obsequissimo
Frankenburg m. p.”[1(165)]

Frankenburg Adolfról számon tartja irodalomtörténetírásunk, hogy 1838-ban kincstári fogalmazógyakornok lett. Még ugyanez évben lesz társszerkesztője a „Természet” című lapnak. 1843-ban megindítja „Magyar Életképek” című havi szépirodalmi folyóiratát, amely később „Életképek” címmel hetilapként jelenik meg ugyancsak az ő szerkesztésében. Szerkesztői munkáját hazafias szellemben végezte, de helytartótanácsi állása miatt kellő óvatossággal is.[2(166)]

Ezekből a mozzanatokból arra lehet következtetni, hogy a kézirat Frankenburgtól származik, mégpedig

mint egy magánlevelének a fogalmazványa, hiszen se pontos címzés, se keltezés nincsen rajta. A kézírás egybevetését teszi lehetővé az alábbi levél, amelyet Frankenburg Tóth Lőrincnek írt.3(167)

158A vonalvezetés és nem egy betű jellege megegyezik. A figyelmes szem eltéréseket is észlel. Ezek azonban magyarázhatók azzal a más kézírásoknál is tapasztalható jelenséggel, hogy egy és ugyanaz a személy többféleképpen is írhat. Másrészt meggondolandó, hogy az emberi kézírás változik az életkorral is. A Tóth Lőrinchez intézett levelét Frankenburg 71 éves korában írta, míg a latin levélfogalmazvány valószínű kelte 1838 és 1847 közé helyezhető. Ebben az évben Bécsbe költözött, s nem valószínű, hogy ott fogalmazott volna a budai Helytartótanács papírosán.

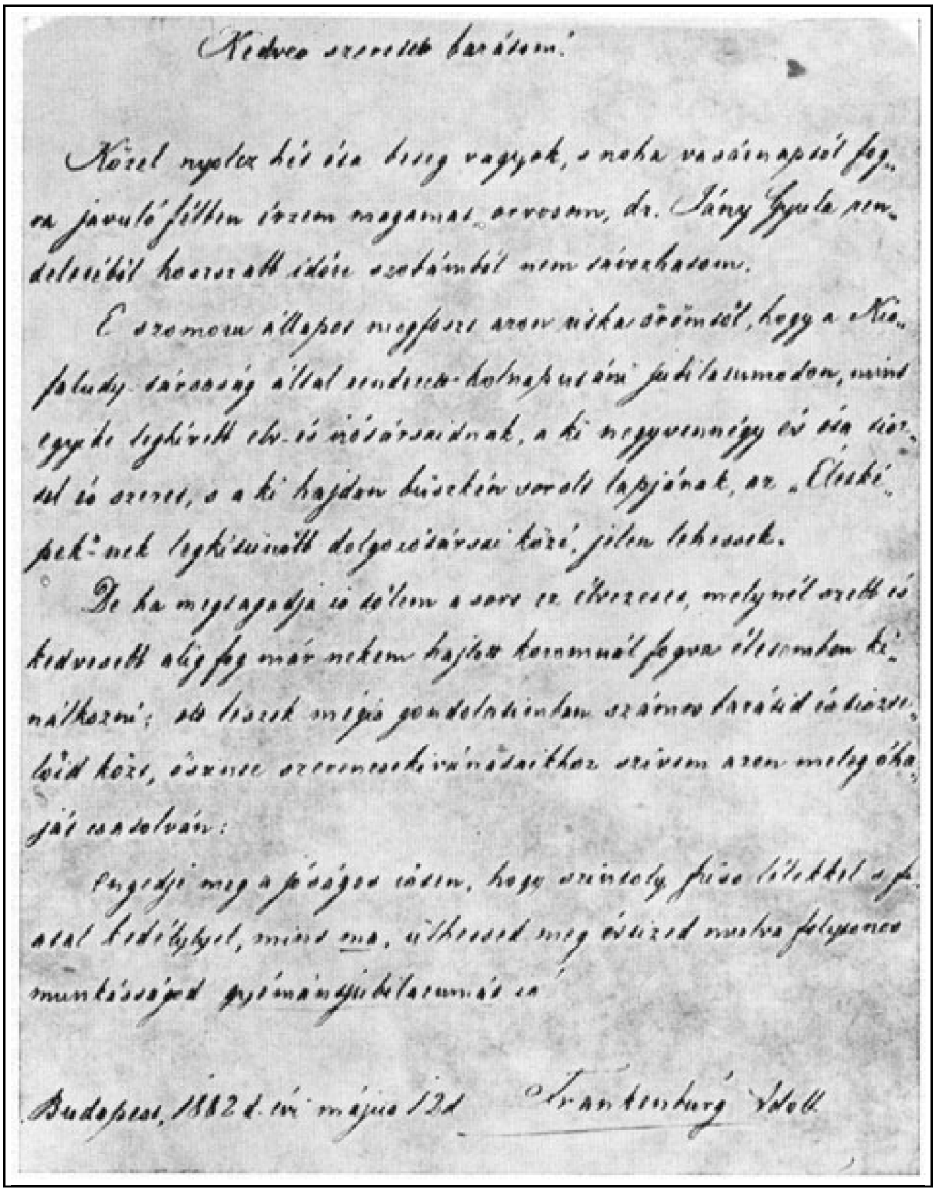
Kedves szeretett barátom!

Közel nyolcz hét óta beteg vagyok, s noha vasárnap óta fog-ra javuló félben érzem magamat, orvosom, dr. Jány Gyula ren-deletéből hosszabb időre szobámból nem távozhatom.

E szomorú állapot megfoszt azon ritka örömtől, hogy a Kis-faludy-társaság által rendezett holnaputáni jubilaeumodon, mint egyik legkiválóbb élő író-és nőtársaidnak, a ki negyvennégy év óta tisz-tel és szeret, s a ki hajdan büszkén vezett lapjának, az „Életké-pek"-nek legkitűnőbb dolgozótársai közé, jelen lehessek.

De ha megtagadja is tőlem a sors ez élvezetet, melynél szebb és kedvesebb alig fog már nekem hajlott korommal fogyó életemben ki-nálkozni; ott leszek mégis gondolataimban számos barátid és tisztel-őid közt, őszinte szerencsekivánataikhoz szívem azon [illegible] ó-haját csatolván:

Engedje meg a jóságos isten, hogy szintoly friss lélekkel s jó-akaratú kedélylyel, mint ma, ülhessed meg [illegible] folytonos munkásságod gyémántjubilaeumát is.

Budapest, 1882 d. évi május 13d Frankenburg Adolf

A fogalmazvány keletkezését a következőképpen képzelem el. Mihelyt a nyomda kellő számban

kinyomtatta a himlőoltási bizonyítvány űrlapját, ennek a fogalmazványa az elintézett ügyiratok sorába („ad acta”) került. Később húzhatta elő onnan jobb híján Frankenburg, és írta rá sürgős kérőlevelének a fogalmazványát. Miután levelét tisztázatban elküldte, a fogalmazványt visszahelyezte az említett himlőoltási iratok közé.

159Orvos történeti szempontból érdekes lenne tudni, ki az az orvos, akit e levél „Magnifice Domine”-nek szólít. Közelfekvő az a gondolat, hogy nem más, mint Stáhly Ignác (1787–1849), aki már 1829/30-ban az egyetem rector magnificus-a. 1840-ben országos főorvos,[4(168)] s mint ilyen nem egyszer megfordult a helytartótanács irodáiban. Ha valóban ő a levél címzettje, még az is elképzelhető, hogy szövegünk nem is volt fogalmazvány, hanem egyszerűen valamilyen gyakorlati okból így, írásban a protomedicus regni asztalára tett megkeresés. E feltételezés is érthetővé teszi a keltezés elhagyását.

Az már további, alaposabb irodalomtörténeti kutatást igénylő kérdés, vajon ki lehetett a levélben említett beteg „domicella”, és milyen kapcsolatban volt a levél írójával.

Igyekeztem kideríteni a kérdésre adható választ magának Frankenburg Adolfnak az Emlékirataiból. „Utolsó lakásom” – írja, „midőn Budáról elszakadtam, a Lika-házban volt, az akkor még fönnállott hajóhíd tőszomszédságában. Alattam Döbrentei lakott, becsületes magyar ember; csak jobban írt volna magyarul s ne adott volna oly sokat az akkor még persze nem olyan bőven osztogatott ‚királyi tanácsos’ – czímre. Földszint egy szinte igen becsületes bodnár mesterember ütötte föl műhelyét, kihez gyakran beszóltam – nem annyira az ő logicus fia, hanem egy javában fakadó rózsabimbó kedvéért, kit Esztinek híttak, kit a bodnár leányának nevezett. Az öreg rendes nyugalommal végezte mesterségét. Úgy ment nála minden, mintha zsinóron húznák. Majdnem félperczre kiszámíthatám, mikor lehettem magam, s mikor apja társaságában a szép Esztivel?…”[5(169)]

Támpontra találtam az írásos megkeresés feltételezett keletkezésére nézve is. Amikor Frankenburg 1838. augusztus 6-án kincstári fogalmazógyakornok – mint maga írja, „conceptualis practicans” – lett, félévi próbaszolgálat után, amit az iktatóban töltött, Matyasovszky tanácsos irodájába került. „Matyasovszky tanácsos urat azonban évenként csak kétszer láttam: új évkor és neve napján, midőn ’gratulálni’ mentünk hozzá. Ennek egyszerű oka pedig az volt: mert a tanácsos úr tizenkét óra után szokott a bureauba jönni, mi meg tizenkét óra előtt szoktunk onnan eltávozni. De a szolgálat azért nem szenvedett. Ha a tanácsos urnak valami mondani valója vólt, azt egy czédulára írta s asztalunkra tette. A feleletet másnap a maga asztalán lelte, s nem emlékezem esetre, hogy ezen kívül még egy különös colloquiumra is szükség lett volna. Megakadás sohasem történt, s mindnyájan jól éreztük magunkat e ’procedura’ mellett.”[6(170)] Mi sem kézenfekvőbb, mint az, hogy az itt ismertetett levél is így jött létre.

160SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Tompos Ernő: A soproni pékmúzeum heraldikai emlékei

1. Soproni pékmúzeum: szépen helyreállított, egyszerű, kis, fehérre meszelt falú épület; mely nem tud és szerencsére nem is akar versenyre kelni sem a város többi – díszesebb és nagyobb – még kevésbé a világ nagy és híres múzeumaival. Bizonyíthatóan több mint háromszáz évig pékség volt benne. Ennek gazdái a többi soproni iparoshoz hasonlóan egyben gazdapolgárok, akik céhbeli mesterségük mellett megművelték kis szőlőjüket. Múzeumunk pincéjében is megmaradtak a bortermelés eszközei (prés, hordók, stb.). Megmaradt az utolsó tulajdonos lakása is, berendezésével együtt és szemléltetően mutatja, hogyan éltek iparosaink századunk első évtizedeiben. A házat fekvése (Bécsi utca 5. sz.) egyenesen predesztinálta arra, hogy az ausztriai vándorútra kelő, vagy onnan érkező péklegények szállása legyen.

Kevesen tudják, hogy nálunk Magyarországon is majdnem minden céh, sok polgár (pl. Pogány Miklós, kinek Hunyadi János 1447-ben adományozott polgári címert[1(171)]), sőt paraszt (pl. Hentlinger György, a Fertő melléki Nezsider község bírája 1429-ben: négyszögletes roston sülő csuka[2(172)]) használt címert, főként a pecsétjében. Régi kutatóink ezekkel, mint jelentéktelen és figyelemre nem méltó dolgokkal, nem foglalkoztak. Ma pedig a köztudat az egész címertant, mint valami feudális maradványt kezeli és nagyrész elutasítja, pedig valamikor legendák fűződtek még a céhcímerekhez is. A legmerészebb az augsburgi takácsoké, akik a legenda szerint 955-ben a magyarok elleni harcban tanúsított bátorságukért kapták volna I. Ottó császártól (936–973) a címerüket, csak azt nem tudták szegények, hogy akkor még ki sem találták a címereket.[3(173)] A bécsi péklegények már szerényebbek, ők IV. Károly császárt (1346–1378) nevezik meg, mint adományozót. Bécs város ostromának visszaverésekor vitézkedtek volna és ezért kapták a zászlót melyen a koronás perecet két kardos oroszlán tartja (1. kép)[4(174)] Nagyon alaposan foglalkozott ezzel a kérdéssel Friszewsky Walter, aki az erre illetékes levéltárak véleményét is kikérte.[5(175)] Ez a mese tehát éppen olyan kevéssé bizonyítható, mint az előbb említett, de énekelni azért lehetett erről is. Valószínűtlenségét fokozza az is, hogy bár IV. Károly császár és cseh király tényleg pártolta a tudományokat és a céheket, Bécs városának az ő idejében komolyabb ostromot nem kellett kiállnia. Az oroszlánok által tartott koronás péksütemények különben sem korlátozódtak a bécsi péklegények címerére, hanem előfordultak másutt, pl. Sopron, Nagyszeben, Jéna, stb. céhcímerein is. De nem korlátozódtak a pékcímerekre sem, hanem – persze más és más emblémát tartva – előfordultak sok céhnél.[6(176)] A bécsi pékek reánk maradt legrégibb, XV. századi címerén egy püspök tart két, lánccal összefűzött címerpajzsot. Az egyikben perec, a másikban kenyér látható. IV. Károly császár kora és e címer keletkezése között alig pár évtized telt el, ha tehát tényleg lett volna egy kitüntető 161célzattal adományozott címerük, nyilván nem használtak volna egy másikat.[7(177)] Bár más szempontból egyáltalán nem voltak ilyen kényesek. A bécsújhelyi pékek például egyszerűen perecet vésettek Brussins Beatrix nemesasszony pecsétjét hajszálnyira utánzó, a XV. sz. közepén ezüstből készíttetett pecsétnyomójukba.[8(178)] A címer lemásolása jól sikerült, doborpajzsban (alul félkörszerűen végződik) ágaskodó oroszlán (az idézett várostörténet szerint: medve), melyet két vízszintes szál (a heraldikai pólyának a fele méretű változata; németül: *Faden)* vág át (2. kép). Azonban valószínű, hogy sem a vésnök, sem a céh vezetői nem tudtak írni és olvasni, mert a felirat szövegébe („S. dne. beatricis de brussins”) az összetartozó *S.* (azaz *sigillum* ’pecsétje’ és *dne.* azaz *domine* ’nemesasszonynak’) közé helyezték el a céhet jelképező perecet.

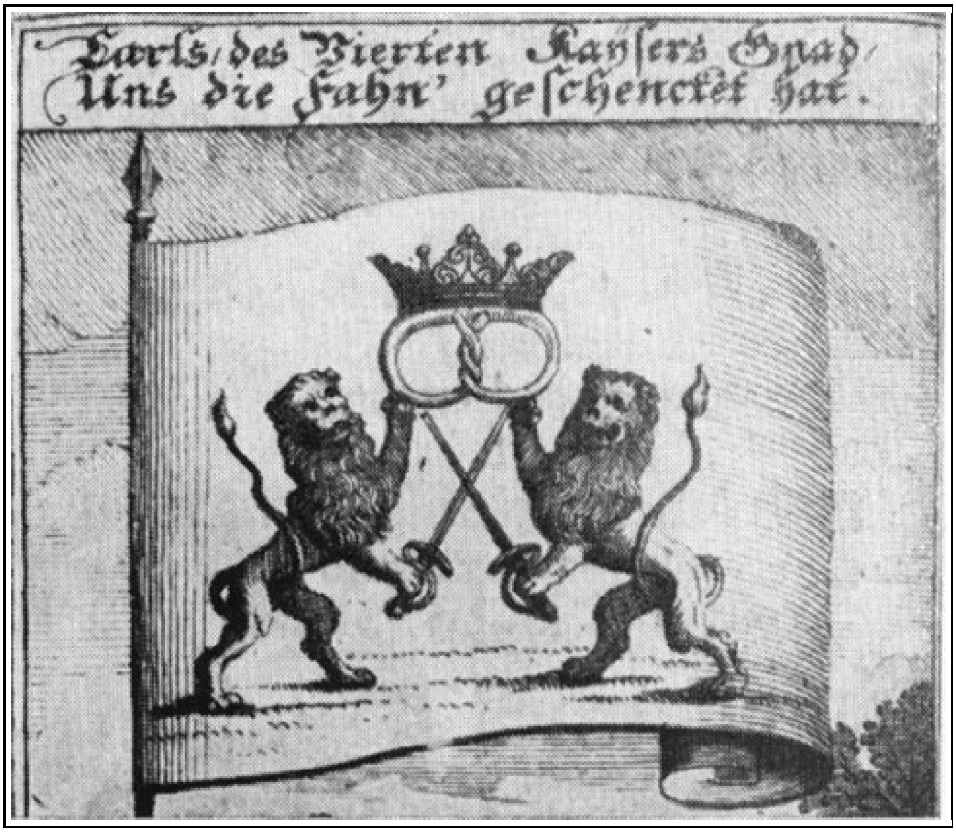

1. A bécsi péklegények zászlaja

2. A bécsújhelyi pékcéh pecsétnyomója

3. A soproni pékcéh pecsétnyomója

1622. A soproni pékek 1582-ben alakították meg a céhüket, pecsétnyomójuk 1599-ben készült. Ez már nincsen meg. A kiállított darab 1689-ből való (átmérője 2.7 cm). Ennek nyelére rávésték a réginek az évszámát és az EDENBURG feliratot. A barokk keretezésű ovális pajzsban péksüteményekkel körülvett koronás nőalakot látunk, melyet mintha magát is péksüteményekből állította volna össze a későbbi kubista művészeket megelőző, művészi hajlamú vésnök (3. kép). A nő szoknyája perec, keblei egy kettőszsemlye, karjai kiflik stb.

4. A pékmúzeum címere

Az épület külsején kőből, ugyancsak barokk keretben levő céhcímer (magassága 55 cm, szélessége fent 40, lent 35 cm): két oroszlán egy-egy lábbal kettős zsemlyén áll és tart leveles koronával ékesített perecet. Ezt a címert a soproni 163céhek címereivel foglalkozó cikkemben[9(179)] már ismertettem, de az akkor látható 1749-es évszámot adtam meg keletkezési évként. Az épület helyreállítása során leverték a vakolatot és akkor derült csak ki, hogy az eredeti évszám *1666* volt. (4. kép). Előkerült a padlásról annak a címerpajzsnak az agyagmintája is, melyet valószínűleg a XVIII. századi renováláskor akartak az előbbi helyére elhelyezni. Szerencsére volt az akkori tulajdonosban (Hübner Ferdinánd) annyi jó ízlés és önkritika, hogy a kettő közötti különbséget látva, a régi javára döntött és csupán az új évszámot és a monogrammját vésette bele. Lényeges különbség – a gyengébb kiviteltől eltekintve – csak annyi a kettő között, hogy az

oroszlánok perec helyett kettős zsemlyét tartanak az újabb címeren.

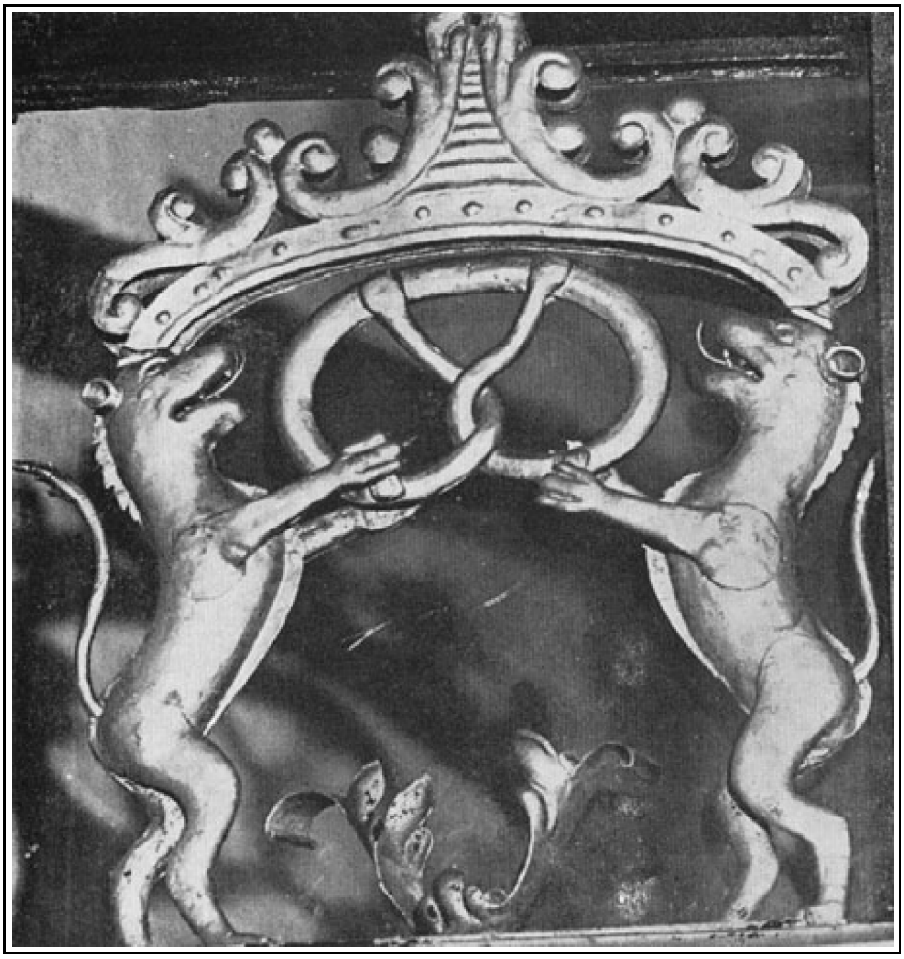

5. Szállást jelző cégér

Mint már említettem, itt volt a vándorló péklegények szállása, az ennek jelzésére szolgáló, aranyozott fából készült, 52 cm magas, 44 cm széles, 13 cm mély és üvegezett szekrénykében elhelyezett cégért (5. kép) idézett cikkemben már leírtam: ez heraldikailag megegyezik a házon elhelyezett kőcímerrel. Sopronban 164sajnos nem maradt ránk a német városokból és a németnyelvű felvidéki (szlovákiai) városokból ismert vándorlegény-bárca. Ezeket érkezéskor kapták a legények és ezekkel az első pár napra – amíg munkát találtak – biztosították részükre az ingyenes szállást és a céh termékeiből a legszükségesebb ellátást (pl. kiflit, perecet stb.).

6. A második céhláda (1777)

A céhek életében oly nagy szerepet játszó céhláda természetesen nem lehetett valami egyszerű, összeszegezett ládácska, hanem a maga nemében kis remekmű: szépen kiképzett, lábazaton álló római dór féloszlopok tartják a golyvázott párkányzatot utánzó fedelet (35 cm magas, 51 cm széles, 42 cm mély). Tehát már érezni rajta korának divatos stílusát, a klasszicizmust. Első oldalán intarziában kirakva látjuk a céh címerét: a perecet tartó oroszlánokat. Alatta e felirat: *A*(nno) *1777*. A címer mellett pedig a céh akkori vezetői örökíttették meg a nevüket (6. kép). Az 1642-ben készült régebbi és egyszerűbb céhláda ugyanitt látható. A soproni Liszt Ferenc Múzeum három olyan habán fajánsztállal rendelkezik, melyeket péksütemények képei díszítenek. Ezek közül kettőt a pékházban, egyet pedig a Lábasházban levő céhmúzeumban láthatunk. A legrégebbi, 37 cm átmérőjű, 1721-ből származik és *M.S.N.* betűk felett koronás perecet, kiflit és kettős zsemlyét láthatunk rajta (7. kép). A másik habán tálat szintén péksütemények díszítik. Felirata: *I.C. NH*. Keletkezési éve: 1723. Átmérője: 38 cm. A Lábasházban levő 1772-ből származik és *M.L.* monogrammal látták el. A péksütemények természetesen itt is megjelennek. Sajnos egyikről sem tudjuk, hogy Sopronban készült-e? Pedig az biztos, hogy az Újteleki kapun kívül volt egy „Habaner-Örtl” elnevezésű telep. A habánoknak valószínűleg a 165tűzveszélyes foglalkozásuk, vagy a vallásuk miatt kellett a városon kívül letelepedniök. A telep pontos helyét egy múlt századbeli helyszínrajz

őrizte meg számunkra: a mai Kossuth Lajos és Táncsics Mihály utcák találkozásánál feküdt. Ma már kis családi házak állnak ezen a helyen, tehát még ásatás útján sem valószínű, hogy megtalálhatná valaki akár a hulladékát is fajánszaiknak. Katona Imre egy 1714-ből való, magántulajdonban levő habán tányért ismertet, melyen *I.H.S.* betűk mellett szintén a pékek emblémái láthatók![10(180)]

Berger Walter az Adler jubileumi évkönyvében a „Das Brot im Wappen" című tanulmányában igen sok olyan családi címert közöl, melyben kenyér vagy péksütemény a címerkép. Német szokás szerint igen sok közöttük a beszélő címer (Beck, Kornpeckh stb.).[11(181)] Soproni vonatkozásban eddig csupán egyetlen ilyen példát találtam: Heimbeck János György címerén egy férfi botra tűzött kettős zsemlyét tart, a sisakdíszénél egy páncélos kar tartja ugyanazt.[12(182)]

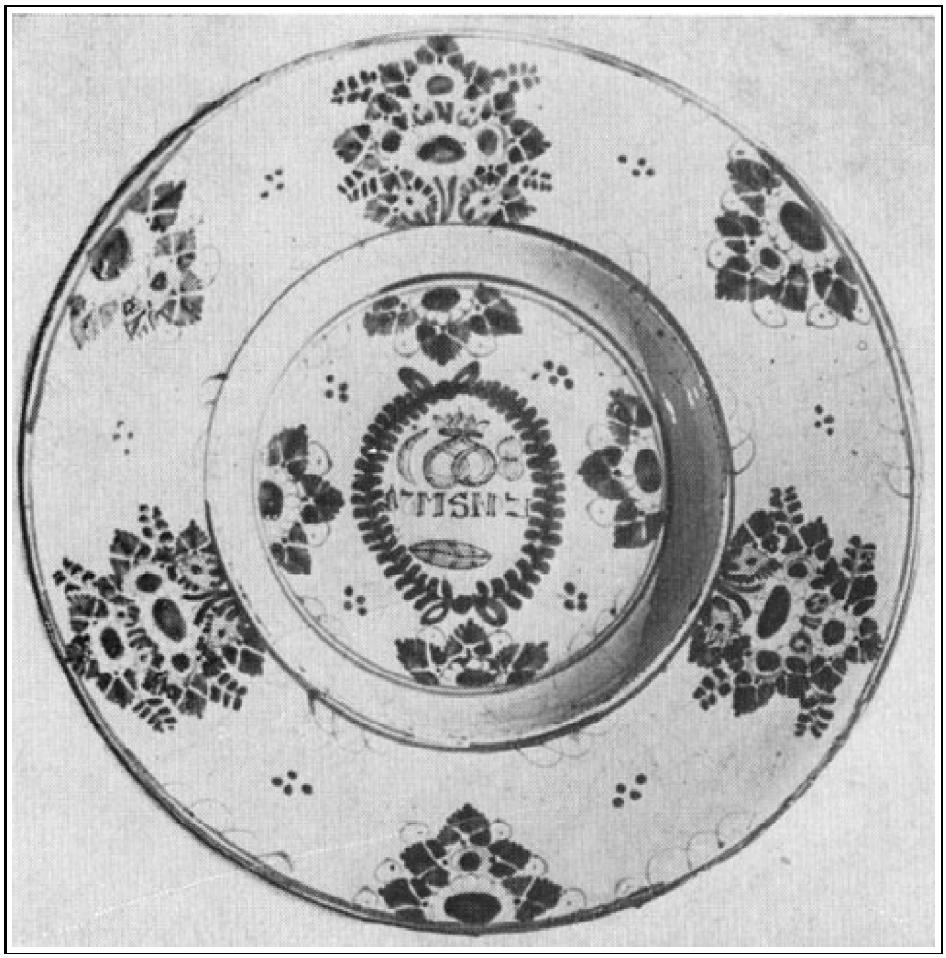

7. Habán tál (1721)

Szép és ritka darab a Storno-gyűjteménynek itt kiállított darabja: a péklegények önkancsója. Lantot tartó nőt és hegedülő legényt láthatunk rajta XVII. század végi öltözetben. Kettejük között lebegő perec utal a pékmesterségre. Ezt azonban nem tekinthetjük címernek, mert nincs pajzsba foglalva.

A céhtagok ravatalát díszítő táblát tárgyaljuk utolsóként. Rendszerint négy feketére festett réztáblát helyeztek el a ravatalokon a céhek. A pékek reánk maradt 1794. évi tábláján (magassága 26.5 cm,

szélessége 20.5 cm) két ágaskodó oroszlán tart koronás perecet, ennek nyílásaiba írta bele a festő az évszámot. Felette és alatta a céh akkori vezetőségének monogrammjait láthatjuk (8. kép).

166Természetes, hogy a legfiatalabb múzeumunk nem ebből a most ismertetett pár címeres darabból áll. Az ipari és a néprajzi vonatkozású tárgyakat, műveleteket és készítményeket az erre nálam sokkal hivatottabb Dr. Domonkos Ottó, a múzeum egyik fő létrehozója, egyben igazgatója külön cikkekben ismerteti. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy művelődéstörténetünk szempontjából kívánatos lenne, minél több iparágunkat így feldolgozni.

Ravatalt díszítő tábla (1794)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Tompos Ernő: A soproni pékmúzeum heraldikai emlékei / Tompos Ernst: Heraldisches aus dem Ödenburger Bäckermuseum.

Tompos Ernst: Heraldisches aus dem Ödenburger Bäckermuseum.

Unser neuestes Museum (Wienergasse Nr. 5) ist ein schön renoviertes, aber einfaches, kleines Bürgerhaus,

in dem mehr als dreihundert Jahre eine Bäckerei war. Die Besitzer des Hauses waren zugleich Wirtschaftsbürger und betrieben auch Weinbau. Da war auch die Herberge der Bäckergesellen, weil hier die Strasse nach Wiener-Neustadt und nach Wien vorbeiführte.

167Nach einer kurzen Übersicht der ausländischen Entwicklung werden unsere Gegenstände beschrieben. Als erstes das Petschaft der Zunft aus dem Jahre 1609 (Abb. 3). Dann ein barockes Steinwappen aus dem Jahre 1666, das an der Fassade des Gebäudes angebracht ist. Es zeigt bereits das später allgemein gebrauchte Bäckerwappen: zwei Löwen halten einen gekrönten Brezen. Bei der Renovierung des Hauses im J. 1749 wollte man es gegen ein neues austauschen, aber das neue Wappen blieb hinter dem alten, künstlerisch so weit zurück, dass man davon Abstand nahm und nur die Jahreszahl und das Monogramm *F. H.* (Ferdinand Hübner) anbrachte (Abb. 4.).

Als Herberge der Bäckergesellen hatte das Haus ein Aushängeschild, mit vergoldeten Holzlöwen, welche einen gekrönten Brezen halten (Abb. 5).

Die alte, aus dem Jahre 1642 stammende Zunftlade hatte man auch dann beibehalten, als 1777 eine schönere, neue Zunftlade bestellt wurde. Diese zeigt in Intarsien das Zunftwappen und die Namen des damaligen Zunftvorstandes. Sie ist bereits in klassizistischem Stil hergestellt, was damals hier eine Neuigkeit war, denn der Barockstil hielt sich sehr lange. (Abb. 6).

Im damaligen Westungarn haben viele Wiedertäufer, Habaner genannt Zuflucht und Arbeit gefunden. In Ödenburg kennen wir sogar ihre Siedlungsstätte, die man noch im vorigen Jahrhundert „Habaner Örtl" nannte. Diese war ausserhalb der äusseren Stadtmauer, wahrscheinlich wegen der Feuergefahr, was mit dem Brennen ihrer Fayencegegenstände zusammenhing. Wir haben drei solche Habanerschüsseln (Abb. 7), welche in der Mitte Bilder der Backwaren zeigen. Doch ob sie in Ödenburg entstanden sind, wissen wir nicht.

Zuletzt eine Kupfertafel aus 1794, mit der man die Totenbahre eines Zunftgenossen verzierte. Sie zeigt auf schwarzem Grund das Bäckerwappen (Abb. 8.).

Unser kleines Bäckermuseum kann sich mit den berühmten Museen nicht messen, aber es zeigt, wie die Kleinbürger noch am Anfang unseres Jahrhunderts in Ödenburg wohnten und unter welchen Bedingungen sie arbeiten.

Abschliessend möchte ich allen, die mir geholfen haben, in erster Linie dem Deutschen Brotmuseum in Ulm, dem Magistrat der Stadt Wiener Neustadt, meinen Freunden Prof. Dr. Hanns Jäger-Sunstenau (Wien) und Prof. Dr. Josef Novák (Pressburg-Bratislava) meinen herzlichsten Dank aussprechen!

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Domonkos Ottó: Jelentés a soproni múzeum 1975. évi munkájáról

Domonkos Ottó: Jelentés a soproni múzeum 1975. évi munkájáról

1. A múzeum távlati terveinek megvalósításában jelentős eredményeket hozott az 1975-ös esztendő. Három új állandó kiállítása nyílt meg a városban, több mint ezer tárggyal gyarapodott, látogatottsága harmincezerrel emelkedett, meghaladta a 226 ezret. A gyűjtemények gyarapodásában a régészeti ásatások

(Ibolya-rét, Beloiannisz tér, Városház udvara, Újteleki utca, Végfordulat, Hegykő, Brennberg), néprajzi gyűjtések (Fertőszéplak, Süttör, Sopron), helytörténeti és művészeti vásárlások (Sopron) egyaránt megfelelően részesedtek. A témakutatás éppúgy kiterjedt a munkásmozgalomra, mint a paraszti és kisiparos polgár életformájára, a soproni festészet emlékeire, valamint a soproni városkutatás régészeti munkáira. A középtávú terv alapján végzett munka eredményei mind a város 700. jubileumával kapcsolatos kiállítások megvalósítását segítették.

1682. A műtárgyvédelem terén az új kiállítások anyagának restaurálása és konzerválása adott sok munkát. Az év során ezernél több tárgyat kezeltek a restaurátor műhelyekben. A szaporodó múzeumi lopások megelőzése érdekében, minisztériumi rendelkezés alapján, valamennyi kiállítás, fontosabb tárgy fényképezése megtörtént, biztonsági intézkedésekre került sor. Másrészt műtárgyszemléken sok új tárgyat vettünk a múzeum nyilvántartásába.

3. A tudományos feldolgozás során a múzeum munkatársai kilenc új dolgozatot készítettek el, másik nyolc pedig megjelent a különböző szakmai folyóiratokban, kötetekben.

4. A látogatók előtt megjelenő eredményeink, állandó és időszaki kiállításaink voltak:

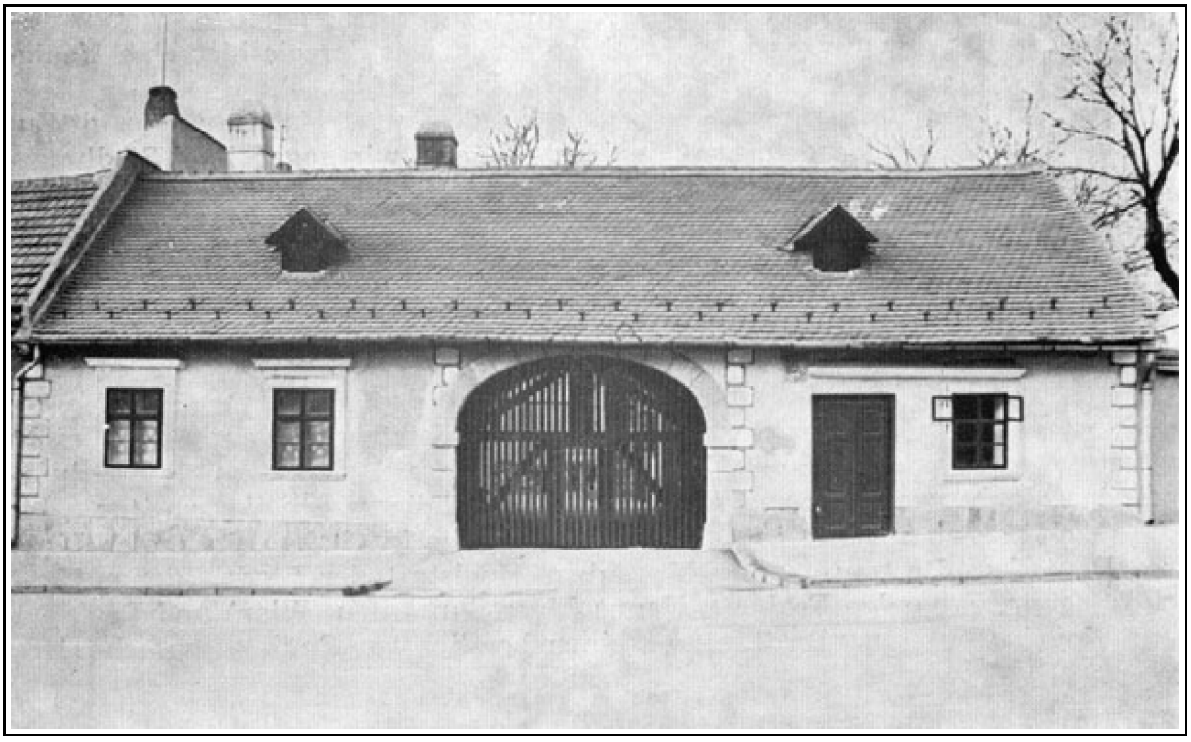

1. A pékmúzeum épülete (Bécsi u. 5.)

A soproni színház megnyitására két nagy tárlóban és két vitrinben *a soproni színészet történetének* legfontosabb írott és tárgyi emlékei kerültek kiállításra a színház II. emeleti előcsarnokában és a társalgójában. A több mint háromszáz évet felölelő időszak emlékeiből Környei Attila rendezte a kiállítást. Terveink szerint az első emeleti társalgó vitrinjeiben változó anyagot helyezünk el, kapcsolódva a színházi évad fontosabb előadásaihoz. A megnyitásra 1975. április 1-én került sor.

A *Pék Múzeum* a Bécsi utca 5. számú házban nyílt meg június 8-án. Az épület műemléki kutatását Dávid Ferenc végezte. Az építési periódusok és a levéltári adatok összevetése alapján bizonyossá vált, hogy a ház telke a XVI. század óta kőházzal volt beépítve. A homlokzaton lévő kőcímer eddig ismert 1749-es évszáma mellett előtűnt az 1666-os dátum is, ami a pékség több mint 300 éves működését bizonyítja. Az épület mai beosztását egy XVIII. század közepi 169átépítés során nyerte, ekkor alakult ki véglegesen az épület műhely és bolt, illetve lakás elrendezése. A sütőkemence, tehát a műhely legfontosabb építménye, azonban eredetileg is mai helyére épült. A múzeum az évek során megvásárolta a régi műhely berendezési tárgyait és restaurálás után eredeti helyökre állította azokat vissza. Így alakult ki az utca felől haladva a *bolt*helyiség a pultokkal, polcokkal, a kis cukrászda asztalaival, edényeivel. A *konyha* tulajdonképpen a sütőkemence fűtőnyílását, a vízforraláshoz szükséges katlant és természetesen a konyhai tűzhelyet, bútorokat foglalja magába. A következő szobában zajlott a *dagasztás*, szaggatás, kelesztés. A nagy dagasztóteknő mellett polcokon sorakoznak a veknik és cipók szakajtói, a kelesztő állványon a péksütemények ládái. A régi *lisztraktár* a múlt század végén cukrászműhellyé alakult, deszkafallal elrekesztve belőle a *legény és inas szállását*. A műhely és a lisztraktár alatt *zöldséges pince*, ez alatt *borospince és présház* van, benne az egykori préssel (XVIII. század) és hordókkal, szőlőfeldolgozó eszközökkel. A régi *magazin*, padlásszinten lévő gabonaraktár, ma a soproni pékek céhemlékeit, történeti adatait, valamint a cukrászat receptjeit és tárgyi emlékeit bemutató kis kiállítás célját szolgálja. A kiállításon bemutatott, a századforduló körüli időre jellemző, pék- és cukrásztermékek elkészítéséért itt is köszönetet mondunk 170Németh Gyula igazgatónak, a Sütőipari Vállalat vezetőjének, és Hoffmann Ödön cukrászmesternek. Nagy szakmai szeretettel támogatták a múzeum vállalkozását, segítették a szakmájuknak emléket állító múzeum első bemutatkozását. A soproni pékek történetére vonatkozó ismertetést itt mellőzzük, hiszen ez megjelent az Arrabona 1975. évi kötetében (Domonkos Ottó: A soproni pékház és a pékcéh 16–19. századi emlékei.) A Pékmúzeum rendezője Domonkos Ottó volt.

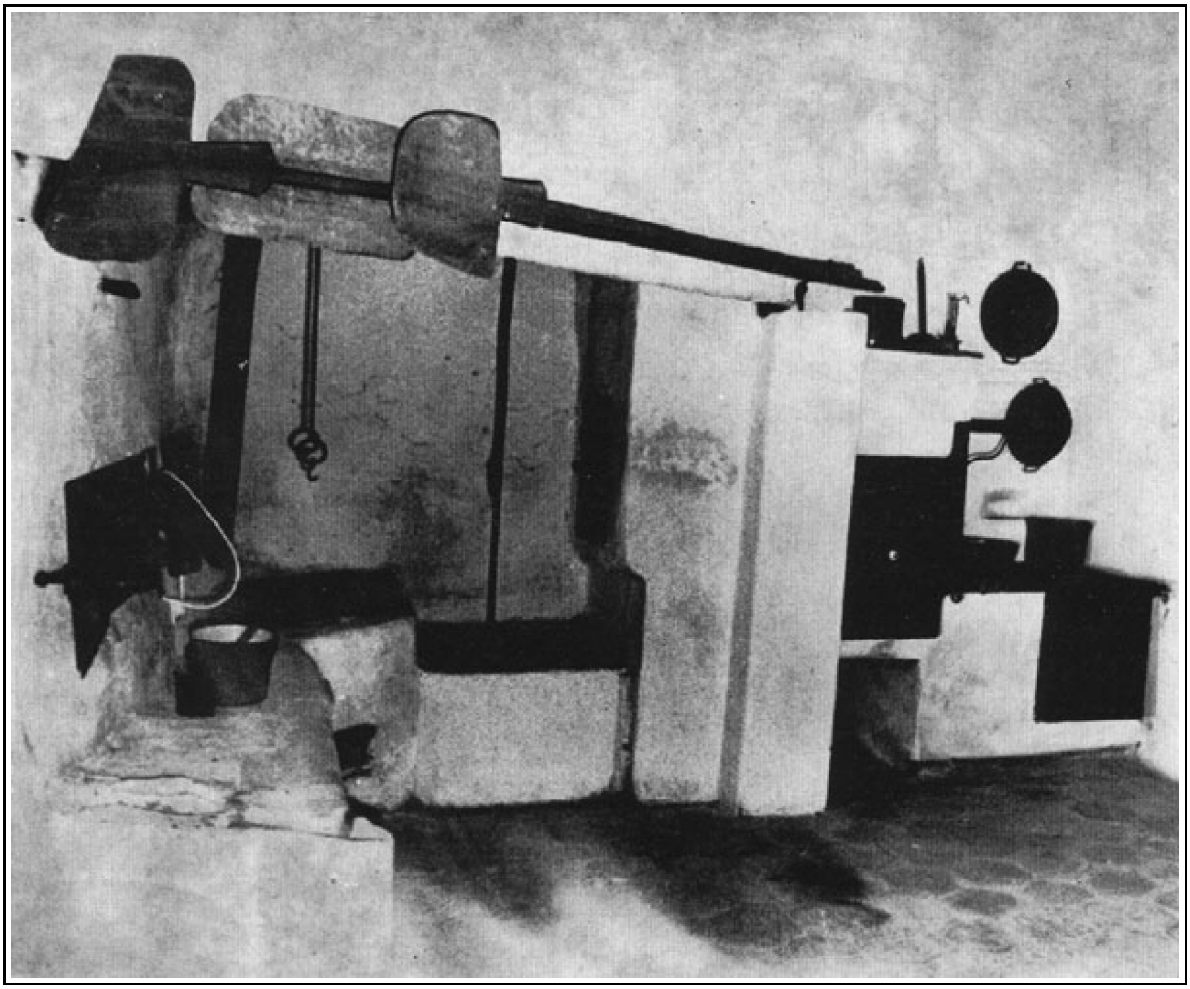

2. Pékmúzeum: A pékműhely

Harmadik állandó kiállításunk a *Fabricius-ház* tér felőli részében ,,17–18. *századi polgári lakások"* címmel nyílt meg október 14-én, még pedig a Magyar Urbanisztikai Társaság soproni ülésezése, ill. a Sopronnak ítélt műemléki „Európa-díj" ünnepélyes átadása alkalmával. Ezzel is kifejezésre juttatva a múzeum és a műemléki hatóságok együttműködését a város műemléki rekonstrukciós programjában. Az épület műemléki feltárását Dávid Ferenc végezte, a helyreállítás terveit Bekk Zsuzsa készítette, a kiállítást Askercz Éva rendezte. A földszinten előkerült présház-nyomok alapján rendeztük be a présházat. A város legöregebb évszámos (1720) prését vásároltuk meg és állítottuk be a szőlőfeldolgozás néhány fontos eszközével együtt. A présház alatti pincét a múzeum középkori kőanyagának elhelyezésére használjuk. Az első emeleten egy 17. *századi lakószoba* berendezésére került sor. A kapubejárat fölötti szobában a 15. századi homlokzat ablakai és az épület változását rekonstruáló rajzsorozat látható. A konyharészben ásatásokból előkerült 17. századi hétköznapi kerámia kapott helyet egy nagyobb vitrinben. Ki kell emelni a lakószoba hatalmas kályháját, 171melynek tudományos rekonstrukcióját Dávid Ferenc, kályhás munkáit pedig Steinbach Vilmos kiváló kályhásmester végezte. A második emeleten a háromszoba-konyhás 18. századi lakás lepi meg a látogatókat. A szobák restaurált falfestményei és a bútorzat együttese a városi polgárság életformájának teljesebb bemutatására adott lehetőséget. Az épületrész átvételével és a kiállítás

megnyitásával jelentős haladást értünk el a belvárosban kialakítandó múzeumi centrum megvalósításában.

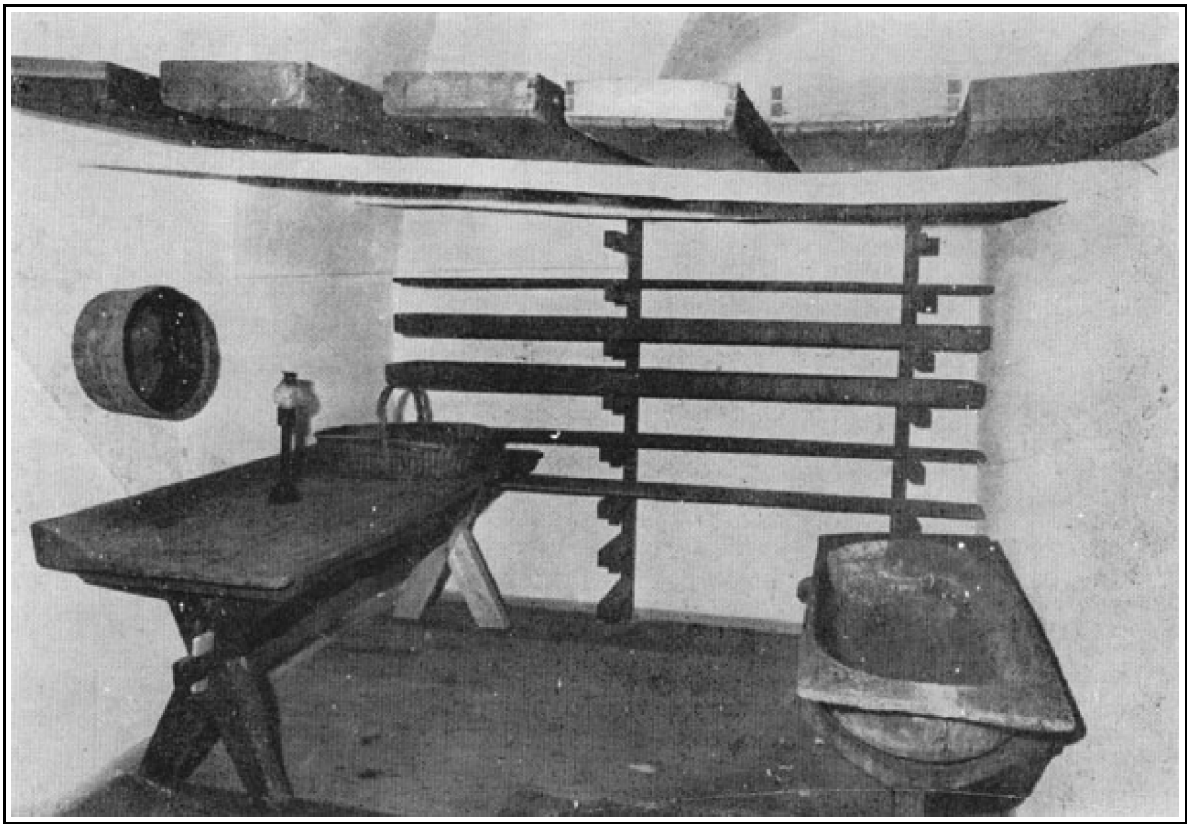

3. Pékmúzeum: A sütőszoba

Az év során *Liszt szoba* kialakítására került sor a múzeum főépületében. Itt néhány vitrinben Liszt Ferenc soproni szerepléseire vonatkozó eredeti dokumentumokat állítottunk ki, korabeli metszetek, ábrázolásokkal együtt. Itt helyeztük el a „Liszt-zongorát” is. Az átrendezés munkáit Környei Attila végezte.

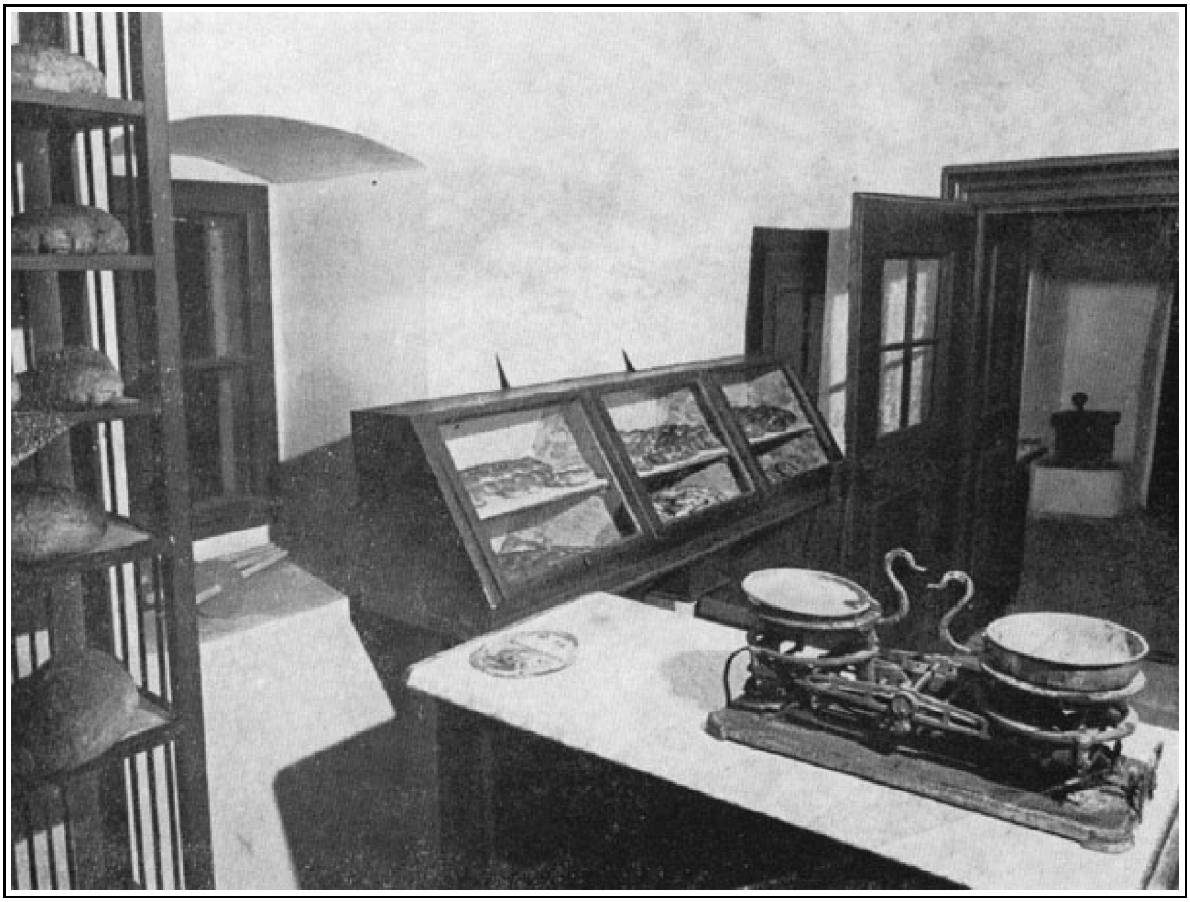

4. Pékmúzeum: A kenyérbolt

„*Hagyomány és modernség”* címmel készült kiállítás a soproni múzeum és Bódy Irén Munkácsy-díjas iparművész kékfestőiből. A kiállítást Franciaországban a Magyar Hetek keretében Brest, Amiens és Calais városokban mutattuk be március–június közötti időben. A szép anyagot Sopronban szeptember hónapban láthatta a közönség. A kiállítás rendezője Domonkos Ottó volt. Bódy Irén új életre keltette az évszázados technikát, új művészi tartalommal töltötte meg. Népi, népművészeti ihletésű kompozíciói mai magyar iparművészetünk külföldi bemutatkozásain állandóan szerepelnek. A kiállításnak Franciaországban és Sopronban is nagy sikere volt.

172„*Száz éves a soproni iparoktatás”* címmel a soproni Szakmunkásképző Intézet rendezett kiállítást a Fabricius-ház nagytermében. A válogatott anyag jó áttekintést adott az oktatás alakulásáról, a felszabadulás utáni korszerűsödés szép és hatalmas eredményeiről, szervezettségéről, a szakmunkás utánpótlásban elfoglalt fontos szerepéről.

„*Magyar szocialista képzőművészet, 1920–1945”* c. kiállítás anyagát a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum kölcsönözte a Múzeumi Hónap idejére. A középiskolák tanárai sok művészettörténeti órát tartottak a kiállításon.

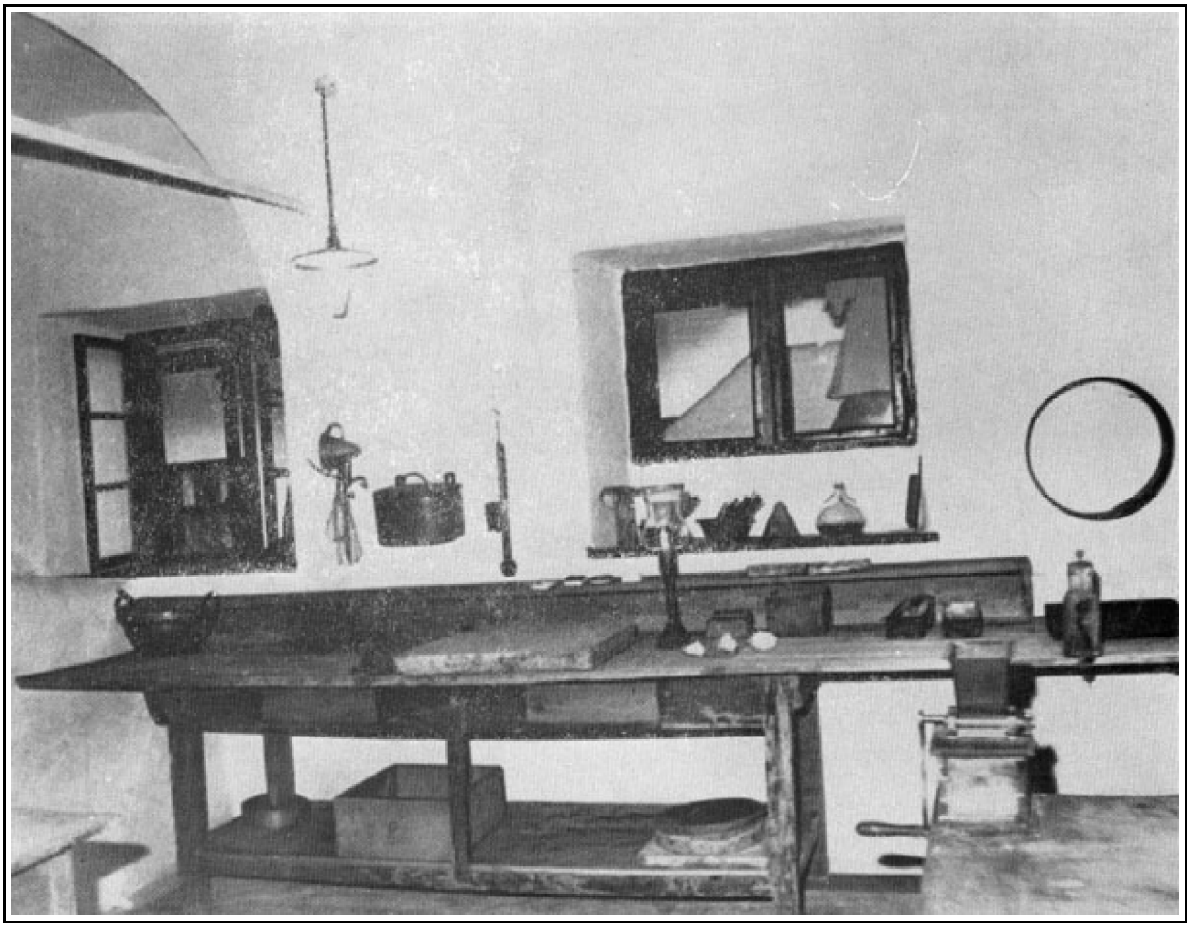

5. Pékmúzeum: A cukrászműhely

5. A múzeum kiállításainak látogatottsága a következőképpen alakult 1975-ben:

Főépület	17 701 fő
Fabricius-ház	59 397 fő
Várostorony	118 262 fő
Lábas-ház	6 495 fő
Patikamúzeum	12 402 fő
Pékmúzeum	1 034 fő
Brennbergi Bányászmúzeum	1 419 fő
Fertőrákosi kastély	9 485 fő
	226 195 fő

173A látogatók számára közel 2 000 vezetést tartottak a teremőrök, tanárok, idegenvezetők, muzeológusok. Az 1975-ös évben növeltük a múzeum propagandáját, bár ez még mindig elégtelen, olcsó leporellót nyomtattunk a várostorony kiállításairól, a torony történetéről. A polgári lakások leporellója szintén elkészült az év végére, pusztán a Győrből való szállítás nehézségei miatt nem jelent meg a pénztáraknál,

csak 1976 januárjában.

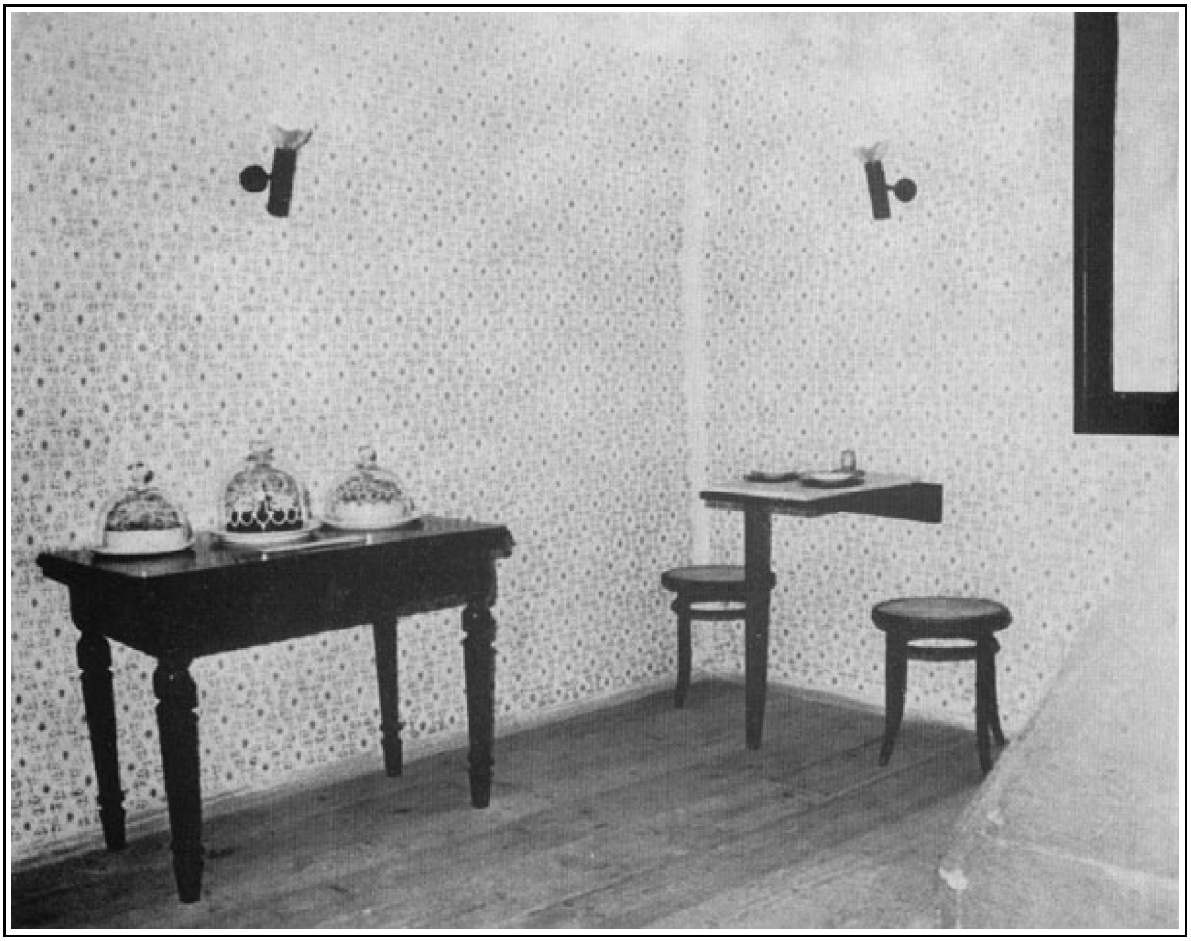

6. Pékmúzeum: A cukrászda

6. A múzeum tudományos munkatársai több mint 40 előadást tartottak üzemekben, iskolákban, idegenvezetőknek, stb. Szakmai konferencián Csehszlovákiában és Ausztriában vett részt Gömöri János, aki a vaskohászat régészeti eredményeiről számolt be.

7. Külön kell köszönetet mondanunk Sopron Város Tanácsa vezetőinek, akik nagy erkölcsi és anyagi támogatást nyújtottak a soproni múzeum fejlesztéséhez, új kiállításainak megnyitásához. A Megyei Tanács és a Megyei Múzeumi Igazgatóság az éves költségvetéssel biztosította a múzeum zavartalan működését.

1747. Fabricius-ház: A 17. századi lakószoba

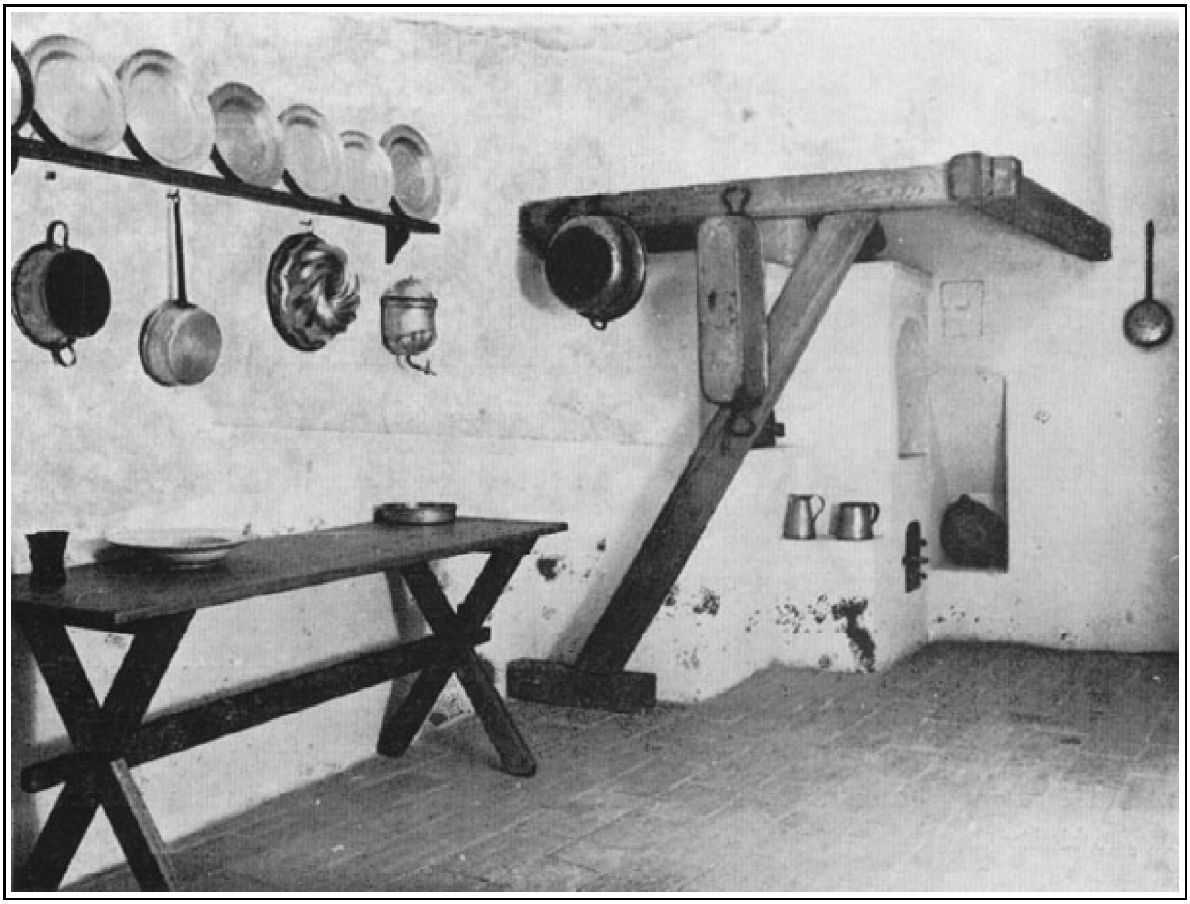

8. Fabricius-ház: A 18. századi konyha

1759. A 18. századi lakás

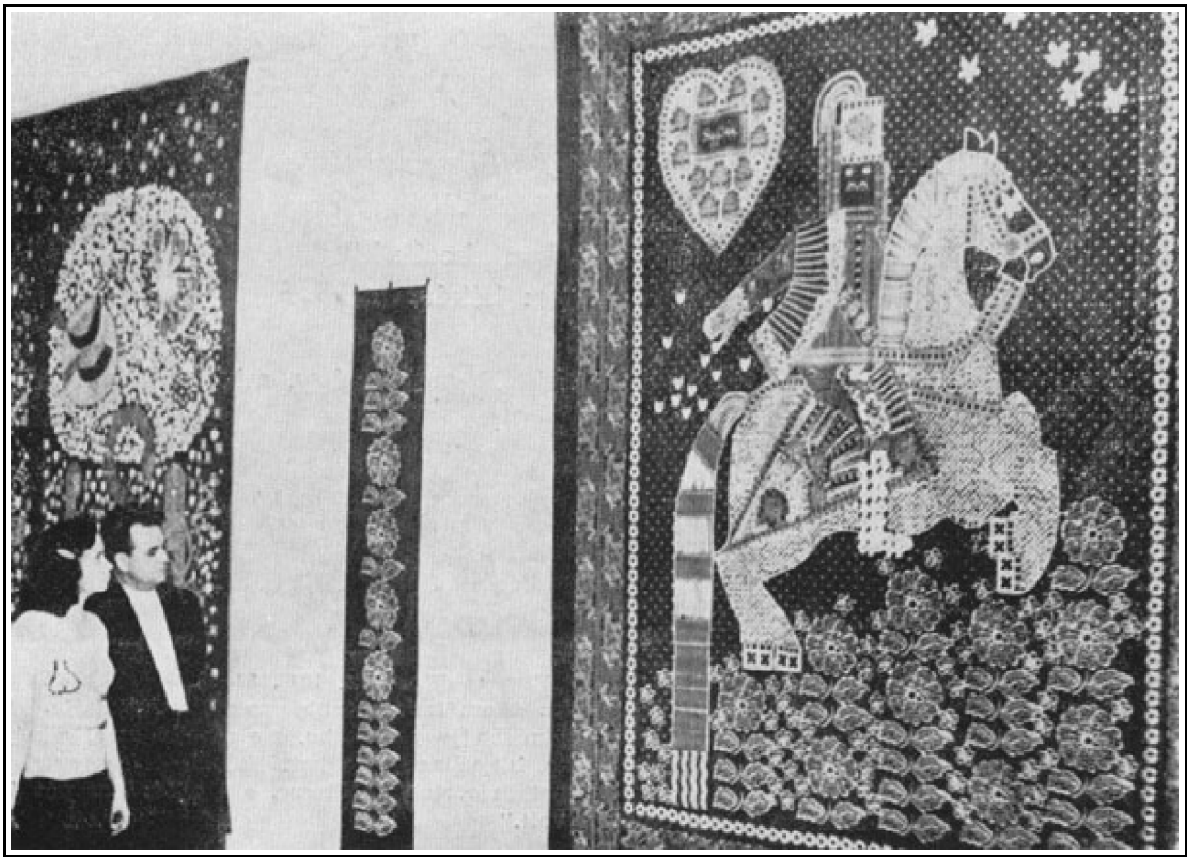

10. A „huszár” a kékfestő kiállításból

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Hárs József: Még néhány szó Sopron aranyérméről

176Hárs József: Még néhány szó Sopron aranyérméről

Folyóiratunk idei első számában gondolatébresztő ismertetést olvashattunk arról a német alapítványról, amelynek révén Sopron műemlékvédelme szép kitüntetésben részesült.[1(183)]

A figyelmes olvasóban sok minden megvilágosodott, egy azonban továbbra is titok maradt: mi is hát az az *F.V.S.* a Kelet és Nyugat közti közeledést is szolgáló kezdeményezés nevében. Megkértük az egyik legilletékesebbet, a kuratórium elnökét, dr. Walter Frodl bécsi professzort, fejtse meg számunkra ezt a rejtvényt.

A nagyon rokonszenves, gyors válasz magyarázatul magát az alapítót idézi. Dr. h. c. Alfred Toepfer szavai:

„Die Stiftung wurde mit dem Namen „F.V.S.” eingetragen. Der Stifter hatte bei diesem Namen sowohl an den deutschen Sozialreformer, den Freiherrn vom und zum Stein,[2(184)] wie an Friedrich Schiller, den

Schöpfer Europa-umfassender Dramen und Sänger der Freiheit, gedacht, ohne sich für einen von beiden als Namensgeber zu entscheiden."[3(185)]

Frodl professzor leveléhez egy újságcikket mellékelt. A „Von der schottischen Maria zum russischen Demetrius" címmel a Frankfurter Allgemeine Zeitung 1976. január 2-i számában közölt írásból megtudjuk:

„Hat évi fáradozás után most jutott odáig Toepfer, hogy eredményesen fejezze be tárgyalásait egy német–orosz művelődési díj megalkotásáról, amelyet évente kölcsönös egyetértéssel ad majd oda az egyenlő arányú képviselettel rendelkező kuratórium a művelődés vagy a tudomány területén, a zenében, a természetvédelemben vagy a műemlékek gondozása terén nyújtott teljesítményekért. Ehhez tartozik még egy egyéves ösztöndíj egy orosz diák számára."

Egy Cyrus Eaton-típusú tőkés arcéle bontakozik ki előttünk, aki osztályán és ideológiai korlátain belül is felismerte: békére van szüksége az emberiségnek.

Az aranyérmet tehát jó helyről kaptuk. Fogadjuk úgy, mint a békés egymás mellett élés egyik figyelemre méltó jelét.

177MEGEMLÉKEZÉSEK

Berecz Dezső: 126 éve született Berecz Ábel

A családban keringett az a legenda, hogy amikor Pálffy Miklós 1598-ban Győr várát visszavívta a töröktől, a törökök fogságából három Berecz-testvér szabadult. Ezek megtudván, hogy az Endrődy-birtokon, melyhez Nagysomlyó központtal 16–18 kemenesaljai falu tartozott, szabad jobbágytelkek vannak, Ságon telepedtek le. Mi ebben a történeti igazság, nem tudni, bizonyos azonban, hogy Ságon a múlt században még három Berecz-család élt és pedig a Bence Bereczek, az Énekes Bereczek és a Busa Bereczek. Ezek a családok egymás közti rokoni kapcsolatról nem tudtak. Apám, Berecz Ábel mint a Busa Bereczek ivadéka 1850. aug. 26-án született Ságon Berecz József ev. felekezeti tanító első gyermekeként.[1(186)]

1736. dec. 12-én született *Börötzk* István, kinek apja – legrégibb ismert ősünk – B. Benedek. István fia volt *Börötz* János (sz. 1761. jan. 7.), ennek fia *Beretz* János (sz. 1790. okt. 5.), aki elsőnek tört ki a szabad jobbágyok sorából és Szergényben volt tanító. Az ő fia *Berecz* József (sz. 1823. márc. 9.) nagyapám.

A név változását az anyakönyvi bejegyzéseknek megfelelően közlöm, ezek alapja nyilván a nevek kiejtése, illetve az anyakönyvvezető írásmódja, mert hiszen a jobbágyősök írni aligha tudtak.[2(187)]

Apám a győri ítélőtáblán megszerezte a köz- és váltó ügyvédi oklevelet, leszolgálta önkéntesi évét a soproni

76. közös gyalogezredben, majd 1874-ben Sopronban ügyvédi irodát nyitott s ifjúi lelkesedéssel vetette bele magát a városi közéletbe. Sopronban épp úgy, mint az ország más városaiban is, ebben az időben szervezkedett a magyarság és indult meg rohamos ütemben a magyarosodás. Sopronban megalakult a Magyar Társaskör, a Magyar Férfidalkör, az Irodalmi és Művészeti Kör, majd a Magyar Színpártoló Egyesület. Berecz Ábel izzó hazaszeretete, forró szenvedélye mindenütt jelen volt, vezető szerepet is vitt, de közéleti tevékenységének igazi fóruma a Függetlenségi és 48-as Párt volt. Nagyapám is e párt eszmekörében élt és szinte családi örökségnek tekinthető, hogy apám történelmi és politikai ideálja Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos volt, költői ideálja pedig Petőfi.

Nagyobb diákkoromban már a Nyugat lapjait forgattam és Adyval ismerkedtem, sőt néhány társammal együtt Adyért lelkesedtem. Apámat minden érdekelte, 178ami az irodalomban történik, Adyra is kíváncsi volt. Természetes azonban, hogy a könnyen érthető Petőfi és Arany után közvetlenül Adyt megismerni, nem könnyű feladat. Előfutárai, áthidaló költői egyéniségek nem voltak, Ady meteorként robbant bele a magyar irodalomba. Felolvastam néhány Ady-verset, rámutattam költői gondolataira, költői kifejezésmódjára, próbáltam magyarázni már amennyire erre képes voltam. Apám némán hallgatta, amit mondtam, aztán hirtelen ráütött az asztalra s zengő hangján elmondta Petőfi egy örökszép strófáját. „Ilyet írjon a ti Adytok!" – mondta és döngő léptekkel elvonult.

A függetlenségi párt soproni tagozatának elnöke volt, tagja a város törvényhatósági bizottságának, vagyis városatya. Közéleti, politikai pályájának delelőjére 1905-ben ért, amikor Sopronban országgyűlési képviselőnek jelölték. Programbeszédét magyar és német nyelven mondta el. Nemcsak hibátlanul beszélt németül, hanem tökéletesen beszélte a soproni német nyelvjárást is. Ha irodájában soproni poncichterrel vitatkozott, a szomszéd szobában nem lehetett megkülönböztetni, mikor beszél ő és mikor a „gazdapolgár". Apám megválasztására a párt budapesti központja is súlyt helyezett, támogatására Sopronba érkezett Batthyány Tivadar, Holló Lajos és egy tanárformájú, német nyelvű kortes (alighanem Steiner nevezetű). A német ajkú szavazók közül is sokan apám mellé álltak s a „poncichter"-utcákban lengett a legtöbb Berecz-zászló, amely a 48-as honvédzászlók mintájára készült. A választási küzdelem idején Tisza István is megfordult Sopronban. Láttam is, amikor magas, fekete alakja megállt a Storno-ház előtt, melynek első emeletén laktunk, s nevetve nézte, hogy fejünk fölött a Tisza-párt zászlója lengedezik. A háziúr oda tartozott. Politikai jelszó lett a városban: Éljen Berecz Ábel! Ezzel üdvözölték egymást az emberek s az utcagyerekek is ezt kiabálták. Még évtizedek múlva is gyakran felharsant, amikor apám valami nyilvános helyen megjelent.

A választás első menetében Gränzenstein Béla államtitkár volt az ellenfél, akivel szemben apám kisebbségben maradt, de Gränzenstein, akit másutt is megválasztottak, soproni mandátumáról lemondott. Így került sor pótválasztásra. Az ellenfél Széchenyi Emil, a város és vármegye aktív főispánja volt. Apám 916:679 arányban győzött: Sopront első ízben képviselte Kossuth-párti képviselő a parlamentben.

Természetes, hogy apámat boldoggá tette a párt győzelme és saját népszerűsége. Vérmes reményekkel indult az országgyűlésre, hiszen országszerte az addigi ellenzék jutott többségbe. Sose mondta, sem akkor, sem később, de mégis azt gondolom, hogy hamar kiábrándult. A többségbe került pártok nem tudták elérni, hogy az uralkodó közülük nevezzen ki kormányt, Ferenc József Fejérváry Géza generálist nevezte ki miniszterelnökké, darabontkormányt állított az ország élére, a parlamentet pedig elnémította.

Az ügyvédi iroda, mint afféle érzékeny műszer hamar megérezte, hogy apám többet van Budapesten, mint Sopronban, forgalma gyengült, a képviselőség pedig pénzbe került. Anyám[3(188)] alacsony, vékony, nagyon szelíd asszonyka volt, de a bajban mindig sarkára állott. Amikor az országgyűlést egy év múlva

feloszlatták, anyámnak határozott kívánsága volt, hogy apám ne jelöltesse magát. Apám be is látta, hogy anyámnak igaza van. Így lett a képviselőházban utóda, ugyancsak függetlenségi párti programmal, dr. Csizmazia Endre törvényszéki bíró, aki állásáról lemondván Budapesten nyitott ügyvédi irodát, egy időben államtitkár is volt. Apám a soproni pártszervezet elnöke maradt, az 1791910. évi választáson ismét a Tisza-párt szerezte meg a többséget, következett a háború, a párt lapja, a Nemzetőr megszűnt, apám pedig kedveszegetten kivonult a közéletből.

Berecz Ábel 1890-ben

Az igazságért harcosan kiálló ügyvédek közé tartozott, híresek voltak az esküdtszék előtt mondott bátor, kemény beszédei. Egyébként is jó szónok volt és nagy vitázó. Népszerű ember volt, érdekes és nagyon jó ember, de hangos szavú, hamar robbanó, könnyen mérgelődő, viszont nem volt haragtartó, szívesen

nevetett, de gyakran elbúsulta magát. Így nagyon messziről visszatekintve, azt érzem, hogy csak félig volt soproni városlakó, fél lábbal élete végéig sági maradt és tudatosan hordozta magában apja és talán más ősök emberi sajátosságait. Talán ezt vette észre Móricz Zsigmond, akit soproni szereplései alkalmával vendégül láthattunk, amikor apámmal megismerkedett és egykettőre összemelegedett vele. Kérdezte, beszéltette, apám pedig beszélt, szívesen, 180„közönséget" érezve maga előtt még ízesebben ejtette a szavakat és megszaporította a kemenesaljai fordulatokat. Móricz Zsigmond pedig elővette a noteszt, bajusza alatt huncut mosoly vibrált, jegyezgetett, szemében különös fény villant. Ki tudja, melyik regényalakjára gondolt.

A 20-as évek vége felé apámnak kedves beszélő barátja volt Kiss János ezredes, a soproni gyalogezred akkori parancsnoka, a későbbi vértanú-altábornagy, művelt katona, történelemben és politikában járatos ember.[4(189)] Apámnak talán legjobb barátja és lelkes párthíve volt Bella Lajos régész, a várhelyi kutató. Apámat mérhetetlenül érdekelte a régészet, a történelem, a földrajz, a nyelvtudomány, ismerte az irodalmat kb. Jókaiig bezárólag, szerette a színházat és a cigányzenét; a rádiót elbírta, de a mozit ki nem állhatta. Sokat tudott és állandóan többet akart tudni. Sokszor örömmel mondta: gyerekek, ma megint tanultam valamit. Mindig tisztelettel emlékezett azokra, akiktől tanult: régi tanáraira, a líceumra, a Deákkúti Vármegyére. Újságcikkeiben sokféle téma megszólalt, még a csillagászatról is volt mondanivalója. Fiatalkorában tornász, birkózó, túrázó. Későbbi sportja az öregkor határáig a favágás volt. Este felé levonult a pincébe, ehhez külön öltözéke volt, hatalmas bükkfahasábokat fűrészelt és aprított darabokra.

Bizonyos, hogy ügyvédnek született és olyan politikusnak, aki a szabadságért küzd, az egyén szabadságáért és a haza szabadságáért. Más foglalkozásban, más magatartásban nem is tudom elképzelni. Az is bizonyos, hogy a diplomata simulékonysága, a kapitalista szerzési ösztöne merőben hiányzott belőle. Lelke mélyéig gyűlölte a Habsburgokat, a magyarság minden bajáért a Habsburgokat okolta és gyűlölte a telefont. Ordítva beszélt a kagylóba s nyitott ablak mellett az egész tér hallhatta, hogy apám telefonál. Például a szemben lévő vegyeskereskedésbe, hogy küldjenek fel két zsemlyét, pedig a kereskedő drót nélkül is hallotta a rendelést.

Persze akadtak ellentmondások is. Apám közös ezredben katonáskodott s pártjának egyik legfőbb követelése a magyar vezényszó volt. Amikor kisgyerek koromban játékpuskát kaptam, apám megtanított a fegyverfogásokra – német vezényszó mellett. Szintén kisgyerek voltam még, amikor apámmal Bécsben, a Mariahilfer-Strassén őgyelegtünk. Látom ám, hogy az úttest közepén nyitott hintó közeledik, előtte két szürke, a bakon libériás kocsis, lakáj, a kocsiban hajlott hátú, fehér szakállas katonabácsi. Apám megáll a járda szélén, leveszi kalapját, az én fejemről is lekapja a sapkát és fülembe súgja: „A király!" Állt, mint a cövek, mint a magyar történelem évszázados kettősségének élő szobra. Ennél jellemzőbb, hogy a képviselőválasztás idején az ellenpárt közjegyzőséget ígért neki, ha visszalép, apám az ajánlatot nem fogadta el. Ezt tőle hallottam. Másoktól tudom, hogy ugyanakkor nemesi kutyabőrt is ígértek neki, azt is visszautasította. Megmaradt jobbágyivadéknak.

Szerette az embereket, szerette az életet, pedig alapjában véve borúlátásra hajlott. Súlyos betegen is szerette az életet, még mindig olvasott, tanult, jegyezgetett, magyarázta a történelmet kedves jó kezelőorvosának, Dr. Lipner Pálnak (1895–1956) is. Teljes szellemi épségben hat évig birkózott a halállal, de soha nem említette, soha nem készült a halálra igazán. Utolsókat lélegzett, amikor ajtaja előtt egy öreg cigány kezében megszólalt egy ütött-kopott, szakadt húrú hegedű. Apám 87 évet élt, 1937. április 2-án halt meg.

181SOPRONI KÖNYVESPOLC

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Csapody István–Hiller István–Juhász Miklós–Mollay Jánosné–Nagy László–Sárvári László–Six Lászlóné–Varga Gábor: Barangolás a soproni erdőkben. Panoráma, Budapest, 1975. 144 lap + számos kép + 4 térkép

Csapody István–Hiller István–Juhász Miklós–Mollay Jánosné–Nagy László–Sárvári László–Six Lászlóné–Varga Gábor: Barangolás a soproni erdőkben. Panoráma, Budapest, 1975. 144 lap + számos kép + 4 térkép

Útikönyv-irodalmunkban új műfajt képvisel ez a könyv: ez az első erdei kalauz. Nem is egyszerű kalauz, hanem mindinkább veszélyeztetett bioszféránkban felhívás az erdő értékeinek és szépségeinek megvédésére, útmutató a természettől mindinkább elszakadó városi ember számára a természethez való visszatalálásra. A „Muck Andrásnak, a parkerdő-gondolat legkiválóbb soproni munkálójának emlékére” készült könyvet Muck András (1851–1925) unokájának, Madas Andrásnak előszava vezeti be, amely felhívja a figyelmet, hogy e kis könyv még azok számára is sok újdonságot tartogat, akik a soproni erdőket jól ismerik. Juhász Miklós bevezetőjében az erdő szerepéről szól urbanizált társadalmunkban.

Az első rész a soproni parkerdőket ismerteti. Csapody István fejezete („A soproni parkerdők történeti kialakulása”) címével ellentétben a parkerdőgondolat előzményeit, fejlődését vizsgálja. E témával helytörténetírásunknak, különösen pedig a soproni művészet- és irodalomtörténetírásnak érdemes volna még bővebben foglalkoznia, hiszen Csapody rámutat, hogy a soproni erdők szépségeinek felismerésére első adataink a XVIII. század végéről valók. Ez nem lehet véletlen, hiszen a XVIII. század főleg pedig Rousseau nyomán a korai romantika fedezi fel a természet szépségeit. A festők persze egész Európában Courbet felléptéig (1851) nem a szabadban, hanem a műteremben festik meg tájképeiket, de látásmódjuk mindenesetre változik, az írók és költők ugyancsak a realizmus térhódításával térnek el a tipizált természeti leírásoktól. Juhász Miklós a parkerdők három típusa (pihenő-, séta-, kiránduló-erdő) szempontjából a forgalomszámlálás alapján ismerteti a mai soproni parkerdőket. Három fejezet a hegyvidéki, a Fertő menti és síkvidéki parkerdők környezeti viszonyaival (Csapody István) foglalkozik és el is kalauzolja az olvasót (Mollay Jánosné, Csapody István, Juhász Miklós, Varga Gábor), külön is felhívja a figyelmet az erdei tornapályára, a tanösvényekre és a terület növényföldrajzi ritkaságaira. Különösen Csapody István fejezeteiből (vö. még Erdei barangolások. Képek az erdők élővilágából) döbbenhet rá az ember, mennyire nem ismerjük a három növény- és állatföldrajzi táj érintkező területének 568 gombafaját, 1452 virágtalan és virágos növényfaját, 6230 rovarfaját, stb.! Mindmegannyi feladat iskolai és felnőttoktatásunk számára.

A könyv második része („Az ember és környezete”) környezetvédelmi kérdésekkel foglalkozik: parkerdők az erdészeti oktatásban (Hiller István), az egyetem botanikus kertje (Csapody István), Sopron gyógyklímája (Nagy László), az erdők zajcsökkentő hatása (Juhász Miklós–Sárvári László), a soproni erdők levegője

(Juhász Miklós–Six Lászlóné).

A felhasznált és a további elmélyedésre ajánlott irodalom jegyzéke (Csapody István) zárja a hasznos kötetet, amelynek még számos bővített kiadást kívánunk.

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Barkóczi, László–Mócsy, András: Die römischen Inschriften Ungarns (RIU). 1. Lieferung: Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum–Arrabona. Mit 132 Abbildungen, 261 Zeichnungen und 3 Landkarten. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 300 lap

182Barkóczi, László–Mócsy, András: Die römischen Inschriften Ungarns (RIU). 1. Lieferung: Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum–Arrabona. Mit 132 Abbildungen, 261 Zeichnungen und 3 Landkarten. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 300 lap

1873-tól jelentek meg a Th. Mommsen szerkesztette Corpus Inscriptionum Latinarum harmadik kötetében a magyarországi római feliratok. A kötet lezárása óta eltelt több mint 70 esztendő alatt a magyarországi feliratos anyag megduplázódott, ugyanakkor számos, korábban közölt felirat eredetije ma már nem lelhető fel. A feliratokkal kapcsolatos szakirodalom is növekedett. Mindez szükségessé tette a feliratok új számbavételét, kiegészítve az emlékek korábban nem közölt leírásával, valamint egy-egy feliratra vonatkozó irodalommal. A nyugat-magyarországi (Győr-Sopron, Vas megye) kötettel megindult magyarországi sorozat tulajdonképpen előmunkálat a római kori feliratok nemzetközi kiadványának elkészítéséhez.

A két megye római feliratai természetesen az egykori római városok köré csoportosulnak. Savaria (Szombathely) 122 felirattal szerepel, Vas megye 38 felirattal; Scarbantia (Sopron) 51 felirattal, környéke 23 felirattal; Ad Flexum (Mosonmagyaróvár) 2 felirattal, Győr 34 felirattal, mindkettő környéke, azaz a római határvédelemnek *(limes)* e szakasza 14 felirattal. Sopron környékéről Szil, Répceszemere, Iván, Újkér, Gyalóka, Lövő, Pinnye, Fertőszéplak, Hegykő, Osli, Magyarfalva (Harka), Sopronkőhida és Fertőrákos szerepel római feliratok lelőhelyeként. A Sopronból közölt 51 felirat közül 31 jelent meg az említett Corpusban (ebből 8 felirat eredetije nincsen meg!); 14 azóta előkerült feliratról tudunk, 6 felirat lelőhelye pedig ismeretlen. A feliratok Scarbantia életének egyetlen írásos emlékei; a régebben feltártak ezenkívül a soproni műgyűjtés, a helytörténeti érdeklődés tanúbizonyságai, amivel Wolfgangus Lazius (1514–1565) bécsi egyetemi tanár 1541. évi soproni látogatása óta lehet számolni.

A kötet nemcsak a feliratok szövegét és irodalmát közli, hanem a feliratokat tartalmazó emlékek anyagára, méreteire, kivitelezésére vonatkozó adatokat, a feliratok rajzát, sőt a kötethez csatolt 132 képen a fontosabb feliratok fényképét is. Mindez kifogástalan kivitelben, ami a kötetet megbízható forrásmunkává teszi. Egyetlen megjegyzésünk az Ivánban talált római felirattal kapcsolatos. Az ehhez fűzött megjegyzésben a kötet feloldatlanul hagyja az irodalomban talált utalást: „Csatkai III, 158”. A kötet használója ebből nem feltétlenül jön rá arra, hogy itt Csatkai Endre „Sopron vármegye műemlékei” című műve III. kötetéről (Sopron, 1937) van szó.

Szóvá kell tennem a német fordítás néhány következetlenségét. A fordító általában a magyar helyrajzi

elnevezéseket használja. Egyes esetekben közli a német nevet is, ami főleg a kötet külföldi használója, ill. a régebbi irodalom miatt fontos (hiányzik Pannonhalma német *Martinsberg* neve, holott a 223. lapon az azonosítás ezt megkívánná). Egyáltalán nem helyeselhető azonban, hogy a fordító önkényesen gyárt német neveket. A soproni *Bécsi domb* ugyanis nem „Wiener Hügel", hanem a szóföldrajznak és a helyi használatnak megfelelően *Wiener Berg;* a *Kecskehegy* ugyanezen okokból nem „Ziegenberg", hanem *Geissberg.* A győri *Káptalandomb*-nak sincsen tudtommal német *Kapitelhügel* neve, Ravazdon sincsen *St. Willibald-Hügel.* A neveknek is van művelődéstörténeti értékük, ezért a műemlékekhez hasonlóan védelmet érdemelnek.

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Hadrovics, László: Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1974, 564 lap + 12 hasonmás

183Hadrovics, László: Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1974, 564 lap + 12 hasonmás

A török elől menekülő horvátok a XVI. században települtek le Moson, Sopron és Vas vármegyékben és a XVII. század végéig virágzó horvát településeket hoztak létre, sőt számarányukhoz képest a nem horvátlakta községekben is működő papok és tanítók révén jelentős szerepet játszottak e vidék művelődésében (vö. még SSz. 1970, 288; 1971, 287). Ez alól Sopron városa sem kivétel.

Írásbeliségükről, irodalmukról az első összefoglaló feldolgozás 1912-ben Sopronban jelent meg (Szedenich, File: Nasi pisci i nasa knjizevnost), amely azonban óvatosan és kritikával használandó. Hadrovics könyve számbaveszi a nyugat-magyarországi horvátok XVI–XIX. századi nyelvemlékeit, részletesen leírja hangjelölésüket, feldolgozza alaktanukat, mondattanukat, szókincsüket, etimológiai megjegyzésekkel kiegészített szójegyzéket közöl, végül szövegmutatványokat az egyes nyelvemlékekből. E nyelvemlékek közül nemhogy csak az utóbbi évtizedekben, részben éppen Hadrovics László kutatásai nyomán vált ismeretessé. Így pl. a protestáns posztillák 1568. évi kiadása, amelynek egyik fordítója a horvátok reformátora, a kismartoni (Eisenstadt) Stipan Konzul Istranin, a mi Lackner Kristófunk mostohaanyjának édesapja volt; Gergur Pythiraeus-Mekinic sopronkeresztúri lelkész egyházi énekei (1609, 1611); egy 1732. évi evangélium-fordítás. A horvát nyelvemlékek jelentős része a régi Sopron vármegyéből származik, ill. Sopron város valamelyik nyomdájában jelent meg. Így pl. egy kelénpataki (Klingenbach) latin misekönyvben (ma a győri szemináriumi könyvtárban) maradtak fenn a nyugat-magyarországi horvátok legrégibb, kézírásos nyelvemlékei, még pedig latinbetűs, cirillbetűs és glagolita írással (Miatyánk, húsvéti ének); Szabadbárándból (Warasdorf) való egy 1625. évi kézírásos bírósági jegyzőkönyv; Sopronban a XVIII. és a XIX. században több imakönyv számos kiadásban jelent meg, továbbá Kragel Mária Eberhard szervita rendi szerzetes elmélkedései (1763), egy kalendárium (1806), a termékeny peresznyei Josef Ficko (1772–1843) művei, Moson, Sopron és Vas vármegyei népdalok (1871), stb. Kéziratos emlékek még Sopron vármegyéből az 1769. évi horvátzsidányi hegytörvény, amelynek 70 artikulusát tanulságos összevetni a két évvel korábbi káptalanvisi hegytörvény 44 artikulusával (SSz. 1974, 69–74); továbbá a XIX. század elejéről való horvátzsidányi, peresznyei, szarvkői (Hornstein), köpcsényi (Kittsee), fraknói

(Forchtenau), répcemicskei (Strebersdorf) és ólmodi (Bleigraben) prédikációk.

E különféle nyelvemlékek tanúsítják, hogy a horvát nyelv nyugat-magyarországi fennmaradásához és ápolásához az írásbeli rögzítés különböző alkalmai, nem-nyelvjárási használata (közigazgatás, templom) sokban hozzájárultak. Bár Nyugat-Magyarországon mind a három horvát nyelvjárás (ca, sto, kaj) él, a nyelvemlékek az első nyelvjárás irodalmi uralmáról tanúskodnak. E nyelvjárást beszélők közül kerültek ki a nyelvemlékek írói és nyilván a betelepülő horvátok nagyobbik része. A horvátok általában többnyelvűek (horvát, magyar, német) voltak, a műveltek, főleg a papok, orvosok és tanítók ezenkívül még latinul (esetleg görögül és héberül) is tudtak. Frankovith Gergely doktor, az első, 184magyar nyelvű soproni orvosi könyv (1588) írója is horvát származású, hasonlóképpen Kaleschiák Péter (1616–1696), az első soproni egyháztörténetíró (SSz. 1942, 86–89). A horvátok szerepével kapcsolatban helytörténetírásunknak még vannak feladatai.

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart. Bearbeitet von Adelheid Schmeller-Kitt nach Vorarbeiten von Julius Fleischer †, mit einem Beitrag von Hansjörg Ubl. Verlag Anton Schroll & Co, Wien, 1974, 589 lap + 660 kép (Österreichische Kunsttopographie Band XL)

Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart. Bearbeitet von Adelheid Schmeller-Kitt nach Vorarbeiten von Julius Fleischer †, mit einem Beitrag von Hansjörg Ubl. Verlag Anton Schroll & Co, Wien, 1974, 589 lap + 660 kép (Österreichische Kunsttopographie Band XL)

1932-ben Csatkai Endre és Dagobert Frey tollából, az Osztrák Műemléktopográfia 24. köteteként jelent meg a kismartoni járás, valamint Kismarton és Ruszt városok műemléktopográfiája; 20 évi előmunkálat után pedig Burgenland műemléki topográfiájával foglalkozó második kötet, amely a felsőőri járás műemlékeit dolgozza fel, összesen 91 települést (1970 óta 28 közigazgatási egység).

A rómaikori emlékek összefoglalása és a művészettörténeti bevezető után betűrendben következnek az egyes települések fekvésük, történetük tömör, józan összefoglalásával, műemlékeik pontos leírásával. Mindez kitűnő papíron, kitűnő fényképekkel és rajzokkal, régi látképekkel illusztrálva. Minthogy ez a terület 1921-ig Magyarországhoz tartozott, számos magyarországi vonatkozása van. A kötet munkatársai ezért lelkiismeretesen igénybe vették nemcsak a vonatkozó magyar szakirodalmat, hanem magyar szakemberek segítségét is. Nyeresége a kötetnek, hogy a sorozat előző köteteivel szemben, e határvidék jellegének megfelelően feldolgozza a népi építkezés emlékeit is, így különösen a tornácos parasztházakat.

Ezen a helyen természetesen bennünket elsősorban a soproni vonatkozások érdekelnek, hiszen a felsőőri járásnak a múltban művészeti központja nem lévén, a környező magyarországi és ausztriai művészeti központok kisugárzó hatása alatt állt. A soproni festők közül a XVIII. századi Dorffmaister István (vö. még SSz. 1962, 114, 142; 1972, 92) és Sedlmayr András (vö. még SSz. 1937, 212) működésére kapunk újabb adalékot (Felsőőr–Oberwart, Incéd–Dürnbach; Borostyánkő–Bernstein); a szobrászok közül az ugyancsak XVIII. századi Pärr József (Borostyánkő) és Minich Miklós (Pinkafő–Pinkafeld) szerepelnek. A XIX. század első évtizedeiből két soproni ötvös, Rombauer István (Felsőkethely–Neumarkt im Tauchental)

és Heckenanst Dániel (Borostyánkő, Vasszék–Eisenzicken) neve fordul elő. Megemlítendő még egy *WM* monogrammos soproni ötvös ezüstkelyhe 1840-ből Nagypéterfa (Grosspetersdorf) ev. templomában, ugyanitt Seidelmann Károly soproni orgonaépítő (vö. SSz. 1972, 309) orgonája. És aztán számos harang a soproni Seltenhofer-cégtől. Mindez a soproni művészettörténet, sőt a gazdaságtörténet (Sopron piaci körzete!) szempontjából ösztönzést adhat további belterjes kutatásokhoz.

Mollay Károly

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / 185Zimmermann, Hans Berhard: Der arme Reiche. Ein burgenländischer Jedermann. Karpatendeutsche Landsmannschaft, Wien, 1975, 32 lap

185Zimmermann, Hans Berhard: Der arme Reiche. Ein burgenländischer Jedermann. Karpatendeutsche Landsmannschaft, Wien, 1975, 32 lap

Elismerés illeti a burgenlandi hely történetírás kiváló képviselőjét, a jelenleg Bécsben élő H. B. Zimmermannt, hogy ismét földolgozta a Fertő-tótól keletre eső burgenlandi tartományrész egyik népi színjátékát. Ismét földolgozta: harmadiknak a sorban. Először a pinkafői (Pinkafeld) ifjúság előadásában ismerte meg a nagyközönség, majd a második változatot már Ausztria és az NSzK színházlátogatói és rádióhallgatói is láthatták-hallhatták. Az új földolgozást – Zimmermann szerint – a népi színmű örökre időszerű üzenete indokolja. A nép igazságtevő vágyait, egyenlőséget áhító törekvéseit fejezi ki e játék: a pazarló-élvező gazdagok osszák meg jómódjukat a szegényebbekkel, a fejlődésben elmaradtakkal. Ezt az anakronisztikus fogalmazást lehetővé teszi az a tény, hogy Zimmermann korunk nagy humanistájára, Albert Schweitzerre hivatkozik, mint aki példát mutatott az igaz és szívbéli együttműködésre. A népi színmű a vallásos példázatba rejti a nagy igazságot az élet értelméről, elutasítja az öncélú habzsolás, a kíméletlen költekezés csömörbe fúló örömét. A színjáték átdolgozott formájában is utal az ősforrásokra: a passiójátékokra, az iskolai színjátékokra, amelyekből a mai Burgenland valamennyi nemzetisége (az osztrák, a magyar és a horvát) valaha egyként kivette részét, s melynek lecsapódását a népszokásokban ma is érezzük. Ez a feldolgozás ösztönzést adhat e népszokások, játékok komparatív vizsgálatára, e vizsgálódásba bevonva – természetesen – hazánk nyugati határszélének (Sopron környékének) etnográfiáját. Az osztrák talajban gyökerező népi színjáték közreadása így – közvetve – a nyugat-magyarországi etnográfiai kutatásokat is serkentheti.

Fried István

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Ödenburger G'schichten: Heitere und nachdenkliche Skizzen von Ignaz A. Schiller I. München, 1974, 40 p.

Ödenburger G'schichten: Heitere und nachdenkliche Skizzen von Ignaz A. Schiller I. München, 1974, 40 p.

Ignaz A. Schiller, egykor népszerű soproni újságíró, ismertebb nevén „Náci" füzetei a huszas-harmincas évek Sopronának kedvelt olvasmányai voltak. Az 1974 első napjaiban elhunyt jó humorú íróra rendkívül

jellemző Sterbenz Károlynak az 1940-es években készült rajza (levelezőlap formájában is ismert), ahol az írót úgy ábrázolja, amint figyeli a Kis Várkerület németajkú beszélgető kofáit, jegyzi kis történeteiket.

Valóban, Ignaz A. Schiller azt vallotta, hogy „ein Witz nur so humorvoll und gediegen ist, wenn man ihn so bringt, wie er das 'Licht der Welt' erblickt hat". Náci bácsi történetei anyagát valóban kisemberek közt, piacon, borkimérésekben gyűjtötte. 1974-ben jelent meg Eugen Schusteritsch gyűjtésében Münchenben az az igényes kiállítású füzet, mely Ignaz A. Schiller történeteit sorozatban kívánja megjelentetni. A bevezető novella, a kissé férfias humorú vadásztörténet („Das verhunzte Pörkelt") kevésbé jellemző Schiller alkotói metódusára, a Johannas Firmung már jámborabb hangvételű elbeszélés, hiszen az ő történeteire inkább a Witz, a Schnurre, a tréfa, a bohóság hangütése a jellemzőbb. Ugyanígy meghatározó a környezet: Frau Nettl, Frau Wabi, vagy a 186nagyerejű Christl lakóhelye a Bécsi utca, az Újteleki utca, a Balfi út és a Wieden környéke. Eugen Schusteritsch összeállítása már részben elenyésző világot örökít meg. Ezért van a Schiller-tréfáknak, a különböző, műfajilag Kurzgeschichtenek nevezhető írásoknak mondanivalója néprajzos és nyelvjárásgyűjtő számára. A szerkesztő bevezetőjében arra hivatkozik, hogy Schiller a történeteit egy-egy kiadványában megismétli, vagy elemeiben újra beépíti, ezért az írásokat válogatva adja ki.

Annál inkább szükséges lenne, hogy az egyes írások első megjelenési helyét az írások végén olvashassuk. Jó lenne némi jegyzetanyag segítségével látni a variánsok összefüggéseit is. Ezt várnánk már a sorozat következő füzetében, a zárófüzetben pedig a hét Schiller-könyv pontos könyvészeti leírása mellett jó lenne olvasni egy teljes Ignaz A. Schiller bibliográfiát az Oedenburger Zeitung-ban és másutt megjelent írásokról. Náci bácsi a hatvanas években német nyelvű Lackner-regényre is készült. Mi íródott meg ebből? Minderre választ kaphatnánk, ha másképp nem, egy itthon élő bibliográfus bekapcsolásával.

A szép kivitelű füzetet Sterbenz Károly, Brada N., Czeike Albert, Schmidt Hildegard, Mechle József, Mühl Aladár és Steiner Antal rajzai díszítik.

Kovács József László

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Aujeszky László–Schilling Ferenc–Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő-táj geoszférája. Budapest. 1974. 254 lap. (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 1. kötet.)

Aujeszky László–Schilling Ferenc–Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő-táj geoszférája. Budapest. 1974. 254 lap. (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 1. kötet.)

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége a 2051/1967 Korm. sz. határozat alapján a Fertő táj kutatásának koordinálása céljából életre hívta a MTA Fertő-táj Bizottságot. A Bizottság 1968-ban alakult az Akadémia Orvosi, Műszaki, Agrár, valamint Föld- és Bányászati Tudományok Osztályainak képviselőiből. A Bizottság célja egyrészt a Fertő táj tudományos kutatása, másrészt a tájegység hasznosításának tervezése. A Bizottság az alakulása óta megjelentette a „Fertő tó és környékének fejlesztése és tudományos kutatása" című tanulmányt, amely a munkában résztvevők alapvető tájékoztatására szolgált. (Vö. Pichler János: SSz. 1972. 99–115). A Győr-Sopron megyei Tanács V. B. elnökének megbízásából „Helyzetfelmérő tanulmányok" címen kiadta hat kötetben a Fertő tájjal

kapcsolatos kutatások és feltárások eredményeit. Lászlófy Woldemár szerkesztésében, a Magyar Hidrológia Társaság Soproni Csoportjának közreműködésével elkészült a 2652 címszót tartalmazó „A Fertő táj Bibliográfiája” című mű. (Vö. Hiller István: SSz. 1973. 377–8). A hat kötetes „Adatgyűjtemény”-ből 1975-ig három kötet jelent meg. A tervezett mű 26 szakági terület eddigi eredményeit tartalmazza és a „Fertő táj monográfia” előkészítését szolgálja. A Fertő táj monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény első kötete a Fertő táj geoszférájával foglalkozik. A mű egyes fejezetei:

187Adatok a Fertő táj geológiai és hidrológiai viszonyairól. (Kisházi Péter, Boldizsár István)

Geofizikai mérések eredményei. (Ádám Antal)

A Fertő tó vízgyűjtőjének geomorfológiai térképe és a térkép magyarázata. (Ádám László)

Éghajlati adatok. (Antal Emánuel)

Összefoglaló értékelés. (Vendel Miklós)

A szerzők 106 oldal terjedelemben ismertetik a táj védelmi körzethatáron belül eső területre vonatkozó geológiai és hidrogeológiai jellegű adatokat, amelyek eddig nyomtatásban nem jelentek meg. A két térképmelléklet tájékoztatást nyújt egyrészt a táj védelmi terület földtani viszonyairól, másrészt megadja a területre eső fúrások helyét. A helységek szerint megadott tárgymutató nagy mértékben elősegíti az adatgyűjtemény használhatóságát. Felsorolják azokat az adatforrásokat, amelyek a különféle intézmények adattárában fellelhetők voltak. Annak ellenére, hogy az adatok felderítése a szerzők szerint teljesnek nem mondható, aligha van olyan forrásmű, amely elkerülte az összeállítók figyelmét.

A 16 oldalas geofizikai tanulmány nyolc helyszínrajzot és kilenc rajzmellékletet tartalmaz. A Fertő tájon eddig csak igen szórványos geofizikai kutatás folyt. A Mecseki Ércbányászati Vállalat a területen 1970–1971-ben sokirányú kutatásba kezdett, de a mérési eredmények, azoknak földtani-geofizikai értelmezése nem kerültek nyilvánosságra.

A Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet 1971-ben kiadta a Fertő tájat is magában foglaló 1:200 000-es gravitációs és földmágneses térképsorozatát. A térképlapok azonban a titkos ügykezelés rendelkezései alá tartoznak. Felmerül a kérdés, meg van-e a lehetőség a mérési anyag bemutatására és főként hasznosítására. Az előírt szempontokat is figyelembe véve az adatgyűjtemény a tellurikus, magnetotellurikus, szeizmikus és a geoelektromos kutatások eredményeit közli. A geomorfológiai tanulmány terjedelme 38 oldal, amelyet geomorfológiai térkép és a vonatkozó irodalmat tartalmazó 5 oldalas jegyzék egészít ki. Három fejezete a vízgyűjtőterület természetföldrajzi jellemzésével, ősföldrajzi fejlődéstörténetével, a domborzat genetikus morfológiai formáival foglalkozik. A 13 oldalas éghajlati tanulmányhoz 53 táblázat és a szélirányok gyakorisági eloszlását feltüntető ábra tartozik. A tó környékén a hazai oldalon két főállomás rendelkezik hosszú adatsorral, ami lehetővé teszi a klimatológiai gyakorisági és valószínűségi értékek levezetését. A meteorológiai adatgyűjtés legfőbb bázisa Sopron és Magyaróvár, ahol 1901–1970 között végzett megfigyelések hosszú adatsora áll rendelkezésre. A Fertő tó vízfelszíne fölött a magyar területen 1969-től, az osztrák oldalon pedig 1966-tól kezdve folyik rendszeres meteorológiai adatgyűjtés.

Zádor Alfréd

vízgazdálkodása. Budapest, 1975. 176 lap. (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 2. kötet)

188A Fertő-táj hidroszférája és vízgazdálkodása. Budapest, 1975. 176 lap. (A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 2. kötet)

Az általános tájékoztatón kívül, – amellyel az első kötet ismertetésében már foglalkoztunk – a második kötet az alábbi fejezeteket tartalmazza:

A tómeder, a vízgyűjtőterület, valamint a vízháztartás adatai. (Zorkóczy Zoltán, Kleininger Ferenc, Kalmár István)

Felszín alatti vizek. (Korim Kálmán, Ihrig Dénes)

A Fertő tó vízminősége. (Pásztó Péter)

A nádasok vízkémiája. (Donászy Ernő)

Balf gyógyfürdő és forrásai. (Schulhof Ödön)

Összefoglaló értékelés. (Bencsik Béla)

A tómeder, a vízgyűjtőterület, valamint a vízháztartás adatait tartalmazó tanulmány terjedelme 36 oldal, amelyet 20 db melléklet, 10 db táblázat és a vonatkozó irodalmat tartalmazó jegyzék egészít ki. Az Adatgyűjtemény e fejezete kizárólag a már meglévő adatok összegyűjtésére és rendszerbe foglalására szorítkozik, a forrásmunkák megjelölésével.

A rajzmellékletek és táblázatok képezik a tanulmány gerincét, amelyek a Fertő tóra és vízgyűjtőjére vonatkozólag értékes adatokat tartalmaznak. A közölt adatok azonban nem mindig egyértelműek. A vízgyűjtőterület lehatárolása sem egységes, mert egyes szerzők más-más részvízgyűjtőkből állítják össze a teljes vízgyűjtő területet. A különböző területadatokat táblázat tartalmazza. A tó és vízgyűjtőjének hidrometeorológiai észlelő hálózata a kutatás érdekében létesült. A működő 17 állomásból 12 az osztrák oldalon, 5 a magyar részen fekszik. A vízgyűjtőterülettel kapcsolatban elmondottak érvényesek a lefolyási tényezőre is. Az egyes szerzők által számított értékek nagy szórása szükségessé teszi a lefolyási tényező egyértelmű számítási módszerének kidolgozását. A tó részletes felmérését az osztrák oldalon 1963-ban Fritz Kopf osztrák mérnök, magyar oldalon az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság (ÉVIZIG) végezte. A két felmérés alapján az ÉVIZIG készített egységes dokumentációt, amely lehetőséget nyújtott a víztérfogat és vízfelület számításához. A nádövezet változását 1794–1958 évek között, térképmelléklet ábrázolja. A térkép jól mutatja a nád terjedését az eltelt 171 év alatt. A meteorológiai adatok hiányosak. A bemutatott állomások csapadékadatai 1923–1965 közötti időszakra az osztrák vízrajzi évkönyvekből, 1968-tól pedig az ÉVIZIG által rendelkezésre bocsátott adatokból valók. Párolgásméréseket 1961-ben a Vízügyi Tudományos Kutatóintézet (VITUKI) indított meg a fertőbozi állomáson.

Vízállásadatokat a tóra telepített hét vízmérce szolgáltatja. A vízszintingadozásra jellemző, hogy a tó két ellentétes oldalán lévő (Neusiedel–Mekszikópuszta) 189vízmércén egyidejűleg mért vízállás közti különbség meghaladja az 50 cm-t. Tisztázatlan kérdés a felszín alatti hozzáfolyásból származó vízhozam, amely a tó vízháztartási mérlegének legbizonytalanabb tagja. Részben ennek tulajdonítható a vízháztartási mérleg megbízhatatlansága.

A Fertő szabályozása több évszázad óta foglalkoztatja a vízügyi szolgálat szakembereit. A lecsapolási kísérletek kudarca után a vízszintszabályozás kérdése került előtérbe. A tájat érintő területen három belvízöblözet helyezkedik el, a mekszikópusztai, sarródi és tőzeggyári.

A Fertő táj 10 községéből 9 már rendelkezik közműves vízellátással. A Fertő táj tehát vízellátás tekintetében az országos átlaghoz képest kedvezőbb helyzetben van. Csatornázásról e községekben sajnos nem beszélhetünk.

A térségben két fürdő üzemel, a balfi gyógyfürdő és a hegykői termálfürdő. Balfon szénsavas ásványvízpalackozó üzem is működik. A Fertő tó vize összetétele miatt öntözésre nem alkalmas, ezért mezőgazdasági hasznosításáról nem lehet szó.

A felszín alatti vizekről készült 13 oldalas tanulmány öt rajzmellékletet tartalmaz. A felszín alatti vizek hagyományos osztályozása szerint a Fertő tó körzetében talajvizet, hasadékvizet és rétegvizet különböztetünk meg. A vízemeletek elhatárolása, különösen a talaj és rétegvíz esetében, sokszor nem éles, átmenetek fordulnak elő. A tófenéken feltörő talajvízforrásokról ezidő szerint adataink nincsenek. A tájvédelmi körzethatár közelében elhelyezett talajvízészlelő kutak rendeltetése a talajvízállás és talajvízmozgás észlelése. A hasadékvíz a miocén tortonai és részben szarmáta mészkő képződményekben fordul elő. A fertőrákosi és balfi források ide sorolhatók. A Fertőtől keletre haladva számos rétegvízzel találkozunk, amelyek közül legjelentősebb a fertőbozi forrás. A tó vízminőségét ismertető tanulmány mindössze két oldal terjedelmű, amelyhez a vízmintavételi helyek térképe és a felhasznált forrásmunkák jegyzéke tartozik.

Az 1920-as évek második felében nagy lendületet vett a Fertő tudományos kutatása úgy a magyar, mint az osztrák részről. A rendszeres komplex kutatás azonban csak az 1960-as évekre tehető. 1960–61-ben a VITUKI végzett vízminőségi vizsgálatokat, majd 1967-től az ÉVIZIG folytat tervszerű vízmintavételt és laboratóriumi vízelemzést. A vizsgálatok kiterjednek a tó fizikai, kémiai és biológiai állapotának meghatározására.

A nádasok vízkémiájáról szóló tanulmány négy oldalból és egy térképmellékletből áll. Az OMMI Vízélettani Osztályának 1966–68 évekből származó vízkémiai adatgyűjteménye szerint a nádas terület vízkémizmusa eltér a tó nyílt vízének homogénabb vízminőségétől. A csatornákon a nádasokba áramló víz összetétele a bomlási folyamatok hatására lényegesen megváltozik. Minőségileg a tó hidrogénkarbonát-magnézium-nátrium típusú szikes tó, amelynek vízkémizmusa nagyon hasonlít a Velencei tó víztípusához.

190A balfi gyógyfürdőt és forrásait 98 oldal terjedelmű tanulmány ismerteti, amelyet egy térkép egészít ki. A 14 leírást tartalmazó mű tájékoztatást nyújt a fürdő történetéről, az 1859-től napjainkig eltelt több mint száz évről. Az újabbkori beható kutatások 1952-ben indultak meg. Az Országos Balneológiai Intézet méréseket végzett, megállapította az egyes források vízhozamát és vizének összetételét. A Földmérési és Talajvizsgáló Vállalat (FTV) 1969-ben a fürdő tervezett rekonstrukciója érdekében a vízbeszerzés fejlesztésének lehetőségeit kutatta, figyelemmel Balf község és a létesítendő szanatórium ivóvízellátására. A feltárás 6 db kút lemélyítésével történt. A vizsgálat megállapította, hogy a jelenlegi forrásokat nem a tényleges vízadó rétegre telepítették, azok megszüntetését és új víznyerőhelyek kiképzését javasolja a tervező. Az Országos Gyógyfürdő Igazgatóság 1966–68 években végzett hidrológiai és balneotechnikai vizsgálatokat. A fürdő kénes vízét a Mária, István és Fekete források szolgáltatják, amelyek vízhozama 50–60 l/perc. A községtől nyugatra, mintegy másfél km-re lévő savanyúvíz kút vízét palackozzák, s mint

ásványvíz kerül forgalomba.

A FTV a Fertő tó környékén végzett kutatások eredményeit vízminőségi szempontból vizsgálva megállapította, hogy Balf környékén glaubersós ásványvíz nem található. A fertőrákosi vitorlástelepen mélyített 150 m-es kutatófúrás vízét a nátriumkloridos glaubersós keserűvizek csoportjába sorolhatjuk. Gyakorlatilag azonos a jászkarajenői Mira vízzel.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

191MUNKATÁRSAINK

Dr. Winkler Gábor okl. építészmérnök 9027 Győr, Tompa M. u. 12;

Dr. Vanyó Tihamér főiskolai tanár, Pannonhalma;

Dr. Katona Imre tud. osztályvezető, Iparművészeti Múzeum, 1091 Budapest, Üllői út 33–37;

Dávidházy István műszaki tanácsadó, Soproni Szőnyeggyár, Sopron, Kossuth Lajos u. 14;

Gömöri János régész, Liszt Ferenc Múzeum, Sopron;

Dr. Vida Tivadar tud. főmunkatárs. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár, 1029 Budapest, Előd u. 54;

Dr. Tompos Ernő mérnök, Sopron, Táncsics u. 23;

Dr. Berecz Dezső ny. ügyvéd, Sopron, Kisfaludy u. 8;

Dr. Mollay Károly tszv. egy. docens, ELTE Német Tanszék, 1113 Budapest, Edömér u. 6.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Helyreigazítás:

Helyreigazítás:

Folyóiratunk idei első számában az alábbi értelemzavaró sajtóhibákat fedeztük fel:

1. Az 1. lap 5. bekezdésében Fényi utóneve helyesen nem Adolf, hanem Gyula.

2. A 69. lapon alulról a 12. sorban 1973 fm helyett 173 fm-t kell érteni.

3. A 76. lapon, alulról a második bekezdés élén álló 1974-es évszám helyesen 1947.

4. A 94. lapról a Bátyai nevével kezdődő szakasz éléről lemaradt a „Nekrológok” szó.

5. A 96. lap aljáról a „Die Ödenburg-Bibliographie…” társszerzőjének, Mastalirné Zádor Mártának a neve maradt el.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Winkler, Gabriel: Neuzeitliche Baudenkmäler in Ödenburg
Vanyó, Tihamér: Die militärische, die öffentichen und die Wirtschaftsverhältnisse des Ödenburger Komitates (1640–1690). Fortsetzung

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Katona, Emmerich: Die Entstehung des Schloss-Systems der Familie Esterházy

Kleine Mitteilungen

Dávidházy, Stefan: Der Willkommbecher der Ödenburger Tuchknappen-Bruderschaft (mit deutschem Auszug)
Gömöri, Johann: Ein eisernes Ringknaufschwert aus Ödenburg
Vida, Theodor: Ein lateinischer Brief des Schriftstellers und Redakteurs Adolf Frankenburg (1811–1884)

Kulturelles Leben in Ödenburg

Tompos, Ernst. Heraldisches aus dem Ödenburger Bäckermuseum (mit deutschem Auszug)
Domonkos, Otto: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Museums im Jahre 1975
Hárs, József: Noch ein Wort über Soprons Goldmedaille

Nekrologe

Berecz, Desider: Vor 126 Jahren wurde Abel Berecz geboren

Bücherschau

Mollay, Karl: Csapody, Stefan–Hiller, Stefan–Juhász, Nikolaus–Mollay, Gabriella–Nagy, Ladislaus–Sárvári, Ladislaus–Six, Ilona–Varga, Gabriel: Wanderungen in den Ödenburger Wäldern. Bp., 1975 (ung.)
Mollay, Karl: Barkóczy, László–Mócsy, András: Die römischen Inschriften Ungarns (RIU). 1. Lieferung:

Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum–Arrabona. Bp., 1972.
Mollay, Karl: Hadrovics, László: Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Wien, 1974.
Mollay, Karl: Schmeller-Kitt, Adelheide: Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart. Wien, 1974.
Fried, Stefan: Zimmermann, Hans Bernhard: Der arme Reiche. Wien, 1975.
Kovács, Josef Ladislaus: Schiller, Ignaz A.: Ödenburger G'schichten. München, 1974.
Zádor, Alfred: Aujeszky–Schilling–Somogyi: Die Geosphäre der Gegend des Neusiedler-Sees, Budapest, 1974. Die Hydrosphäre und die Wasserwirtschaft der Gegend des Neusiedler-Sees, Budapest, 1975.

Unsere Mitarbeiter

Berichtigungen

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 1974, 195–215.

2 (Megjegyzés - Popup)

A 19. század soproni építészetével foglalkozó irodalom: SSz. 1969, 370. Az ott felsorolt tanulmányok az alábbi írásokkal bővültek: Tompos Ernő: Handler Ferdinánd vázlatkönyve. SSz. 1966, 259; Winkler Gábor: Az első soproni Építésügyi Szabályzat, 1836. Városépítés 1969, 6. szám. 18; uő.; A Lenck család mauzóleuma a soproni evangélikus temetőben. Műemlékvédelem 1971, 34; uő.; „Rendelet a beton- és vasrácsozatos betonszerkezetek alkalmazására", Sopron, 1890. (A soproni beton- és vasbetonépítés kezdetei). Magyar Építőipar 1973, 569; uő.; Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem 1973, 164; u.: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 1974, 195; uő.: Soproni műemlékek építési idejére vonatkozó adatok. SSz. 1972, 357; uő.: Harmadszor avatnak színházat (A soproni színház építésének története). Kisalföld 1974. nov. 21; uő.: A szép épületbelsők alkotója (Száz éve halt meg Hild Ferdinánd soproni építész). Kisalföld 1974. nov. 23; uő.: A Széchenyi kastély főépületének helyreállítása, Nagycenk. Magyar Építőművészet 1974, 54; uő.: Megújul a régi (A Lenin krt. 77. számú ház története). Kisalföld 1975. jún. 29. A szervezett műemlékvédelem első soproni emlékével foglalkozik Domonkos Ottó: Sopron város műemléki szabályrendelete 1886-ból. Műemlékvédelem 1969, 129.

3 (Megjegyzés - Popup)

Az Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1967. 3–4. számában dr. Preisich Gábor és Benkhard Ágost „Budapest építészete a két világháború között" c. írásuknak előszavában hívták fel a figyelmet a modern magyar építészet szempontjából is becses, korai modern soproni építészet feldolgozásának szükségességére (462. oldal).

4 (Megjegyzés - Popup)

A .,Magyar műemléki topográfia" c, sorozat az alábbi fejezetek szerint foglalkozik az emlékek leírásával: „Története"; „Jellege"; „Külső"; „Belső"; „Berendezés"; „Felszerelés"; „Építéstörténet": „Összefoglalás" és „Irodalom". Lényegében hasonló felosztás alapján tárgyalják a műemlékeket az osztrák topográfia egyes kötetei is. Véleményünk szerint a felsorolt beosztás nem ad módot az épületek pontos szakmai leírására, fejezetei között egy sor fontos – az épületre jellemző – adat ismertetése (épületszerkezet, alaprajzi rendszer, kert és kerti építmények, stb.) elsikkad.

5 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1014–1016, 1090–1092.

6 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1152–1157, 1159.

7 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1287–1290.

8 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1293–1294, 1296.

9 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1343–1345.

10 (Megjegyzés - Popup)

Ezt külön megemlíti a szabályzat. Úgy látszik, hogy a holtak nevében csalások történtek.

11 (Megjegyzés - Popup)

Az egész szabályzat a Prot. 1346–1351. lapjain.

12 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1352–1353.

13 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1354–1357. (Az 1684. nov. 21-i nemeskéri közgyűlésről.)

14 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1361.

15 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1362.

16 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1370–1372.

17 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1374–1375.

18 (Megjegyzés - Popup)

Csányi krónikája i. m. 113, 116.

19 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1384.

20 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1387–1393, 1395–1396, 1418.

21 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1396, 1415.

22 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1416, 1423.

23 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1428.

24 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1430, 1432–1433, 1437–1438, 1443. A következőkben ismertetett „Norma, sive regula, quae in regno Hungariae universaliter ratione solvendarum portionum et in aliis occurrentiis praesenti hiemali quarterio stricte observari debet” a Prot. 1444–1447 lapjairól való.

25 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1448.

26 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 138.

27 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 247–251.

28 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 665.

29 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 838–842, 846–847, 879–880.

30 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 893, 898.

31 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1219.

32 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1247.

33 (Megjegyzés - Popup)

Hiába voltak a szigorú császári rendeletek, a tisztek – hasonlók lévén – nem törődtek a végrehajtással (Acsády Ignác: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp., 1886, 188).

34 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1368–1369.

35 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1373.

36 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 117.

37 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1475, 1483. A kóbor katonák nemzetiségéről nem szól a jegyzőkönyv, így nem tekinthetők föltétlen bizonyossággal németeknek vagy más idegeneknek.

38 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1501.

39 (Megjegyzés - Popup)

garas = 3 krajcár (Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. Századok 1971, 1180).

40 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 251–254.

41 (Megjegyzés - Popup)

Az egész kimutatás az Acta annorum 1632–1649 jelzésű kötegből való. Vegyük figyelembe, hogy 1 Ft = 60 kr.

42 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 603, 605. Egy pozsonyi mérő korunkban 62.53 liter. (Lederer Emma: Régi magyar űrmértékek. Századok, 1923, 150).

43 (Megjegyzés - Popup)

Külön megemlíti a jegyzőkönyv, hogy „propter combustionem omnium fenne acervorum”, tehát nagy tűzkár miatt nem adhat többet.

44 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 608 stb.; az 1662. febr. 7-i gyűlés uo. 610.

45 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 867–868, 871–872, 874–876.

46 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 881–884.

47 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 885–889.

48 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 896–898, 928.

49 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 915. Rajnai forintban számolva. (Az eredeti jegyzőkönyv fölhasználásával.

50 (Megjegyzés - Popup)

A kimutatás: uo. 914–916.

51 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 920–922, 925–927.

52 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 943–945, 948, 950–952.

53 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 960, 968–974, 976–979.

54 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 996–997.

55 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1000–1002.

56 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1003–1004.

57 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1007–1008, 1012–1013.

58 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1023–1024, 1050.

59 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1125–1126, 1143 skv.

60 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1200–1202. A 62,236 Ft 86 dénár helyesen: 62,256 Ft 86 dénár. A kimutatás az 1676-ban fizetett összeget is az előbbi évek törlesztéséhez számította, úgyhogy a jelzett hátralékhoz még az 1676-i 4 hónapos repartitiót hozzá kell adni, csak így kapjuk meg a kimutatás keltének megfelelő megyei terhet. De úgy látszik, a Kamara csak az elmúlt egész éveket vette figyelembe.

61 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1217–1218, 1221–1222.

62 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1229–1230, 1233; 1236.

63 (Megjegyzés - Popup)

Acsády i. m. 205, 214.

64 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 109–110, 113, 115, 122, 141. Mollay Károly szerint a század utolsó évtizedeiben az elszállásolás évi költségei 18–22 ezer forinttal terhelték meg a várost, s ezt a hatalmas összeget csak kölcsönök útján tudta előteremteni (Csatkai–Dercsényi i. m, 76).

65 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1409–1411. A számításban a nádori javak beszállásolási kiadásánál 5000 forintra menő hiba van (ennyivel kevesebb), de az összeadás mégis eszerint történt. A Prot. szerint e kiadása az 1684–1685-ös évé lenne, de ily rövid időre nagyon soknak látszik. (Az eredeti okmány szerint „per decursum proxime praeteriti quartirii”.) Viszont a kimutatásban szereplő nevek (Regimen Pacianum, Lotharingicum) az említett idő mellett szólnak. A számadásban levő hibákra vonatkozólag az egykorú ügyiratokban és jegyzőkönyvekben sem találtunk fölvilágosítást. Az eredeti irat is hibásan adja ezeket, mint a Prot.

66 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1409–1411. A számításban a nádori javak beszállásolási kiadásánál 5000 forintra menő hiba van (ennyivel kevesebb), de az összeadás mégis eszerint történt. A Prot. szerint e kiadása az 1684–1685-ös évé lenne, de ily rövid időre nagyon soknak látszik. (Az eredeti okmány szerint „per decursum proxime praeteriti quartirii”.) Viszont a kimutatásban szereplő nevek (Regimen Pacianum, Lotharingicum) az említett idő mellett szólnak. A számadásban levő hibákra vonatkozólag az egykorú ügyiratokban és

jegyzőkönyvekben sem találtunk fölvilágosítást. Az eredeti irat is hibásan adja ezeket, mint a Prot.

67 (Megjegyzés - Popup)

A koronapénz fentebbi értelmezését Acsády alapján (i. m. 93.) adjuk, de a megyei jegyzőkönyvben oly sorokat is találunk e pénz rendeltetéséről, amelyek szerint hadi kiadásnak is tekinthető.

68 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 538–539.

69 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 719, 721–722.

70 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 974–975, 1257–1260.

71 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: A fertődi kastély kialakításának és helyreállításának néhány kérdése. Művészet, 1962, 10. sz. 3–8; A fertődi (eszterházai) kastély kialakulása, Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1959, 1–2. sz. 77–129.

72 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy térk. IV. 107.

73 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy tervek 1560.

74 (Megjegyzés - Popup)

A „Beschreibung des hochfürstlichen Schlosses Esterhas in königreiche Ungern. Pressburg, 1784, 55–56 alábbi, a Lesvárra (Monbijou) vonatkozó leírását vö. a fertődi kastélyra vonatkozó XVIII. századi leírásokkal (Korabinszky, Vályi stb.): „Das Gebäude hat ein Französisches Dach, und auf dem Giebel eine Schlaguhr. Von der Gallerie desselben hat man eine vortreffliche Aussicht, von einer sehr weiten Landschaft, bis Oedenburg hin. Die Wohnungen des untern Stockwerks, bestehen aus einem geräumigen Saale, der sehr niedlich in Fresko gemalt ist, und beyderseits auf Grottenart ausgelegte Nischen hat. In denselben speyen Schwäne das Wasser in marmorne Bassins und ein Billard steht in der Mitte des Saales. Beyderseits sind zwey Zimmer, mit artigen, und meist sehr gut gemalten Bildern behanzen. In den Mezaninstock kömmt man durch eine Wendeltreppe, in welchem die Zimmer und Kabineter ebenfalls, theils mit Gemälden, theils aber mit Chinesischen Spaliren versehen sind. Uiber demselben stehen noch zwey Zimmer die Chinesisch bemalt sind. Die Einrichtung in allen Zimmern ist ebenso prächtig wie in Esterhász, mit einer guten Anzahl der kostbarsten Uhren, porcellänenen Vasen, Gruppen, Figuren und anderen Meublen angefüllet.”

75 (Megjegyzés - Popup)

Lásd Conrath Veit (Weit?) egyéb megbízatásait (OL. Esterházy család levéltára Fasc. 202. pag. 31). Veit Conrath Martin Conrath mesterrel kutat épít, a 36 munkanap fejében 14 ft. 40 kr.-t vesznek fel (1757. febr. 27). 1756. áprilisában Veit Conrath süttöri kőművesmester a kastélyon végez kisebb tatarozásokat, a nyári laknál falakat emel, padozatát kövezi s a kútház pilléreit építi meg embereivel. 47 munkanapért 11 ft. 15 kr.-t kap. 1762. dec. 18-án Veith Conrath a süttöri kastély pincéit építi faragott kövekből. Különböző boltozásokat, boltíveket épít. Négyzetölenként 40 kr. munkadíjat kér. A napszámosokat az uradalom adja (Művészettörténeti Értesítő 1953. 135). Vö. a 26. sz. jegyzettel.

76 (Megjegyzés - Popup)

OL. Urbaria et Conscriptions 156/2. Csapod irtásrétei között olvashatjuk: ,.Kastél arok mellett falcast. 23”

77 (Megjegyzés - Popup)

Szalay Lajos: Mon bijou – Lesvármajor. Soproni Hírlap, 1941. VII. 6; Lesvár – Mon bijou, Soproni Hírlap, 1944. IV. 2; Családtörténet, Soproni Hírlap, 1943. XII. 30; Lőrinc mestertől Nádasdyig. Soproni Hírlap 1944. V. 7.

78 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi Árpád–Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp., 1882.

79 (Megjegyzés - Popup)

Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron, 1943, 127.

80 (Megjegyzés - Popup)

OL. U. et C. 12/42. 1608.

81 (Megjegyzés - Popup)

I. h.

82 (Megjegyzés - Popup)

Soós i. m. 127; OL. U. et C. 53/33, 12/42, 12/43.

83 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy csal. lvt. Rep. 16. Fasc. L. 476.

84 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy csal. lvt. Rep. 16. Fasc. L. 476.

85 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy térkép Csapod; IV/107, V/152, VIII. 291, XX. 670, XXIX. 998, XXIX/999,

XXX/1026, XXX/1027, XXX/1028, XXX/1029.

86 (Megjegyzés - Popup)

Lásd az 5. sz. jegyzetet.

87 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. 802/206.

88 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy csal. lvt. XVIII. sz. iratok V. f.

89 (Megjegyzés - Popup)

Meller Simon: Az Esterházy képtár tört. Bp., 1915, XXXVII.

90 (Megjegyzés - Popup)

Csapod, róm. kath. plébánia. Számadáskönyv, I. (1754–1794) 1782. év.

91 (Megjegyzés - Popup)

A templom építkezéseire nézve a számadáskönyv az adatok egész sorát tartalmazza. Ezek részletes felsorolása azonban messze vezetne kitűzött célunktól. Annyit azonban előre bocsájthatunk, hogy az építkezések – talán a tervek és az elgondolások kiforratlansága miatt – meglehetősen vontatottan haladtak előre.

92 (Megjegyzés - Popup)

A Grundemannra vonatkozó utalásokat szintén a Számadáskönyv I. kötete (1754–1794) tartalmazza.

93 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Korabinszky, J. M.: Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon. Pressburg 1786, 166: Pasteiner Gyula: Művészi Ipar, 1894, 170; Szendrei János–Szentiványi Lajos: Művészeti lexikon. Bp., 1915, 608; Meller i. m. XXX, 4; Thieme–Becker: Künstlerlexikon XV, 144; Frey, Dagobert–Csatkai, André: Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der Freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932, XXXVIII; Ébner Lajos: Művészeti lexikon. Bp., 1953, I, 421; Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története. Bp., 1951, 134; Genthon István: Magyarország műemlékei. Bp., 1951, 214; Csatkai Endre–Dercsényi Dezső szerk.: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956[2], 142, 494, 507, 617; Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp., 1955, II, 99, 221, 268.

94 (Megjegyzés - Popup)

Meller i. m. XXXI–XXXII; Garas i. m. 268 a 49. sz. jegyzetben megjegyzi, hogy a fertődi (eszterházai) freskókat eleddig nem sok figyelemre méltatta művészettörténetírásunk: „A kápolnát és szép mennyezetképét jóformán említésre sem méltatták (A Sopron és környéke topográfia kötetből teljesen hiányzik, Cs. 420. l.), a nagyterem freskóját tévesen az eszterházai restaurátor festő Grundmann Bazillal hozták kapcsolatba.” Talán mondanunk sem kell, hogy Garas Klára fenti megjegyzése az adatok téves értelmezésén alapszik. A kastély kápolnájának mennyezetfreskója valóban Milldorfer kezétől származik,

bár Vályi András (Magyar Országnak leírása. Buda, 1796, I, 619–629) értesülése szerint a Szűz Mária mennybemenetele freskó „egy olasz képíró” által készíttetett; az oldalfalak kifestésére pedig Wentzel (Kunster) akadémiai festő kapott 1766 körül megbízatást (OL. Esterházy csal. lvt. XVIII. századi iratok, VI/d, Építkezés, szerződés.), melynek úgy látszik eleget is tett, mert DALLOS MARTONY: az „ESZTERHÁZ VÁRNAK ÉS AHHOZ TARTOZANDÓ NEVEZETESEBB HELYEINEK LEÍRÁSA…” c. 1781-ben Sopronban megjelent könyvében többek között ezeket írja: „Ennek a’ ball-szárnya a’ mint ki-terjedett, / Ott egy helyes szép Kápolna emelkedett, / Mellyben szent Antalnak képe helhesztetett, / És annak Nevére föl- is szenteltetett”. Majd egy versszak kihagyásával így folytatja a sarródi szerző: „Ennek alól, ’s föllyül ki-irott formája / Oratoriumja, ’s spalléros munkája.” Vályi szerint a kápolna fala „szürke forma színű márványozást mutat, díszesen megaranyozva, s boltozati fedélzete gyönyörű festéssel ékesíttetik.” „E mellett vannak a Kabinétok.., mellette ismét a Hertzegi háló szoba, itt kezdődik a Várnak valóságos épülete, …Ebben az épületben vagynak az említett kabinétok mellett a társasági Zálak…” köztük az az első emeleten a kastély díszterme *(Paradesaal)*, melynek mennyezetfreskója – Garas Klárától eltérően – minden bizonnyal Grundmanntól való. A Valkó által közölt (Művészettörténeti Értesítő, 1953, 137) 1766. aug. 11-i adat, mely szerint Joseph Ignatz Milldorffer festő az eszterházi kastély *új nagy termének* mennyezetfreskóit készíti, gyermek- és virágmotívumokat fest, nem a díszteremre, hanem az ez alatt levő Sala terrenara vonatkozik. Az 1760-as évek közepén az emeleti helyiségek belső kiképzését még nem kezdték el, hiszen még 1762-ben is tudunk a pincében folyó különböző boltozási munkákról (OL. Esterházy család lvt. Fasc. 798, 135).

95 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy csal. lvt. 1775. Fasc. 9. No. 4.

96 (Megjegyzés - Popup)

Pigler Andor: Országos Szépművészeti Múzeum. A régi Képtár katalógusa. Bp., 1954.

97 (Megjegyzés - Popup)

Számadáskönyvek. I. 1786.

98 (Megjegyzés - Popup)

Csapod, Számadáskönyvek. I. (1754–1794) 1773. okt. 27.

99 (Megjegyzés - Popup)

Conspriptio …1754. Csapod. OL. Helytt. A. Cass. Par. Fasc. Dioec. Jaurin 1. (754) Nro 352v. Fasc. Dioec. Jaurin 1. (754) nro. 348v.

100 (Megjegyzés - Popup)

Csapod, Számadáskönyvek. I. (1754–1794) 1773. fbr. 15.

101 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1. (1754–1794) 1785. febr. 11.

102 (Megjegyzés - Popup)

Számadáskönyvek. I. (1754–1794) 1791. okt. 3-i bejegyzés.

103 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1792.

104 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1791. május: „Az Margaréti Kő Faragó Mesternek az ajtó ragasztóért és Keresztelő Kőért adtam 26.–Fl.”

105 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1791. okt. 3.

106 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1791. okt. 17: „A Kép faragónak adtam 87.–Fl.”

107 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi i. m. 476: ,,1791-ben kezdődött a restaurálása a számadáskönyv szerint. 1792-ben készítették a szószéket és tabernákulumot. Valószínűleg Sopronban, mert a számadások szerint a templomatya gyakran ment Sopronba rendelések miatt.”

108 (Megjegyzés - Popup)

Erre mutat a munka rövid volta.

109 (Megjegyzés - Popup)

A szentmargitai kőfaragó céhet 1653-ban alapították, melynek bő munkáltatója lett az ellenreformáció. Nem csak az utak mellékeit látják el kereszttel, kőszoborral, jut belőle a házak ormára, különösen a kastély és a templom körzetében. De amilyen mértékben világiasodik a hercegi ház, akként sorvad a hajdan tekintélyes margitai céh is, mivel a faluban polgári elem nincs, amely rendeléseivel támogatná a kőfaragókat. Így a XVIII. század folyamán a szentmargitai céh tagjai Sopron felé irányzódnak. A soproni kőfaragók közül a tekintélyes Höller, Mechle, stb. családok a szentmargitai céh területéről vándorolnak át (Csatkai Endre: A nyugat-magyarországi barokk szobrászat problémái. Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei I, 91–102.

110 (Megjegyzés - Popup)

1756. Niclas Schell, Schlosser in St. Nicla, mint lakatos különféle vasaló munkákat végez a kastélyon. A feljegyzésekből kitűnik, hogy „anderten Stock in Cabinet, obern Stock, mitler Stock…” épülettagozatokon eszközölte lakatos munkáit. Elkészítette a kert kovácsolt kapuzatát is. Uo. Fasc. 802/63. Jacob Müller nem tévesztendő össze Georg Friedrich Müller festővel, akivel Esterházy Miklós 1759. dec. 22-én kötött szerződést Drezdában, hogy egyes épületei számára különböző mintákkal ellátott tapétákat készítsen tartós vászon anyagból (OL. Esterházy család lvt. Rep. 9. Fasc. J.–790. csomó). Jacob Müller a kismartoni

kastély mellett létesített majorsági épületeken is végzett festési munkákat Christian Köpp festővel együtt 1711. őszén (OL. Esterházy csal. lvt. XVIII. századi iratok. Rep. 9. Fasc. J.–790. csomó, No. 93. 106,); Ol. Esterházy család levéltára. XVIII. századi iratok, IV. Miklós hg. iratai No. 38.

111 (Megjegyzés - Popup)

Dél- és Nyugat-Európában a bronzkori és korai vaskori kardok stilizált madárfej és antennás végződése említendő itt meg. Vö. H. Müller–Karpe: Vogelkopfmesser. Germania, 41 (1963), 1. kép: 2–3: Ed. v. Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich. Wien, 1868, V. tábla: 11, 14: VI. tábla: 4.: W. Schüle: Frühe Antennawaffen In Südwesteuropa. Germania, 38 (1960, 4. kép: 1., 10. kép: 1.; Dax M.–Éri I.–Mithay S.–Palágyi Sz.–Torma I.: Veszprém megye régészeti topográfiája. Pápai és zirci járás. Bp., 1972, 21. tábla: 4.; Bakay K.–Kalicz N.–Sági K.: Veszprém megye régészeti topográfiája. Devecseri és sümegi járás. Bp., 1970, 57. kép: 1. – A kelták görbe késein gyakran alkalmazták a karikás markolatot. Vö. Hunyadi Ilona: Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann. Ser. II. No. 18. Bp., 1942, LII. tábla: 5–6, 8; Soproni Liszt Ferenc Múzeum ltsz. 55. 3. 2.

112 (Megjegyzés - Popup)

A karikás markolatú tőrök a Minuszin vidékén a bronzkorban jelennek meg először, az i. e. v. században már karikás markolatú vastőrök is vö. M. A. Devlet: Iz isztorii oszvojenyija metallurgii zseleza na szrednem Jenyiszeje: Szovjetszkaja Archeologia, 1968, 28.; uo. 253–M. D. Hlobüsztina a minuszinszki késekről; Fodor István: Félköríves keresztvasú szkita és szarmata kardok. Arch. Ért. 96 (1969) 67–71, 2 kép: 3–4, 3. kép, a bikovoi karikás markolatú vaskardról, amelyet az i. e. III. század 2. felére, végére helyez.

113 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. Bp., é. n. 3.

114 (Megjegyzés - Popup)

A. M. Hazanov: Szarmatszkie mecsi sz kolcevüm naversiem. Szovj. Arch. 2 (1967) 169–180. 1. kép.

115 (Megjegyzés - Popup)

B. A. Sramko és mások: K voproszu o technike izgatovienyija szarmatszkih mecsej i kinzsalov. Szovj. Arch. 1974–1. 181–190. 5. kép 2. A karikás markolatú kardokat a szarmata korban a korábbi szkita hagyományok szerint készítették. A karika nem külön vaspálcából készült mint a soproni, hanem magából a nyéltüskéből hajlították. A keresztvasat viszont a sopronival ellentétben nem egy átlyukasztott vaslemezből képezték ki, hanem kettéhajlított vaspálcából alakították.

116 (Megjegyzés - Popup)

Felvinczi Takács Zoltán: A belsőázsiai népek művészetének alapformáihoz. Arch. Ért. 1915, 67., 68. 1. képen Altai-vidéki karikás markolatú tőröket közöl; 2. képen Chavannes (Mission Archéologique dans la Chine Septentrionale, Paris 1900) nyomán Shantung tartománybeli emlékeket közöl; kínai harcosokat karikás markolatú kardokkal a Wu-család síremlékeit díszítő ábrázolások közül. A kínai harcosok hasonló kardokkal hadakoztak, mint nomád szomszédaik.

117 (Megjegyzés - Popup)

Párducz, Mihály: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. Acta Arch. Hung. VII (1956) 158, XXII. tábla: 2., 5.

118 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 158.

119 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, István: Der Fund von Káloz. Acta Arch. Hung. VI (1955), 71–71; Fitz Jenő: Longobárd-obius betörés i. sz. 166/167-ben. Folia Arch. XI (1959), 61–73; Gömöri János: Arrabona 15 (1973), 69–97 a Sopron melletti markomann-quad betelepítésről (II. század vége); Veszprém megye régészeti topográfiája IV. Bp., 1972, 268 a Vinár-Cserajlán feltárt leletekről (Mithay Sándor leletmentése).

120 (Megjegyzés - Popup)

Jósa András: Ásatások a Gávai Kótahalom környékén. Arch. Ért. 1915, 203–204; Hampel J.: Alterthümer… I, 631–632 a honfoglaláskori anyagban hozza, mint a hazai anyagban analógia nélküli darabot; Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon II, 39; III, 64.

121 (Megjegyzés - Popup)

Párducz i. m. II, 16; XXV. tábla 5.

122 (Megjegyzés - Popup)

Párducz i. m. III. 35, CV. tábla 2.

123 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 29, LXXXV. tábla 4 a–b.

124 (Megjegyzés - Popup)

H. J. Kellner: Zu den römischen Ringknaufschwertern und Dosenohrbänder in Bayern. Jahrbuch des Röm.-Germ. Zentralmuseums Mainz. 13 (1966) 190–201.

125 (Megjegyzés - Popup)

W. Ginters: Das Schwert der Skyten und Sarmaten in Südrussland. 1928. 25. T. e.

126 (Megjegyzés - Popup)

K. Raddatz: Ringknaufschwerter aus germanischen Kriegergräber 17–18. (1959–61) OFFA. Kiel. 41.

127 (Megjegyzés - Popup)

i. m. 13. térképén 9 „Ringknaufschwert”-et tüntet fel: 2 Dánia, 2 ÉNémetország, 2 Elbavidék, 2 Délnémetország-Cseho., 1. Munkács környéke.

128 (Megjegyzés - Popup)

K. Kabrowski–J. Kalendo: Épées Romaines en Europe Centrale et Septentrionale. Arch. Polona. XIll. (1972) 59–109. 3. térkép. Elba medence, Jütland Félsziget és Dániával határos részek.

129 (Megjegyzés - Popup)

Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz. Kr. Potsdam-Land. Berlin. 1974. Veroffentlichungen des Mus. für Ur-und Frühgeschichte Potsdam. Band. 8. 430. Vas depot karikás markolatú karddal; Geisler: der römische Import auf dem kaiserzeitlichen Urnengräberfeld von Kemnitz. in: Römer und Germanen in Mitteleuropa, Berlin 1975. 2 urnasírban és két depotleletben 4 karikásmarkolatú kard a II. sz. 2. feléből. 136. o. elterjedési térkép. Elbavidék. A trebusicei leletet K. Motyková–Sneidrová ismerteti. Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen. 1963. 61–62. Investigations arch. en Tchécoslovaquie (1966) 202–203. 2. sz. 1. harmada.

130 (Megjegyzés - Popup)

K. Raddatz: Die Bewaffnung der Germanen in der jüngeren römischen Kaiserzeit. Nachrichten der Academie der Wissenschaften in Göttingen. I. Phil. – Hist. Klasse. 1967. Nr. 1. 3–17. Hogy a soproni fegyvert germánnak tarthatjuk-e? A II. századi leletek urnatemetőkben, vagy áldozati leletekként, tengerben kerültek elő (Vilmose). A soproni csontvázas sír. Ha meg római lenne, akkor a város melletti temetőben és nem a várostól távol került volna elő, magányos sírban.

131 (Megjegyzés - Popup)

Lovas Elemér: Arch. Ért. 49 (1929) 248, 258, 255, 125, 126. kép.

132 (Megjegyzés - Popup)

L. Kovrig Ilona: Arch. Ért. 82 (1955) 35.

133 (Megjegyzés - Popup)

Wossiszky Mór: Arch. Ért. 10 (1890) 434, I. tábla 8–10.

134 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Géza: Arch. Ért. 21 (1901) 314, 317. 4 cm széles.

135 (Megjegyzés - Popup)

Hampel József: Alterthümer… III, 260–262. t.

136 (Megjegyzés - Popup)

László Gyula: Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. Arch. Hung. XXXIV. Bp., 1955, 258, 79. kép; XLVI. tábla 7; LIX, tábla 1.

137 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 219, 60. kép; XLVI. tábla 1–6; XLIV. 1; XLV. 1. a.

138 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 263, 80. kép;

139 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 232, 63., 64. képek; XLVI. tábla 8.; LI. tábla 1; LII. tábla 5.

140 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 278, 83. kép.

141 (Megjegyzés - Popup)

Csallány Dezső: Kora avarkori sírleletek. Folia Arch. I–II, 1940, 121, a Szeged-csengelei kardról.

142 (Megjegyzés - Popup)

László i. m. XXXVI. tábla, 18.; XLVll. tábla 4–6; XLVIII. tábla 1a–6a; Kada E.: Arch Ért. 26 (1906) 2 15.

143 (Megjegyzés - Popup)

László i. m. XXXVI. tábla, 18.; XLVll. tábla 4–6; XLVIII. tábla 1a–6a; Kada E.: Arch Ért. 26 (1906) 2 15.

144 (Megjegyzés - Popup)

László i. m. LIII. 1–4.

145 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Tibor: Az üllői és kiskőrösi avar temető. Arch. Hung. XIX, 1935, 30, VIII. tábla 23. a–b (Ezüst és bronz lemezből; h: 8 cm, sz: 2,3 cm).

146 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 37, XXV. tábla 43 a–b. Ezüstözött lemezekből (h: 9 cm; sz: 2,8 cm kb.).

147 (Megjegyzés - Popup)

Fettich Nándor: Az avarkori műipar Magyarországon. Arch. Hung. I, 1926, 21. ábra, 31.

148 (Megjegyzés - Popup)

Kovrig Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Bp., 1963, 10, I. tábla 7–8, 1. sír; 15–16, VII. tábla, 5–11; 78. sír; 26, XVIII. tábla 10–12; 219. sír; XLVII. tábla 7.

149 (Megjegyzés - Popup)

Salamon Ágnes–Erdélyi István: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. 15, 2. tábla 4–12. 16. sír; 15, 2. tábla 22. 17. sír; 18, 6. tábla 12, 50. sír; kétélű karddal; 19. 7 tábla 50, 60 sír; stb.

150 (Megjegyzés - Popup)

Marosi Arnold–Fettich Nándor: Dunapentelei avar sírleletek. Arch. Hung. XVIII, 1936. 29. kép; 30. kép. 1. (a keszthelyi lelet lemezes szíjvége).

151 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula: Avar sírok a Sopron–Pozsonyi úti homokbányában. SSz. 1958, 166–167.

152 (Megjegyzés - Popup)

Arch. Ért. 99 (1972) 261. Kossuth u. 8.

153 (Megjegyzés - Popup)

Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Fontes Arch. Hung. Bp., 1973.

154 (Megjegyzés - Popup)

Tomka Péter: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona, 1969, 59–91.

155 (Megjegyzés - Popup)

Ilyen karikás markolatú kardot még a VII–VIII. sz-i „kamenaja babak”-on is ábrázolnak: F. H. Arszlanov–A. A. Csaritov: Kamenüje izvajanla verhnyego priirtisja. Szovj. Arch. 1974–3. 2. kép. 8.

156 (Megjegyzés - Popup)

Az itt és a továbbiak folyamán említett céhiratok a szerző birtokában vannak.

157 (Megjegyzés - Popup)

Papiros, 680×350 mm, fekete-sárga/piros-fehér fonatolt zsinóron függő „SIGIL DER DUCHMACHER IN DER KÖNICHGLICHEN FREISTAT ÖDENPURG 1627” feliratú, posztósszerszámokat ábrázoló 45 mm átmérőjű viasz körpecséttel.

158 (Megjegyzés - Popup)

Werner, Karl: Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacherzunft, Lipcse 1861, IX. fejezet I. rész.

159 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron város): Bürgerbuch 1625–1638, 20.

160 (Megjegyzés - Popup)

Nevét Johann Samuel keresztnévvel a Lenin krt. 25 sz. ház udvarán lévő 1733-ban keltezett emléktáblán is megtaláljuk. Rendkívül dinamikus egyéniségére és vezetői képességeire az emléktábla szövegén kívül a céhiratokból is következtethetünk. 1693-ban szabadul fel, 1708-ban öreglegény (1. f.), 1711-ben nyer

polgárjogot, 1724-ben és 1751-ben céhmester.

161 (Megjegyzés - Popup)

Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967.

162 (Megjegyzés - Popup)

Lederer Emma: Régi magyar űrmértékek. Századok, 1923–24, 322, 323; vö. még Mollay Károly SSz. 1963, 127.

163 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron 1939, 306. Az 1734. évben a soproni adófizetők között Kleeblatt (Kleeblätl) György és fia Egyed szerepel. Ipari tevékenység után nem adóztak, a posztóscéhvel való kapcsolatuk ezideig nem volt megállapítható. Kleeblatt Egyed fia mint asztalos nyert polgárjogot 1759-ben (Bürgerbuch 1732–63, 339.)

164 (Megjegyzés - Popup)

A posztóscéh éves elszámolással két ún. Jahrestag közötti időszakra terjednek ki. A Jahrestag eredetileg a János nap (jún. 24.) volt, de a fennmaradt feljegyzések szerint legalábbis a 18. sz. közepétől kezdve már a júniustól augusztusig terjedő időszak egy nem meghatározott napján tartották. Ilyenkor történt az új tisztségviselők megválasztása is, akiknek megbízása általában egy évre szólt.

Dávidházy, Stefan: Der Willkommbecher der Ödenburger Tuchknappen-Bruderschaft. Verf. schildert die Geschichte eines silbernen Bechers, welcher aus den zwischen 1708 und 1737 in der Lade der Tuchknappen(Gesellen)-Bruderschaft gesammelten 34 Stück je 1 Lot schweren silbernen Schildern verfertigt wurde. Von 1708 an war nämlich ein jeder freigesprochener Tuchmacher-Lehrling, der sein Stuhlgeld in die Lade der Ödenburger Bruderschaft legte, d. h als Geselle nach der Freisprechung bei einem Ödenburger Meister Arbeit anzunehmen bereit war. verpflichtet, auch einen 1 Lot schweren silbernen Schild in die Lade zu geben. Die Bruderschaft erhielt ihre Artikeln 1627 und bestand bis 1798, als die Tuchmacher den Beschluss fassten, künftiglich im Handwerk nur mehr die eigenen Söhnen freisprechen zu lassen. Aus der Statistik der diesbezüglichen Aufzeichnungen geht es hervor, dass die gesellschaftliche Mobilität, welche vom Anfang bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts für Ödenburg auch durch die Verdoppelung der Bewohnerzahl kennzeichnend war, in den ausgehenden Jahren des Jahrhunderts zum Stillstand karn. Diese Tatsache zelgt sich auch in der Verminderung der Zahl der eingewanderten Tuchmacher.

Es ist daher leicht verständlich, dass mit der Verminderung des auswärtigen Einflusses in der Gesellen-Bruderschaft, im Jahr 1781 der Willkommbecher samt den silbernen Schildern mit Bewilligung des Stadtrates verkauft und die Kaufsumme zur Tilgung der Handwerksschulden verwendet wurde.

165 (Megjegyzés - Popup)

Fordítása: „Méltóságos Uram! A kisasszony tegnap óta állandó láztól szenved. Alázatosan kéri Méltóságodat, ha egészségi állapota engedi, méltóztassék őt ma meglátogatni, közben bevétetem vele az előírt kéregfőzetet. Őméltóságának szolgálatára készen Frankenburg s. k.”

166 (Megjegyzés - Popup)

[2] Vö. Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1967, I, 538; Magyar Irodalmi Lexikon. Bp., 1963, I. 364–365.

167 (Megjegyzés - Popup)

Petőfi Irodalmi Múzeum Levéltára: V. 1275. sz.

168 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1969, II, 653.

169 (Megjegyzés - Popup)

Frankenburg, Adolf: Emlékiratok. Pest, 1868, III, 131–132.

170 (Megjegyzés - Popup)

Frankenburg i. m. II, 96–97.

171 (Megjegyzés - Popup)

Fejérpataki László: Magyar czímeres emlékek. Bp., 1902, II, füzet, 53.

172 (Megjegyzés - Popup)

Tompos, Ernő: Österreichische Siegel im Ödenburger Archiv. Adler 1971, 33.

173 (Megjegyzés - Popup)

Grenser, Adolf: Zunft-Wappen und Handwerker Insignien. Frankfurt a. M., 1889, 4.

174 (Megjegyzés - Popup)

Frisius, M. Fridericus: Ceremoniel der Weiss-Becker. Leipzig, 1718, 879, 929.

175 (Megjegyzés - Popup)

Friszewsky, Walter: Die Löwen im Bäckerwappen. Kny. 5, 6.

176 (Megjegyzés - Popup)

Novák, Josef–Svec, Ján: Cechove Znaky. Bratislava, 1975.

177 (Megjegyzés - Popup)

Nagybákay Péter: Veszprémi és Veszprémmegyei céhpecsétnyomók. Veszprém, 1963; uő.: Céhek, céhemlékek Veszprém megyében. Veszprém, 1971, 189, stb.

178 (Megjegyzés - Popup)

Dont, Jakob: Der heraldische Schmuck des Wiener Versorgungsheims. Wien, 1911, 17.

179 (Megjegyzés - Popup)

Mayer, Josef: Geschichte von Wiener Neustadt. Wien. 1924. II, 181.

180 (Megjegyzés - Popup)

Tompos Ernő: Címeres céhemlékek a soproni múzeumokban. Arrabona 1968, 118–119.

181 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: A habán kerámia Magyarországon. Budapest, 1974, 264.

182 (Megjegyzés - Popup)

Berger, Walter Gottfried: Das Brot im Wappen. Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler". Wissenschaftlicher Jubiläumsband 1870–1970. Jahrgang 1967–1970, I–VI. táblák.

183 (Megjegyzés - Popup)

Dercsényi Dezső: Sopron műemlékvédelmi Európa-díja. SSz. 1976, 39–46.

184 (Megjegyzés - Popup)

Friedrich Karl Stein báró (1757–1831) porosz államférfi, a jobbágyok felszabadítója.

185 (Megjegyzés - Popup)

A szöveg fordítása: „Az alapítványt *F.V.S* néven jegyezték be. Az alapító ezzel a névvel kapcsolatosan – anélkül, hogy eldöntötte volna, kit válasszon a kettő közül –, éppúgy gondolt a német társadalmi újítóra, Stein báróra, mint Friedrich Schillerre, aki egész Európát átfogó drámákat alkotott, és a szabadság dalnoka volt."

186 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Berecz Dezső: Kortörténeti tanulságok százegynéhány éves apai intelmekből (Berecz József tanító levelei Sopronban tanuló fiához, Ábelhez 1860–1868). SSz. 1973, 307–320: Régi levelek kortörténeti tanulságai (Berecz József tanító levelei fiához, Ábelhez 1868–1894). SSz. 1975, 252.

187 (Megjegyzés - Popup)

A *Böröck–Böröc–Berec–Berecz* család név az ómagyar *Böröck* személynévből, ez pedig az egyházi latin *Briccius* személynévből, azaz *Brictius* tours-i püspök (401–443) nevéből ered. A püspök szentté avatása után neve bekerült az egyházi naptárba, a magyarországiba is. Ünnepe (nov. 13) a XV. századi soproni keltezésekben is szerepel (SoprOkl. II/4, 320, 322; II/1, 358). A magyarban a személynév és a belőle alakult helynevek már a XII–XIII. században elterjedtek (vö. Gombocz–Melich: Magyar etymológiai szótár. Bp., 1914–1930, I, 365. Mollay Károly jegyzete). A család történetére vonatkozóan apámnak voltak feljegyzései. Több adat közléséért itt mondok köszönetet Zsámboki Lajos ny. gimnáziumi tanárnak (Kunszentmiklós), unokabátyámnak, aki a család és Ság történetével foglalkozik. Közös ősünk az 1761-ben született B. János.

188 (Megjegyzés - Popup)

Született Fűzy Gizella, Fűzy Károly vármegyei árvaszéki elnök lánya.

189 (Megjegyzés - Popup)

Felesége Bakó Ilonka, Bakó Samu soproni ev. tanító lánya, kiskorúságában apámnak gyámleánya volt.